తిమ్మరుసు మంత్రి

గ్రంథకర్త

చిలుకూరి వీరభద్రరావు

ప్రకాశకులు

శారదా పబ్లిషింగు కంపెనీ

28 పైక్రాఫ్టు రోడ్డు, ట్రిప్లికేను,

మద్రాసు.

1923

15 అణాలు.

The Arrow Press, Mount Road, Madras.

పీఠిక.

ఈ గ్రంథమును బళ్లారిలో జరిగిన పరిషత్సభలోఁ జదువుటకై ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్కార్యనిర్వాహక సభాధ్యక్షులైన శ్రీయుత జయంతి రామయ్యపంతులవారిచేఁ బ్రేరేపితుఁడనై మొదట వ్యాసరూపమున సంగ్రహముగా వ్రాసితిని. కారణాంతరమువలన నేతత్సభకు నేనుబోవుటకుగాని దీనిని చదివించుటకుఁగాని సాధ్యపడలేదు. తరువాత నేనీవ్యాసమును బుస్తకరూపమునఁ బ్రచురించుట యుక్తమని తలంచి యిమ్మరును జీవితమును విస్తరింపఁజేసి ముద్రింపనున్న కాలమున ఆంధ్రభాషాభివర్ధనీ సమాజమువారి కార్యకర్తలైన శారదా పబ్లిషింగు కంపెనీవారు తామీగ్రంథమును బ్రచురింతుమనియు, దమ కీయవలసినదనియు, గోరినందున వారికొసంగితిని. మహాపురుష జీవితములు మానవుల కాదర్శప్రాయములై వారి యుత్సాహశక్తులను వికసింపఁజేయును. ధైర్యసాహసములను బురికొల్పును. సత్కార్యముల కున్ముఖులను చేయును. దుష్కార్యములకు విముఖులను గావించును. ప్రాపంచికానుభవమును వెల్లడించును. దేశభక్తిని ప్రోత్సహించును. పరమార్థమును బోధించును. ఇట్టి మహాపురుష జీవితములు సారస్వతమునకు ముఖ్యాంగములని చెప్పనొప్పును. ఉద్బోధకములైన మహాపురుష జీవితచరిత్రములతో నలంకరింపఁబడని సారస్వత మొకసారస్వతమనిపించుకొనదు. ఆంధ్రసారస్వతమున నిట్టి జీవితచరిత్రములు బహుస్వల్పసంఖ్యాకలవిగానున్నవి. ఇట్టి లోపమును నివారింపవలయునను తలంపుతో నేనీగ్రంథరచనకు బూనుకొని సాహసించి పదునేనవ శతాబ్దిలో జనించిన మహాపురుషులలో నగ్రగణ్యుఁడును, మహారాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడునై ప్రపంచమున విఖ్యాతిఁ

గాంచి తిమ్మరుసుమంత్రి చరిత్రమును మొదట ప్రారంభించినవాఁడను. జీవితచరిత్రము చిత్రించుటకుఁ గావలసిన పరికరణములు లేవు. అయినను తరతరములనుండి దేశమునఁ జెప్పుకొనఁబడుచున్న కథలను, దేశీయులు వ్రాసిన చరిత్రములను, పూర్వకవి ప్రణీత ప్రబంధములను, శాసనములను బరిశోధించి యొకమాదిరి చరిత్రమును వ్రాసి ప్రకటింపఁగలిగితిని. అప్పాజిని గూర్చిన కథ లనేకములుగలవు. అందలి కథ లనేకములు విశ్వాసపాత్రములు కానందునను, గ్రంథవిస్తృతిచేతను వానిని విడిచిపెట్టినాఁడను. ఈ తిమ్మరుసు జీవితమును చదువువారు కృష్ణరాయనికిం గల గౌరవమునంతయుఁ దిమ్మరుసునకు ముడిపెట్టిరని దురభిప్రాయముపడవచ్చును. కాని నేను వ్రాసినదానిలో నతిశయోక్తు లంతగాలేవని చెప్పఁగలను. కృష్ణదేవరాయనికిఁ గలిగిన కీర్తికంతకు మూలము తిమ్మరుసని యీ గ్రంథముఁ జదివినవారికి బోధపడఁగలదు. తిమ్మరుసు ప్రతిభను పేర్కొనుట రాయని ప్రతిభను భంగముకలిగించుట కాఁజాలదు. తిమ్మరుసునకు లేని యాధిక్యతను నేను గల్పించినవాఁడనుగాను. శ్రీ కృష్ణదేవరాయనికి సమకాలికుఁడైన డామింగో పేయస్సను చరిత్రకారుఁడు తిమ్మరుసునుగూర్చి యిట్లు దెలిపియున్నాఁడు.

" Salvatinica, who is the principal person that enters the building, supervises the whole, for he brought up the king and made him king, and so the king looks on him like father. Whenever the king calls to him he addresses him as "Lord (senhor) Salvatinica" and all the captains and nobles of the realm make salam to him".

తిమ్మరుసును శిక్షించుకాలమునందు సయితము కృష్ణదేవరాయలీ క్రింది వాక్యమును తిమ్మరుసు నుద్దేశించి పలికినట్లు సమకాలికుఁడైన నన్నిజను పోర్చుగీసు చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

" I held thee always as my great friend, and now for these forty years thou hast been governor in this king-, which thou gavest me."

ఈ గ్రంథమునందు తిమ్మరుసునకు రాజనీతి విద్యోపదేశకుఁడు నా తండ్రి చిట్టిగంగనామాత్యుఁడని నేను వ్రాసినది పంపగగా దేశములో వాడుకొనెడి కథలనుబట్టిగాని మఱియన్యముకాదు. నాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు సామాన్యుఁడుగాఁడనియు, మహామంత్రిశేఖరుఁడనియు మాదయ్యగారి మల్లనకవి ప్రణీతమగు రాజశేఖర చరిత్రములో :—

“ఉ. సాళువనారసింహమనుజప్రభుకార్యకళాధురంధరుం
డైలవణాబ్ధివేష్టిత ధరాధిపదుర్మత మంత్రమంత్రిశుం
డాలవితానకేసరి యనంగననంగసమానరూపరే
ఖాలసితాంగుఁ డట్టి చిట్టిగంగన యొప్పుగుణానుషంగుఁడై.”

అను పద్యమువలన వేద్యము గాఁగలదు.

నా యల్పజ్ఞత్వమువలన నెందేని దోషములు పొరలినవానిని చెప్పిచో రెండవకూర్పున సవరించుకొందును. నేను పరస్థలమునందుండుటచేత నిందచ్చుతప్పులు కుప్పలుగఁబడినవి.

చెన్నపురం,
10-6-17.

చిలుకూరి - వీరభద్రరావు.

శ్రీ

విషయసూచిక.

ప్రథమ ప్రకరణము.

ద్వితీయ ప్రకరణము.

తృతీయ ప్రకరణము.

చతుర్థ ప్రకరణము.

పంచమ ప్రకరణము.

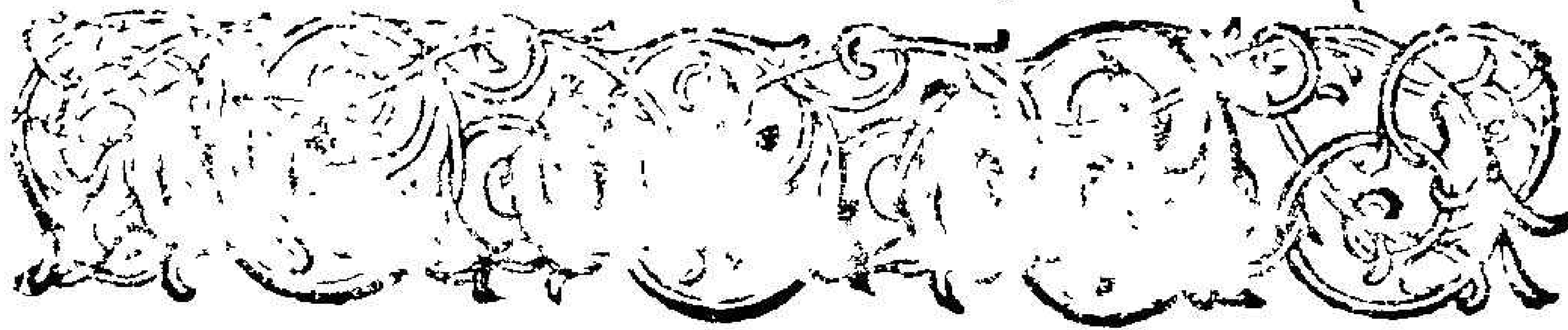
షష్ఠ ప్రకరణము.

సప్తమ ప్రకరణము.

అష్టమ ప్రకరణము.

నవమ ప్రకరణము.

దశమ ప్రకరణము.

తిమ్మరుసుమంత్రి

ప్రథమ ప్రకరణము.

---

1. ఉ. కం[illegible]నాదు లెంద[illegible] [illegible]నే సముద్రమున్
మెరుపటి గాంచనేర్పుగా [illegible] వగుచ్ [illegible]
కరాణి ఘటింప [illegible] [illegible]
[illegible]

(కుమార ధూర్జటి.)

2. సీ. ఏ మంత్రిమణి నిజస్వామికార్యమునకై [illegible]
యేమంత్రిమణి [illegible] [illegible] కనకక్షౌ[illegible]
యేమంత్రిమణి [illegible] [illegible]
యేమంత్రిమణి [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]
[illegible] ఘటి[illegible] [illegible]
[illegible]
దీనసు[illegible] [illegible]

(మాదయగారి మల్లనకవి.)

తిమ్మరుసు వంశము.

తిమ్మరుసు పూర్వులు సాళ్వవంశీయులైన మహారాజుల యొద్ద మంత్రిత్వాదిపదవులను వహించి సుప్రసిద్ధకీర్తిఁ గన్న వారగుటచేత వీరి వంశమునకు సాళ్వవంశమని పేరువచ్చినది.

ఈ వంశమువారికిఁ దొలుత కొండవీడుసీమయె స్వస్థానముగ నుండెను. ఈ సాళ్వవంశమువారు కౌండిన్యసగోత్రులైన యార్వేలనియోగిబ్రాహ్మణులు.* తిమ్మరుసు సాళ్వవంశసంజాతుఁడైన వేమరాజునకుఁ బౌత్రుఁడు. రాచిరాజునకుఁ బుత్రుఁడు.

* శ్రీసింహాచలస్థాన చరిత్రమున సాళువవంశమునియోగి యొక సుప్రసిద్ధ క్షత్రియవంశము గన్పట్టుచుండుటచేతను, సాళువ తిమ్మరుసు అను పేరులో సాళువశబ్దమును, అరుసు శబ్దమును గన్పట్టుచుండుటచేతను, కృష్ణరాయని పినతండ్రి [illegible] డుండుటచేతను, కొందఱు ఇంగ్లీషు చరిత్రకారులు తిమ్మరుసు క్షత్రియుఁ [illegible]. కాని తిమ్మరుసు [illegible] నాఁడు [illegible] సంకేతముగ వినఁబడి [illegible] రాజశేఖర చరిత్రమున [illegible] కలవని చే [illegible]

“సుగంధ. [illegible]
పూగదాన [illegible]
[illegible] వేళ [illegible] పూర్ణ చంద్రమా
సాగ [illegible] భృదమా.”

అను పద్యములో వర్ణింపఁబడిన పద్యము క్షత్రియు, మంగళగిరి దేవాలయ స్తంభములమీఁది శాసనములం దట్టివె, తిమ్మరుసు నియోగి బ్రాహ్మణుఁ డగుట స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు నితఁడు క్షత్రియుఁడుగాక బ్రాహ్మణుఁడని తెలుపు శాసనము లనేకములుగలవు. శ్రీ సింహాచలస్వామి యాలయములోని యొక శాసనములో:---

“శాకాబ్దే బహుధాన్యనామని నభో వేదాబ్ధిచంద్రాన్వితే
కార్తిక్యాం శశివాసరే [illegible] సింహాచల స్వామినే
హారం కర్ణవిభూషణే చకిటకే శ్రీకృష్ణరాయాధిపా
మాత్యాగ్రాంచ [illegible] సాళ్వతిమ్మనృపతిః ప్రాదాద్ద్విజన్మాగ్రణీః.”

అని తిమ్మరుసు బ్రాహ్మణుఁడనియె వర్ణింపఁబడియెను.

నాదిండ్లవారి దౌహిత్రుఁడు. ఇతని పేరు తిమ్మరాజు. అరుసు శబ్దము కర్ణాటభాషలో రాజశబ్దమునకుఁ బర్యాయపదము గావున తిమ్మరాజు తిమ్మరుసని వ్యవహరింపఁబడుచుండెను. ఇతని తాతయుఁ దండ్రియుఁగూడ కర్ణాటసామ్రాజ్య సార్వభౌములగు ప్రౌఢదేవరాయనికిని, మల్లికార్జున రాయనికిని సామంత నృపతులుగనున్న సాళ్వవంశీయులైన మహారాజుల కడ మంత్రులుగనుండి ప్రఖ్యాతిఁజెందినవారైనను మల్లికార్జున రాయని కాలమునఁ గొండవీటిరాజ్యము నుదయగిరి రాజ్యమును గజపతులాక్రమించుకొన్నందున సాళ్వరాచిరాజు తన యైశ్వర్యమునంతయును గోల్పోయి స్వకుటుంబముతోఁ జంద్రగిరి రాజ్యమునకు వలసపోయెను. సాళువ రాచిరాజునకు తిమ్మరాజుమాత్రమె గాక గోవిందరాజను మఱియొక పుత్రుఁడును, కృష్ణమాంబయను నొకపుత్రికయును గలరు. సాళువ రాచిరాజు చంద్రగిరి రాజ్యమునకు వలసపోయిన పిమ్మటనే యీ సత్సంతానమును బడసెను. కావున తిమ్మరుసు జన్మస్థానము చంద్రగిరియని చెప్పవచ్చును. తిమ్మరుసు క్రీ. శ. ౧౪౬౦-వ సంవత్సర ప్రాంతమున జన్మించియుండెను. ఇతని బాల్యమునందే తల్లిదండ్రులిరువురును స్వర్గస్థులైరి. రాచిరాజు తన కొమార్తను సాళ్వనరసింహ రాయనికడఁ బ్రధాన మంత్రిగనున్న కౌశికగోత్ర సంజాతుఁడైన నాదిండ్ల చిట్టి గంగనామాత్యుని యన్న మనుమఁడగు తిమ్మరాజునకిచ్చి వివాహము గావించెను. తల్లిదండ్రులు కాలగతిఁ జెందినందున సోదరులిరువురును దమతోఁబుట్టువు నామె యత్తవారింట దిగవిడిచి చమువును సంధ్యయు

లేనివారలై కొంతకాలము స్వేచ్ఛగా నూరూరం దిరుగుచుండిరి.

బాల్యదశ.

ఒకనాఁడు తిమ్మన చంద్రగిరి ప్రాంతారణ్యభూమిలోఁ దిరుగాడుచు నలసి మధ్యాహ్నసమయమున నొకచెట్టునీడను బరుండి గాఢనిద్ర పోవుచుండెను. అంతట సూర్యుఁడు పశ్చిమమునకు వాలుటచే సూర్యకిరణము లాతనిమోమును సూటిగా దాకుచున్నను మెలకువరాక గాఢనిద్రపోవుచున్న యాబాలుని సమీపమునకు నొక కృష్ణసర్పము వచ్చి తనఫణమును విచ్చి వానిమోమున నెండసోకకుండ గొడుగువలె నడ్డముపెట్టెను. అప్పుడాదారిని పోవుచున్న సిద్ధుఁ డొకఁ డాయద్భుతదృశ్యమును గన్నులారఁ గాంచి యీబాలుఁడు మహదైశ్వర్యపదవి నొందఁగలఁడని గ్రహించి సమీపమునకుఁ బోఁగా నాసర్పరాజము వానిని విడిచి పాఱిపోయెను. అంతట నాసిద్ధుఁడు చిన్నవానిని లేపి "నాయనా! నీకచిరకాలములోనే మహదైశ్వర్యపదవి లభించును; మహారాజభోగంబు లనుభవింతువు; ఇట్లెన్నఁడు నొంటరిగ నరణ్యమునఁ బండుకొనకుము; శీఘ్రముగా నింటికి వెడలిపొమ్ము." అనిపలికి తనదారిని బట్టుకొని తాను వెడలిపోయెను. అప్పుడా బాలుఁడు తనలోఁ దానిట్లు వితర్కించుకొనియెను.

"నేను బాలుఁడను; తల్లిదండ్రులు లేనివాఁడను; నాకు విద్యయెట్లు లభించును? నాకెవ్వఁడు దిక్కు? దేశములోఁ ద్రిమ్మరినై తిరుగుచున్న నన్నుఁ జేరఁదీయువారెవ్వరు? నాకుమహదైశ్వర్యపదవి యబ్బుననియు, మహారాజభోగంబు లనుభవింతుననియు నీమహానుభావుఁ డెవ్వఁడో పలికిపోయెనే? ఇతఁడేమి పరిహాస

మునకై పలికేనా? ఇతఁడు నావంటి బాలునితో పరిహాసమేల చేయును? ఇతఁడు వాక్పారిశుద్ధ్యముగల సిద్ధునివలెఁ గానుపించుచున్నాఁడు. అవునతఁడుసిద్ధుఁడే. అతని పలుకు వృథా పోవదు. నేనుతప్పక మహైశ్వర్య పదవిఁబడయుదు. మహారాజ భోగము లనుభవింతును. అందులకునేను మున్ముందు విద్యా ధనమును సముపార్జింతును. ఎన్నికష్టములనైనఁబడిముందుగా విద్యాధనమును గడించినయైశ్వర్యము దానంతటనదియె చేకూరఁ గలదు."

ఇట్లుచింతించుచు నాతఁడు చంద్రగిరికి మరలివచ్చెను. తనతమ్ముఁడు గోవిందుఁడు తోడిబాలురతో నాడుకొనుచుండ నాత[illegible]చి సిద్ధుఁడుతన్నుఁజూచి పలికినపలుకులు చెప్పెను. అప్పలుకులనువిని గోవిందుఁడు పక్కున నవ్వెను. బాలురెల్ల రనువిని 'మనతిమ్మనికి మహైశ్వర్య పదవియొత్తునఁట! మహా రాజభోగంబు లనుభవించునఁట! విన్నారా యీవింత? అని పరిహాసముగాఁ బలుకుచుఁ జప్పట్లుగొట్టిరి. ఒకబాలుఁడు సమీపించి 'తిమ్మన్నా! నీవు మహారాజవగుదువేని నాకు మంత్రిపదమీయవలెను జుమా' అని నుడివెను. మఱియొక బాలుఁడు సమీపించి "మనతిమ్మన్నకు మహైశ్వర్యమొత్తి నప్పుడు మనందఱకు మున్నూటయఱువది దినంబులు బూరె లతో భోజనముపెట్టి, మనుగుడుపు పెండ్లికొడుకుల మనుపు నట్లు మనుపుచుండునులే యని యెగతాళిగఁబలికెను. ఇంకొక బాలుఁడువచ్చి 'మఱేలే మనతిమ్మన్నకిప్పుడు మనమాటజ్ఞప్తి యుండునా? అతఁడెవ్వరో మనమెవ్వరమో? అని నిష్ఠురో

ర్థులు పలికెను. 'మిత్రులారా! దరిద్రునికిఁ గోరికలు మెండని పెద్దలు చెప్పినవిధముగా మనతిమ్మనకుఁ బెద్దకోరికలే పొడమినవి. వారేమి వెఱ్ఱివారలా?' అని వేఱొక బాలుఁడు వచించెను. ఇట్టివిధముగా బాలురెల్లరు నెవ్వరికిఁదోఁచిన పోటుమాటలను వారుపలికి మనస్సునొప్పించిరి. అతఁడు సూక్ష్మబుద్ధి కలవాఁడుగావున వారియెగతాళి పలుకులకుడుకుఁజెందక వారలయెదుట దమ్మునకు సిద్ధునిపలుకులు వినిపించుట తప్పని గ్రహించి వారలతోఁ నవ్వుచు నాటలనాడుచుఁ బాటలబాడుచు నాఁటిదినము సంతోషముతో గాలముపుచ్చెను. అతఁడా నాటి రాత్రి పండుకొని యున్నవేళ సిద్ధునిసద్దులు మరల దలపునకు రాఁగా నిద్దురపట్టక తనలోఁగా నిట్లు తలపోసికొనియెను.

"ఎవ్వఁడీ ప్రపంచములో బహుజనోపకారియై ప్రవర్తింపుచుఁ దనజన్మమును సార్థక పఱచుకొనునో వాఁడే పురుషుఁడు; వానిదేయుత్తమ జన్మము. వానికీర్తి శాశ్వత బ్రహ్మకల్పముగా భూమిపైనిలుచును. విద్యయు ధనమునున్నఁగాని జన్మము సార్థక్యతఁగాంచదు. బహుజనోపకారికావలెనన్న నవశ్యము పురుషుఁడు విద్యాధనముల రెంటిని సముపార్జించవలయును. కాలముయొక్క విలువను గుర్తెఱింగి వర్తించినఁగాని యవి సంప్రాప్తములుగావు. ఇంతకుఁ బూర్వమువలె నాటపాటలతోఁగాలము గడపిన నాజన్మము వ్యర్థముకాఁగలదు. ఇఁక నేనొకక్షణమైనను వ్యర్థముగాఁబోఁగొట్టుకొనఁ జాలను. చెడి బంధువులయిండ్లకు జేరుటకంటె విద్యాభ్యాసముఁ జేయునంత వఱకు మాధుకరవృత్తిచే జీవింపుచుఁగాలము గడపుటయయు

త్తమపద్ధతి. దానదోషమేమియును గానుపింపదు. సిద్ధుని పలుకులు యథార్థము లనిపించుటకైనను నేను మనఃపూర్వకముగాఁ బరిశ్రమ చేసి కృతార్థుఁడనగుదు. నాకుమహదైశ్వర్యములభించిన నాజన్మము బహుజనోపకారమై శాశ్వతమైన యశస్సునుబొందును.” ఇట్లుతలపోసికొనుచుండ నాబాలునకు నిద్దురపట్టెను.

దారిద్ర్యము.

తల్లిదండ్రులు బాల్యముననే పరలోకగతులై చిన్నవారగుటచేత నీబాలురిరువురు దారిద్ర్యమను పెనుభూతము నెదుర్కొనవలసినవారైరి. అష్టకష్టములపాల్సేసి మనస్సుకలంచివైచునది దారిద్ర్యము. గుండె దిటవులేసివారిని పలాయనులనుగావించి దుఃఖపరంపరలఁ బొరలాడించునది దారిద్ర్యము. మృత్యువుకంటెను కష్టప్రదమైనది దారిద్ర్యము. దారిద్ర్యము తలకెక్కినా పోటుబంటులు పిఱికిబందలగుదురు. సత్యవంతుల సత్యవంతులగుదురు. వివేకు లవివేకులగుదురు. జీవితరంగమున దారిద్ర్యము నెదుర్కొని పోరాడిజయించినవాడె మహావీరుఁడుగాని బలాఢ్యుఁడై రణరంగమున శత్రువులఁదఱిగినవాఁడు మహావీరుఁడుగాఁడు. మనుజునకు దీని బోలిన శత్రువు ధాత్రిలో మఱియొకటి గానరాదు. ఆత్మగౌరవ మున్నవాఁడు, జితేంద్రియుఁడైనవాఁడు, స్వశక్తి విశ్వాసముగలవాఁడు, దైవమునెడ శ్రద్ధాభక్తులుచూపువాఁడు, నిరంతరకర్మతుఁడు నైనవాఁడు మాత్రమె దారిద్ర్యభూతమును బాఱఁద్రోలఁగలడు. వీని తేజస్సుముందు దారిద్ర్యభూతము సుస్థిరముగా నిలువఁజా

లము. ఇట్టిసుగుణసంపత్తిగల ప్రతిభాశాలి మాత్రమె దుర్భరమైనదారిద్ర్యముతోడి పోరాటము సాధ్యమగును. సమర్థుఁడైన ప్రతిభాశాలిమాత్రమే పెనుభూత మాడించినట్లాడఁడు. వీనితోఁబోరాటము పెట్టుకొనె నేని దారిద్ర్యభూతము దినక్రమము వరుసను దనబలమునంతయుఁ గోల్పోయి తనబలమునంతయుఁ దనశత్రువు చైకొనఁగా కడపటవానిని విడిచి యదృశ్యమైపోవుట నిశ్చయము. ఆబాలుఁడిట్టి ప్రతిభాశాలి యగుటంజేసి దారిద్ర్యభూతమునొక లెక్కగాఁగొనక స్వప్రయత్నముచేత విజయమును సాధింప సమకట్టెను.

విద్యాభ్యసనము.

రామునియెడ లక్ష్మణుఁడెట్టి భక్తివిశ్వాసములు చూపియుండెనో యట్లెగోవిందుఁడు తనయన్నయగు తిమ్మనయెడ భక్తివిశ్వాసములు చూపుచుండుట యాతని యదృష్టమని చెప్పఁదగియున్నది. అన్నమాట తమ్ముఁడెన్నఁడును జవదాఁటి యెఱుఁగఁడు. అందువలన నాసోదరులిరువురును రామలక్ష్మణులవలె నన్యోన్యానురాగముతో వర్తింపుచు విద్యాభ్యసనమునకు దొరకొనిరి. అన్నదమ్ములిరువురు ప్రతిదినమును సూర్యోదయమునకు ముందుగా లేచి కాల్యకరణీయంబులు దీర్చుకొని, సువర్ణముఖికిఁబోయి, స్నానసంధ్యాద్యనుష్ఠానంబులు నిర్వర్తించుకొని, ప్రాతఃకాలమున నుపాధ్యాయులకడ కేఁగి, కావ్యపఠనమొనరించి, సూర్యుఁడు నెత్తికిఁదిన్నఁగా మింట వెలుంగు వేళ సోదరులలోనొకరు మాధుకరమునకై బయలుదేఱి కొంత ప్రసాదమును సంపాదించుకొని, వచ్చినపిమ్మట నిరువురును

గలిసి భుజింపుచుందురు. భోజనముచేసి కొంతవిశ్రాంతికై కొన్నిమీఁదట దస్తూరికుదుర్చుకొనుటకై గంటములతోఁ దాటాకులమీఁద వ్రాయుచుందురు. తరువాతఁ గొంతసేపు తెనుఁగు కావ్యపఠన మొనరించి, పిమ్మట రాజకీయోద్యోగుల కడకేఁగి వారలనాశ్రయించి వారలకు వినయ విధేయులైవారు నియమించిన పనులనుగావించి, సాయంకాలమైన తరువాత, పర్వతములు, చెఱువులు, నదులుగల ప్రదేశములకు వాహ్యాళి వెడలి, ప్రకృతి సౌందర్యమును దిలకింపుచు నానందించుచుం దురు. అటుపిమ్మట నింటికరుదెంచి రాత్రిభోజనమైన తరువాత, గొంతసేపు భారతకథలనుగాని, రామాయణ కథలనుగాని పూర్వ రాజన్యచరిత్రలు నితిహాసమైనఁగాని పెద్దలవలన వినుచుందురు. ఇట్లైదారు సంవత్సరములు బహు కష్టపడి సంస్కృతాంధ్రభాషలయందు చక్కనిపాండిత్యమును సంపా దింపఁగలుగుటయగాక గొప్పవ్రాయసకాండ్రుకూడ నైరి. ఇంతియగాక శాస్త్రములభ్యసించుటకై పండితులుండెడి స్థాన ములకుఁబోయి వారలనాశ్రయించి వారలకు శుశ్రూషలు గావించి శాస్త్రాభ్యసనముగూడఁ గావించిరి. సుప్రసిద్ధగణకుల కడఁకేగి రెండుమూఁడు సంవత్సరములు గణితశాస్త్రమునందుఁ గృషిచేసి ప్రావీణ్యమును సంపాదింపఁగలిగిరి. అతిసూక్ష్మబుద్ధి కలవాఁడగుటచేత తిమ్మనగోవిందుని కంటెను మేధావియై వన్నె కెక్కుచుండెను. తనబుద్ధిసూక్ష్మతచేత తిమ్మనార్యుఁడు ప్రపం చములోని వస్తుతత్త్వమును బాగుగా గ్రహింపుచుండెను. ఎప్పుడీతఁడు నెక్కడకుఁబోయినను మనుష్య స్వభావమును

గ్రహించుటకే ప్రయత్నము సేయుచుండెను. అరణ్యమునకుఁ బోయిన వివిధజాతివృక్షముల తత్త్వములను గ్రహింపుచుఁ దెలియనివారిఁగూర్చి, దెలిసినవారినడిగి తెలిసికొనుచుండెను. ఇట్లే జలచరములు, చతుష్పాదజంతువులు, మొదలగువాని యొక్క స్వరూపగుణస్వభావముల గుర్తింపుచు నాతఁడెంతయో విజ్ఞానమును సంపాదించెను.

'శరీరమాద్యంఖలు ధర్మసాధన' మ్మని యెప్పుడును శరీరారోగ్యమును గాపాడుకొనుచు దృఢకాయులుగ నుండ వలయునని నిరంతరమును దేహపరిశ్రమ చేయుచుండిరి. ఆంధ్ర కర్ణాటకులలోనుండు నానాజాతి సాంప్రదాయ చరిత్రముల నేర్పుతోఁ దెలిసిరి. ఇట్లిరువదిరెండు సంవత్సరముల వయస్సు వచ్చునప్పటికి సంస్కృతాంధ్రములయందు సంపూర్ణపాండిత్య మును, చాలవఱకు శాస్త్రీయపరిజ్ఞానమును, గణకవిద్యా నైపుణ్యమునుగడించి విశేషప్రతిభావంతులనియు దయార్ద్ర హృదయులనియు, కాకోటినగరము, నారాయణావనము, చంద్ర గిరి, గుత్తి పెనుగొండ మొదలగు పట్టనములఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచుచుండిరి. ఇఁక వీరిలు రాజనీతిశాస్త్రమును దెలిసికొన వలసియుండిరి.

చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు.

ఈబాలురభ్యసింపవలసిన శాస్త్రములలోఁ బ్రధాన మైనది యర్థశాస్త్రము. దానిని బోధింపఁగల పండితులసంఖ్య మిక్కిలి స్వల్పముగ నుండెను. అట్టిశాస్త్రమును బోధింపఁగల మహనీయుఁడొక్కఁడు చంద్రగిరి రాజ్యమునందుండెనుగాని

యతఁడెల్లరకు సులభసాధ్యుఁడుగాఁడు. అతఁడు కౌశికగోత్రుఁడైన నాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు. ఈమహనీయుఁడు తానువృద్ధుఁడైనను చంద్రగిరిరాజ్యాధిపతియైనసాళ్వనరసింహమనుజాధీశ్వరుని ప్రధానమంత్రిగనుండి యారాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుచుండెను.

ఇతఁడిప్పటికి డెబ్బదేండ్లు నిండిన వయస్సుగలవాఁడైనను గాయపుష్టియును, బుద్ధివైశారద్యము నితనికి బలీయముగనుండెను. ఈమంత్రిశిఖామణి మనబాలురకు బంధువుఁడైనను దైన్యదశయందుండియు వీరేమికారణముచేతనో చిట్టిగంగనామాత్యునిప్రాపును మొదట నభిలషింపలేదు. ఈ బాలురు విద్యాభ్యసనము గావించి పేరుపొందిన వారగుటవిని నాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు వీరలను దనపట్టనమగు నారాయణవనమునకు రప్పించెను. ఆకాలమునందు నారాయణవనము చంద్రగిరిరాజ్యమునకు రాజధానినగరముగనుండెను. సాళ్వనరసింహభూపాలుఁడిచ్చటనే నివసించుచుండెను గావున నాతని ప్రధానమంత్రియగు చిట్టిగంగనామాత్యుఁడుకూడ నారాయణవనమునందే నివసించుచుండెను. ఈ గంగనామాత్యుఁడు సాళువతిమ్మరాజును గోవిందరాజునురప్పించి వారివిద్యలను బరీక్షించి మాయావిద్యలయందు వారికిఁగల ప్రజ్ఞావిశేషములం బరికించి మిక్కిలి సంతోషించి తనదివాణమునందు లేకరులనుగా నియమించెను. అట్లువారు చిన్నపదవులందుండి తమ ప్రజ్ఞావిశేషములనుజూపుచుఁ బైయధికారులకృపను సంపాదించుకొని ప్రవర్తించుచుండుటనుగాంచి గంగనామాత్యుఁడు వారు

రాజనీతిశాస్త్రము నభ్యసించినను మహోన్నతపదవినందఁగలర
ని నిశ్చయించి ప్రేమానురాగములుట్టిపడ నొకనాఁడు తిమ్మనామాత్యు
ని రప్పించి 'తిమ్మనా! నీవు కడుబుద్ధిమంతుఁడవు; ప్రతిభాశాలివి;
నీపూర్వులు మంత్రిపదవులనుబొంది ప్రఖ్యాతిఁగాంచినవారు.
వారికంటెను, నాకంటెను నీవు ప్రజ్ఞావంతుఁడవై యుత్తమ
స్థానము నలంకరించి యీ దక్షిణహిందూస్థానమున కంతకును
సర్వాధికారివై ధర్మపరిపాలనము గావింపఁగలవని నీశక్తినిబట్టి
నేను గ్రహించితిని. నీవంటి సమర్థుఁడు నేఁడు మఱియొకండు
నాకీరాజ్యమునఁ గానరాఁడు. నేను వృద్ధుఁడనైతిని. నాకుం దెలి
సిన రాజనీతిశాస్త్రీయ మర్మములనన్నిటిని మహారాజ్యతంత్ర
విధానములతోడఁ గలిపి నిన్ను రాజనీతివిద్యావిశారదునిగా
నొనరింపఁ జేయఁదగల సమయము నన్ను శతవిధములఁ
బ్రేరేపించుచున్నది. నాయనా! ఒక్కమాట మనస్సునందుంచు
కొనుము. హైందవధర్మరక్షణార్థమై స్థాపితమైన యీ సామ్రా
జ్యము వినాశమునొందకుండ, మ్లేచ్ఛాక్రాంతము గాకుండఁ జూచు
కొమ్ము. నీజీవితకాలమున నీవొనర్పవలసిన విధ్యుక్తధర్మమిదియే
యని యెఱుంగుము. నీ బొందిలో ప్రాణమున్నంతవఱకు దీని
మఱువకుము.

రాజకీయపరిస్థితులు.

చెట్టు చెడుకాలమునకుఁ గుక్కమూతి పిందెలుపుట్టి
నట్లు సంగమరాజవంశమున దౌర్భాగ్యులుపుట్టి హరిహర
ప్రౌఢదేవరాయాది రాజన్యవర్యులు సంపాదించిపెట్టిపోయిన
సామ్రాజ్యవైభవమును గ్రమముగాఁ గోల్పోవుచు మర్వలత్తు

లంబడి దుర్బలులై యొండొరులం జంపుకొనుచు స్వేచ్ఛావిహారులై వర్తింపుచుండుటయు, ఒకవంక బెదందకోట సుల్తాను (Sultan of Beder) కర్ణాటసామ్రాజ్యమును గబళింపఁజూచుటయు, మఱియొకవంక నోఢ్రరాజగు పురుషోత్తమ గజపతి విజయనగరసామ్రాజ్యముపై దండయాత్రలుసలుపుచు నుదయగిరిపర్యంతము భూభాగము నాక్రమించుకొని బరిపాలించుచుండుటయుఁదలపోసి యీనరపతి సామ్రాజ్యము దక్షిణహిందూస్థానమున వర్ధిలఁజేయవలయునని బుద్ధిపుట్టఁగను, బాహుబలశాలియు మహాయోధుఁడునగు నీసాళువ నరసింహ భూపాలుని నీ సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిఁగావింప కృతసంకల్పుఁడనై పదేండ్లుగాఁ బ్రయత్నించుచున్నాఁడను. బహామనీ సుల్తాను రెండవమహమ్మదుషాహ దండెత్తివచ్చి గడికోట దుర్గమును ముట్టడించినప్పుడును, కళింగదేశాధీశ్వరుఁడైనపురుషోత్తమ గజపతి కాంచీపురముపై దండెత్తి వచ్చినప్పుడును సాళ్వనరసింహుని సైన్యములు దలపడి వారల నోడించి తఱిమినట్లు చేసితిని. సాళ్వనరసింహ భూపాలునికర్ణాటసామ్రాజ్యమునకంతకు నభిషిక్తుని గావింపవలయునని పెద్ద కోరిక [illegible]యున్నవాఁడను. ఈ సాళ్వనరసింహభూపాలుఁడు సర్వస్వతంత్రుఁడై పరిపాలనముఁ జేయుచున్నను విద్యానగరమున (విజయనగరమున) సంగమ రాజవంశీయులు సింహాసనస్థులై యుండుట నుపేక్షించి యూరకుండుట హైందవ సామ్రాజ్యమునకు క్షేమకరముగాదు. ఏవేళనో బలవంతులైన బహామనీ సుల్తానులు నోటవేసికొందురను భయముగలదు. నేనొక

పరాశరుఁడు, వ్యాసుఁడు, వైశంపాయనుఁడు, ఘోటముఖుఁడు, పిశునుఁడు, కౌణపదంతుఁడు, వాతవ్యాధి, కాత్యాయనుఁడు, చారాయణుఁడు, కింజల్కుఁడు మొదలగుస్మృతికర్తలువ్రాసిన నీతి శాస్త్రీయ మర్మములనన్నిటిని బోధించి ప్రధానమంత్రి స్థానమునకుఁ గ్రమముగా రప్పింతు"నని యెచ్చరించెను.

అప్పుడు తిమ్మనార్యుఁడు "అమాత్యవర్యా! నీయభీష్టమును దీర్చుటకన్నఁ బరమోత్కృష్టమైన కార్యము నాకు మఱియొండు లేదు! అవశ్యము హైందవసామ్రాజ్యాభివర్ధనమునకై నాజీవితమును ధారపోయుదును. కృష్ణానదికి దక్షిణభాగమునుండి యవనులను గజపతులను బాఱఁద్రోలి మఱియెప్పుడును నడుగుపెట్టకుండఁ జేయుదును. మహాత్మా! నీకుం దెలిసిన రాజనీతిని నాకుం బోధించి నాజన్మము కృతార్థతం బొరయునట్లు గావించి యాశీర్వదింపుము. నీకరుణాప్రసాదమున సమస్త హైందవాళియొక్క మన్ననకుఁ బాత్రుఁడనై యార్యధర్మరక్షణార్థమై నాజీవితమును ధారపోసి వాసికెక్కుదు"నని పలికెను. ఆపలుకులకా వృద్ధమంత్రి పరమానందమును బొంది యానాఁడు మొదలుకొని రాజనీతి బోధకంబులగు సర్వశాస్త్రీయ రహస్యంబుల బోధింపుచు వచ్చెను. రెండు సంవత్సరముల కాలములో దండనీతియును గొప్పశాస్త్రములోని మహావిషయముల నన్నిటిని బోధించెను.

అర్థశాస్త్రపఠనము.

మనువు, బాహుదంతుఁడు, బృహస్పతి, శుక్రుడు వాసిన మహావిషయములను బోధించెను, భరద్వాజుఁడు,

వేళ నామహాకార్యము నెఱవేర్చునంతవఱకు జీవించియుం డుట తటస్థపడకపోయెనేని నీవామహాకార్యమునకుఁ బూను కొనవలయును. దీని నీవు వాగ్దత్తము చేసినయెడల నీకు రాజ నీతిశాస్త్రములు నేఁడుఖిలములై యున్నను, ఆకాలమున వ్యాప్తములో నున్నందున వానిలోని రహస్యముల నన్నిటిని తెలియఁజెప్పెను. కౌటిల్యుని యర్థశాస్త్రమును, కామంద కుని నీతిసారమును చక్కఁగా జదివించి ప్రజ్ఞాశాలినిఁ గావిం చెను. ఇట్లనేక శ్రద్ధాభక్తులుగలిగి చిట్టిగంగనామాత్యుని వలనఁ దిమ్మరుసుమంత్రి విద్యాసముద్దేశము, వృద్ధసంయో గము, అమాత్యోత్పత్తి, మంత్రిపురోహితోత్పత్తి, దూతప్ర ణిధి, జనపదనివేశము, దుర్గవిధానము, దుర్గనివేశము, సీతా ధ్యక్షుత్వము, పణ్యాధ్యక్షుత్వము, శుల్కాధ్యక్షుత్వము, ధర్మ స్థీయము, వ్యవహారము, కంటకశోధనము, యోగవృత్తము, అరిమిత్రోదాసీనాది ద్వాదశరాజ మండలములు, వివిధరా జ్యాంగముల యుత్తమస్థితి, శమవ్యాయామికము, పౌరుషము, దైవసహాయము, సంధివిగ్రహయాన ద్వైధీభావాసన సమా శ్రయములు, వ్యసనాధికారికము, అభియాస్యత్కర్మము, సాంగ్రామికము, సంఘవృత్తము, అబలీయసము, దుర్గాలంభో పాయము, ఔపనిషదికము, స్వబలోపఘాతప్రతీకారము, వంచనము, తంత్రయుక్తులు మొదలగు మహద్విషయములను గూర్చిన పరిజ్ఞానమును మెండుగా సంపాదించెను.

ద్వితీయ ప్రకరణము.

తుళువ వంశము.

మొదట చంద్రగిరి రాజ్యమునకు నటుపిమ్మట నూత్న కర్ణాట సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైన సాళువగుండయ నారసింహభూపాలుని సైన్యాధ్యక్షుఁడును ముఖ్యమంత్రియు నగు నరసరాజు తుళువ వంశమునందు జనించిన యీశ్వరరాజునకుఁ బుత్రుఁడై యుండెను. యీశ్వరనాయకుండును గొంత కాలము సాళ్వనరసింహ భూమిపాలునకు సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. వీరిది తుళువవంశము. ఈవంశమునఁ దిమ్మయదండ నాథునకు నీశ్వరరాజు జనించెను. వీనికి నరసరాజు పుట్టెను. ఈశ్వరరాజు విఖ్యాత సేనాధ్యక్షుఁడుగానుండి బహుదేశము

---

* మహమ్మదీయ మహాయుగములో తుళువవంశము సాళువవంశాంతర్గతమనియు, తుళువ నరసరాజు సాళువనరసరాజునకు అన్నయనియుఁ డనియు, శ్రీయుత కోమర్రాజు లక్ష్మణరావుపంతులు, ఎమ్.ఏ., గారు వ్రాసియున్నారు. ఆంధ్రకవుల చరిత్రములో "ఈ తిమ్మయ యీశ్వర రాజు సాళువగుండ నరసరాజునకు సేనానాయకుఁడగుటయే గాక దాయాదుఁడు కూడనై యుండుటచేత నాతని సంతతివారు రాజ్యము వహించి నట్లు తోఁచుచున్నది" అని యొకచోటను, 'నరసింహరాజునకు (సాళువ) తిమ్మరాజను పేరుగల జ్యేష్ఠభ్రాత యొకఁడు గలఁడు. అతఁడే యీశ్వర రాజు తండ్రియైన సాళువతిమ్మరాజని తోఁచుచున్నది' అని యొకచోటను శ్రీయుత రావుబహదరు కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారు వ్రాసిన

లను జయించి సాళ్వనరసింహరాయని రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసెను. వీని విజయములనుగూర్చి వరాహపురాణమునందిట్లు భివర్ణింపఁబడియెను.

సీ॥ ఉదయాద్రి భేదించె హత్తి [illegible]ంచె
గండికోటపురంబు గదలఁద్రోచెఁ
కొలకొండ సాధించె [illegible]ంగాల హరించె
గోవెల నెల్లూరు గుంటుపల్లి వెలిఁ
కుందాణి విదళించె గొడుగుచింత జయించె
బాగూరుపంతము పాడుచేసె
నగరు ఖండవెళించె నామూరు ముట్టడించె
శ్రీరంగపురమును బాణసముర
గీ॥ రాయసాహిత్తమల్ల ధరాధినాథ
మోహనమురారి బిరుదుబాహు సాళ్వ
నారసింహప్రతాప సన్నాహుఁడగుచు
విశ్వవిఖ్యాతిగాంచె తిమ్మయయీశ్వరుండు

ప్రాఁతదియే పై పాట వ్రాసినవానికి ఆధారమై యుండవచ్చును. ఇందుకు ప్రమాణము లన్నియును దొరకలేదు. ఈ [illegible] సంపాదించిన [illegible] కంకిటము గా [illegible] బడిన [illegible] పురాణమునందు నంది మల్లయ ఘంటసింగయ కవులు సాళ్వవంశము వేఱుగను, తుళువవంశము వేఱుగను, స్పష్టముగ వర్ణించియుండ వీరిట్లు వ్రాయుట [illegible] గాదున్నది. వరాహపురాణావతారికలోను, ఆశ్వాసాంత పద్యములలోను కృతిభర్తసాళువవంశీయుఁడని వర్ణింపబడక తుళువాన్వయుండని వ్రాయుటయే యీ యుభయవంశము లొకటికావని స్పష్టపడుచున్నది. కాబట్టి సాళువవంశము వేఱనియు తుళువవంశము వేఱనియు మనమిప్పటికి స్పష్టముగా నిర్ధారింపవచ్చును.

తిమ్మరుసుమంత్రి ప్రతిభాసామర్థ్యము దేశమున విఖ్యాతిఁ గాంచుట తనమిత్రుఁడైన నాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుని వలనవిని యాతనిచేఁ బ్రోత్సాహితుఁడై సాళ్వనరసింహ భూపాలుని యంగీకారమును బడసి తుళువనరసరాజు తిమ్మరుసును దనకు ముఖ్యమంత్రిగఁ జేసికొనియెను. నాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు తిమ్మరాజునకు, గోవిందరాజునకు వివాహమైనపిమ్మట స్వర్గస్థుఁడయ్యెను. అచిరకాలములోనె తిమ్మరుసు ప్రజ్ఞావిశేషములు రాజ్యమునఁ బ్రవర్తిల్లుచు బహుజన శ్లాఘాపాత్రములై యాతని యశోవైభవమును నలుదిక్కులకుఁ బఱపుచుండినవి.

మహోపద్రవము.

కర్ణాట సామ్రాజ్యమును బరిపాలించుచున్న యిమ్మడి విరూపాక్షరాయలు తన దుష్ప్రవర్తనముచేత జనకంటకుఁడయ్యెను. నిరంతరము సురాపాన ప్రమత్తుఁడై కామినీజనపరివృతుఁడై యంతఃపురమును విడిచిరాక మంత్రులకుఁగాని దండనాథులకుఁగాని మోము గనఁబడనీక మైమఱచి విహరింపుచుండెను. ఇదిగాదని వాదించిన దండనాథులను బెక్కండ్రను దుష్టుఁడై చంపించెను. ఇమ్మడి విరూపాక్షుఁడిట్లు దుష్పరిపాలనమునఁ గొడిగట్టి చనకుండువాఁడై యుండుటఁగాంచి సామంతనృపతులెల్లరును స్వతంత్రులై యెవరి రాజ్యములను వారు పరిపాలించుకొనుచుఁ గప్పములు గట్టుట మానిరి. పశ్చిమ సముద్ర తీరమునందలి రేవులన్నియుఁ బరాధీనములైనవి. తుంగభద్రా కృష్ణామధ్యదేశమును మహమ్మదీయులాక్ర మించు

కొనిరి. కళింగదేశాధీశ్వరులైన గజపతు లుదయగిరిరాజ్యము వశపఱచుకొని పరిపాలించుచుండిరి. ఇంతకుంబూర్వమె చంద్రగిరి, పెనుగొండ, గండికోటరాజ్యముల నాక్రమించుకొని సాళ్వగుండ నరసింహ భూపాలుండు మహా పరాక్రమవంతుండై అనుదినమును తనరాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుచు స్వతంత్రుండై పరిపాలనము సేయుచు జనరంజకుండుగాఁ బ్రసిద్ధిగాంచుచుండెను. ఇట్లు నానాటికిఁ గర్ణాటరాష్ట్రము బలము క్షీణించుచుండెను. దీనినంతయునుజూచి సహింపఁజాలక వీని పెద్దకొడుకు తనతండ్రిని దనచేతులతోఁ జంపెను. వీనితమ్ముడు వీనినిఁజంపి రాజయ్యెను. వీఁడును దనతండ్రివలెనె దుర్మార్గుఁడై మహీపరిపాలనముఁజేయ మొదలు పెట్టెను. ఉద్ధతులనడుమఁ జేద కిందడశక్యముగానియట్లు తురుష్కులకును గజపతులకును నడుమఁబడి యిదివఱకే నలుగుచుండిన కర్ణాట సామ్రాజ్యము విద్యానగరమునందు సంభవించినట్టి రాజకీయ విప్లవస్థితిఁబురస్కరించుకొని బహమనీసుల్తాను తానొక్కఁడుగుక్కలో నీమహా సామ్రాజ్యమును మ్రింగివేయవలయునని చూచుచుండెనుగాని సాళ్వగుండయ నారసింహుని భయముచేత వెనుకముందు నారయుచు సమయమునకై నిరీక్షించుచుండెను.

సమయాకర్షణము.

తుళువ నరసరాయనికడ మంత్రి పదవిని వహించిన తిమ్మరుసు ప్రతిభాసమ్పన్నుడైన మంత్రిగావున విద్యానగర రాజకీయ విప్లవ పరిస్థితులను దెలిసికొని యుపేక్షనువహింపక తానెవ్వని ప్రాపకము వలన నభివృద్ధి బొందఁ గలిగెనో యట్టి

రాజకీయ విద్యాగురువైన చిట్టిగంగనామాత్యుని బోధమును మాత్రము మఱువక యా తఱుణము నెట్లు సద్వినియోగమునకు దేవలసి యుండునో దానిని జక్కఁగా నాలోచించి హైందవ ధర్మ రక్షణార్థమై హైందవ సామ్రాజ్యము సముద్ధరించుట తనకు విధ్యుక్తధర్మమని నిశ్చయించెను. అప్పుడుపేక్ష చేసిన యెడల నావల ప్రమాదము జనింపవచ్చును. విద్యానగరము బహామనీ సుల్తానుల వశమయ్యెనేని హైందవ సామ్రాజ్యము క్రమముగా నంతరించును. హైందవ సామ్రాజ్యముతో నార్య ధర్మములు తాఱుమాఱుములగుటనిశ్చయము. ప్రజ్ఞావంతుడని, ప్రతిభావంతుఁడని సమర్థుఁడని తలంచియే చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు భావిస్థితిని దలపోసి యీవిషయమై తన్ను బ్రబోధించి నప్పుడు తిమ్మరుసు మిడిగ్రుడ్లు పెట్టుకొని యూరక చూచుచున్నపక్షమున నాతఁడును సామాన్యుని వంటివాఁడే యగును. అతఁడొకనాఁడు నరసరాయని కడకేఁగి యిట్లనియెను. నరస రాయా, కర్ణాటప్రభువు దౌర్భాగ్యస్థితినంతయు వినుచున్నావు గదా? అతఁడు రాజ్యమును బరిపాలింప సమర్థుఁడుగాఁడు. ఎప్పుడు నంతఃపురము విడచి రాఁడు. రాజ్యాంగముఁ గన్నెత్తిచూడఁడు. తురుష్కులు కృష్ణదాటివచ్చిరి. సామంత నృపతులుస్వాతంత్ర్య మును బ్రకటించుచున్నారు. ఈసమయమును జూచి బహామనీ సుల్తాను విద్యానగరముపై దండెత్తివచ్చి వశపఱచుకొను నేని హైందవరాజ్యములింక నిలుచునా? హిందూమతధర్మములు తాఱుమాఱులు గాకుండునా? ఇట్టిసమయమున మనము పేక్షించి యూరకుండుట మనదేశమునకును మతమునకు నపచారము

చెప్పిన వారమగుదుము. పూర్వము జనకంటకుడై వేనుఁడు దుష్పరిపాలనము జేయుచుండఁ బ్రజలు వానినిఁ బదభ్రష్టుని గావించి పృథువునకుఁ బట్టముగట్టినట్లుగా నీకర్ణాటప్రభుని సింహాసనమునుండి తొలఁగించి మనసాళ్వనరసింహ భూపాలుని సార్వభౌమునిగఁజేసి పట్టాభిషిక్తునిగావింతము. నిలిచియున్న యీహైందవ సామ్రాజ్యమును సముద్ధరింతము. మనరాజకీయ విద్యాగురువైన చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు మనకుబోధించిన పరమధర్మమిదియేసుమా." అని ప్రబోధించెను. అంత నరసారాయఁడీపలుకులను విని తిమ్మరుసు మోమొకింతసేపు తేఱిపాఱఁజూచి యతనిదూరపు టాలోచనకు సంతసించి "మంత్రివరా! నీబుద్ధికి మెచ్చితిని. అవును నీవు చెప్పినదిసత్యము. మన సమయమును బోనీయరాదు. మనమిప్పుడూరకున్న తుదకు మనకే ముప్పమురాఁగలదు. కర్ణాటప్రభువును సింహాసనమునుండి తొలఁగించి మనప్రభువస్యనకుఁ బట్టముగట్టుదమని చెప్పి యప్పుడే యావిషయమును దెలుపుచు సాళ్వనరసింహ భూపాలునకు సందేశముఁబంపెను. అప్పటికే తిమ్మరుసు ప్రతిభాధన్యుఁడనియు, రాజ్యధురంధరుఁడనియు సాళువనరసింహ భూపాలుఁడెఱింగియుండెను. తిమ్మరుసువంటి ప్రతిభాధన్యునిచేఁ బ్రబోధితుఁడై తనసైన్యాధ్యక్షుఁడగు తుళువనరసారాయఁడు పంపించిన సందేశమునకెంతయు సంతోషించినవాఁడై తనకక్షనున్న మంత్రివరులను, దండనాథులనురప్పించి వారలకీసందేశమును వినిపింపఁగా వారెల్లరును, సమ్మతించి తిమ్మరుసు బుద్ధివైశద్యమును మిక్కిలి కొనియాడిరి. అప్పుడా సాళ్వనరసింహ

భూపతి విద్యానగరముపై దండయాత్ర వెడలుట కాజ్ఞాపత్ర
మును వ్రాసి తన సైన్యాధ్యక్షునకుఁ బంపెను.

తుళువనరసింహుని దండయాత్ర.

సాళ్వనరసింహుని యాజ్ఞాపత్రమును తిమ్మరుసుమంత్రి సైన్యాధ్యక్షునకుఁ జదివి వినిపించెను. తాను తలపెట్టిన కార్యమున కెల్లరు నామోదించుట భావిశుభసూచకమని గ్రహించి తిమ్మరుసు పరమానందభరితుఁడయ్యెను. అంతట తిమ్మరుసు నరసరాజును గాంచి "భూవరా! ఇఁక మనము జాగు సేయరాదు. సేనలను సన్నద్ధము గావించుకొని మనయుద్యమ మెవ్వరికిఁ దెలియకుండ నకస్మాత్తుగాఁ బోయి విద్యానగరముపైఁ బడవలయును. అట్లుగానియెడల ప్రతిపక్షులవలనను శత్రువులవలనను మనకు ప్రతిబంధకము లేర్పడి మనప్రయత్నమంతయు విఫలముగావచ్చును. కాన మనకు నపకారముగలుగవచ్చును. ఇట్టి సందర్భములయం దాలస్యము జయప్రదముగాదు. ఈ మన ప్రయత్నములను మన ప్రతిపక్షనాయకులగు దండనాథులు విన్న విద్యానగరమును సంరక్షించుటకై స్వసైన్యములతోఁ బ్రవేశింతురు. అప్పుడు గోటఁజిదుపందగినవాని గొడ్డలిచేనఱుకవలసివచ్చు"నని హెచ్చరించెను. నరసభూపతియు తిమ్మరుసు పలికిన పలుకులయందలి యాథార్థ్యమును గ్రహించి కాలయాపనము సేయక వలసిన సైన్యములను కొలదికాలములోనే సమకూర్చి తిమ్మరుసు పెట్టిన శుభముహూర్తమునఁ బ్రయాణభేరి మ్రోగించి దండయాత్రకు బయలుదేరెను. నరసారాయనితోఁ దిమ్మరసుకూడనుండెను. తిమ్మరసు మంత్రిసత్తముఁడు మాత్ర

మేగాక సగరక్రమ మెఱింగిన మహాయోధుఁడు కూడనై యుండెను. అందువలన నరసారాయనికి మిక్కిలి సహాయకారిగ నుండెను. ఇట్లు గుత్తినగరమునుండి దండయాత్ర వెడలి విద్యానగరముఁజేరి నగరము వెలుపల విడిసియున్నపుడు తిమ్మరుసు మంత్రి కర్ణాటరాజ్య సంరక్షకులైయుండిన దండనాథులకు సామంతనృపతులకు నరసారాయనిపేరితో తాము వచ్చిన కార్యముయొక్క ప్రయోజనమును దెలుపుచు లేఖలనువ్రాసిపంపెను. సాళువనరసింహభూపాలుని కీర్తియప్పటికే రాష్ట్రమునందంతట వ్యాపించి ప్రసిద్ధినహించియుండుట చేత నెవ్వరును, దక్షిణాధ్యక్షుఁడును సమర్థయోధుఁడునైన తుళువ నరసారాయని నెదుర్కొ నసాహసింపలేరు. నరసారాయఁడనేకులకుఁ గానుకలంపించెను. ఇట్లు విద్యానగరములోని దండనాథులెల్లరును వశ్యులై మౌనమువహించియుండ నరసారాయఁడు నగరమునకెంతమాత్రము నష్టముగలిగింపక రణభేరి మ్రోగించుచు నగరముసొచ్చి దానును సేనలును మహావైభవముతో నూరేగుచు రాజభవనము సమీపించుచుండెను. ఇట్లు జరుగుచున్నదని 'నేతిబీరకాయ, యన్నట్లు ప్రౌఢదేవరాయల నామమును వహించినయా కామినీమనోహరుఁడు విద్యానగర సింహాసనాధిష్ఠితుఁడైన యాకర్ణాటప్రభువు వినియు విననట్లుండెను. నరసారాయఁడు రాజభవనము సమీపించుచున్నాఁడని సందేశమును దెచ్చిన భటుని విశ్వాసపాత్రునిఁ బరిభవించి పంపించెను. వినాశకాలమునకు విపరీతబుద్ధి జనించినదని యెల్ల నాగరకులెంచి యుపేక్షవహించియుండిరి. ఇట్లు నరసారాయఁడు

నగరమంతయు మహావైభవముతో నూరేగి రాజభవనము సమీపించి ద్వారపాలకులం బాఱఁద్రోసి యూశయు వశపఱచుకొన్నను నామందభాగ్యుఁ డంతఃపురములోని శయ్యాగృహమును విడిచి బయలకు రాలేదు. తుదకా సేనాని రాజుపండుకొనియున్న గృహము సమీపింపఁగాఁ దనకు రానున్న యపాయము నపుడు గ్రహించి ప్రాణరక్షణార్థము దొడ్డివాకిటనుండి తప్పించుకొని నిజమందిరమును, నగరమునుగూడ విడిచిపాఱిపో ను. ఇట్లాతఁడు పాఱిపోయెనన్న వర్తమానమును విని నరసారాయఁడు వానింబట్టుకొనుటకై శ్రమపడక శత్రుణాగు ధనభాండారమును నగరమునంతయు స్వాధీనముఁ జేసికొని సాళువ నరసింహభూపాలునకు వృత్తాంతమును దెలుపుచు విద్యానగరమునకు విచ్చేయుమని సందేశమంపెను. నగరమునంతయు నరసారాయనికి గడగడలాడుచుండెను. నగరములోని యాబాలవృద్ధు లీమార్పునకు సంతోషించిరి. బహుస్వల్పసంఖ్యాకుల కదికంటకముగాఁ గాన్పించినను వీనినెదుర్కొనునంతటి శక్తి లేకయుండెను. రాజబంధువులను విద్యానగరమున నుండనీయక నరసారాయఁడు కొందఱను పెనుగొండకును, కొందఱను గుత్తికిని, కొందఱను జంద్రగిరికిని పంపించెను. అంతఃపురములోని నౌకరులను దొలగించి వారిస్థానమునఁ గ్రొత్త వారిని నియమించెను.

సాళ్వనరసింహుని పట్టాభిషేకము.

తిమ్మరుసుమంత్రి సాళ్వనుండయ నారసింహుని పట్టాభిషేకమహోత్సవాహ్వాన ప్రతికలను రాష్ట్రములోగల సామంత

నృపతులకు దండనాథులకుఁ బంపించెను. సాళువ నరసింహ భూపాలుఁడు నరసారాయని కడనుండివచ్చిన సందేశమునువిని తనవారి విజయమున కానందించుచు నొంతమాత్రమును జాగు సేయక పురోహితులను, మంత్రులను, సేనాపతులను సామంతులను, రాణులను, పుత్త్రికలను, పరివార జనంబులను వెంటఁగొని యొకశుభముహూర్తమున నారాయణవనమునుండి బయలుదేరి కొన్నిదినములకు విద్యానగరమునకు వచ్చెను. తన సైన్యాధ్యక్షుఁడును, వాని మంత్రియగు తిమ్మరుసు పౌరజనులతో నెదురుగావచ్చి నగరమునకుఁ గొనిపోయి రాజభవనమునఁ బ్రవేశ పెట్టిరి. ఈసాళ్వనరసింహభూపాలుఁడు విద్యానగర నివాసులకుఁ బ్రోత్తవాఁడు కాఁడు. సాళ్వనరసింహుఁడు విద్యానగరమునఁ బేరు మోసినవాఁడే కావున నతనిఁ బ్రేమించువారే యానగరరాజమున నధికసంఖ్యగలవారుండిరి. సాళువ నరసింహభూపతి బలాఢ్యుఁడు, సమర్థుఁడు, యోగ్యుఁడునైనందున సామంతనృపవర్గ మాతనిపట్టాభిషేక మహోత్సవమున కామోదించుచుఁ గానుకలంపించిరి కొందఱు నామహోత్సవమును గన్నులార వీక్షించుటకై తామేయరుదెంచిరి. ఒక శుభముహూర్తమున సాళ్వనరసింహభూపతి కర్ణాటసామ్రాజ్య పట్టాభిషిక్తుఁడై మహారాజాధిరాజ, రాజపరమేశ్వరేత్యాది బిరుదాంకితుఁడై వెలసెను. అంతటనుండి కర్ణాటసామ్రాజ్యము నరసింహసామ్రాజ్యమను దిగంతమువఱకు పేరుమోసెను. కర్ణాటసామ్రాజము బలపడియెను. సామంతనృప వర్గము నరసింహసార్వభౌముఁడన్న భయభక్తులతోనుండెను.

దండనాథు లెల్లరును వినయ విధేయులైయుండిరి. ఇట్లు సాళ్వనరసింహ భూపతి శకసంవత్సరము ౧౪౦౮_లో (1486_87) కర్నాటసామ్రాజ్య సార్వభౌముడయ్యెను. ఈతని పరిపాలనతో విద్యానగరమునఁ దెలుఁగువారికిఁ బలుకుఁబడి యెక్కువయయ్యెను. కర్నాటసామ్రాజ్యము సంపూర్ణముగా నాంధ్రుల స్వాధీనమయ్యెనని చెప్పవచ్చును. తిమ్మరుసుమంత్రి తన ప్రజ్ఞను వికసింపఁజేయుకాలము తటస్థించెను. ఇట్లుమనో రథసిద్ధిఁబడయ నదృష్టముఁగాంచిన తిమ్మరుసు మంత్రిని సాళ్వ నరసింహసార్వభౌముఁడు విడిచిపెట్టియుండలేదు. అతని ననేక విధముల సత్కరించెను. అతనితో యోజింపక యేకార్యమును చేయకుండెను. తుళువ నరసరాయని మంత్రియును మాటయె కాని తిమ్మరుసు విద్యానగరమునుండి రాజకార్య ధురంధ రుఁడై నరసింహ సార్వభౌమునకు సలహాలనందిచ్చుచుఁ బరిపా లనమునఁ దోడ్పడుచుండెను. ప్రధానమంత్రిత్వపదవిని వహింప వలసినదని సార్వభౌముఁడు కోరినను తిమ్మరుసు తనకంటె వృద్ధులై చిరకాలమునుండి యాశ్రయించుకొని భక్తిశ్రద్ధలు చూపి కొలుచుచున్న మంత్రిపుంగవులను గాదని వయస్సునఁ జిన్నవాఁడగుఁ దానాపదవి నపేక్షించుట క్షేమకరముగాద నియు, మిత్రభేదమునకు హేతువగుననియు, దేశశాంతికి భంగ కరమగుననియు నచ్చజెప్పి సామ్రాజ్యము పట్ల సదాసేవా పరతంత్రుఁడనై యుండుదునని వాగ్దత్తముగావించెను. తుళువ నరసభూపతియు సార్వభౌముఁడు నాతనిబుద్ధి కౌశల్యమును శ్లాఘించిరి. విద్యానగరమునఁ దిమ్మరుసుప్రసిద్ధి సర్వత్రవ్యా

పించెను. ఒకనాఁడు నరసింహ సార్వభౌముఁడు తిమ్మరుసు మంత్రిని పిలువనంపించి యిట్లనియెను.

"తిమ్మనమంత్రీ! నీవుకడుబుద్ధిశాలివి. నాకొక్కకోరిక గలదు. అశ్వపతులైన బహమనీసుల్తానులును, గజపతులైన కళింగదేశాధీశ్వరులును మనకుఁ బ్రబల శత్రువులైయున్నారు. కర్నాటరాజ్యాధిష్ఠితుఁడనై నరపతిసార్వభౌముఁడనై యున్నను అట్టిశత్రువు లస్మద్రాజ్యము నపహరించి ప్రవర్ధమానులగు చుండఁజూచుచు నేనెట్లూరకుండఁగలను. అశ్వపతులను గజ పతులనుగూడఁ గృష్ణకుదిగువ భాగముననుండకుండఁ బాఱ ద్రోలవలయునని దృఢసంకల్పము గలదు. నేనీశత్రువులనుఁ బాఱఁద్రోలునంతవఱకు నాకు నిద్రాహారముల యందభిరుచి జనింపదు. దీనిజయప్రదముగా నిర్వహించుమార్గము నెద్ది యైనఁ జూపుము.

తిమ్మరుసు హితబోధ.

అందులకుఁ దిమ్మరుసిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. రాజేంద్రా! అశ్వపతులు గజపతులు మనకు శత్రువులుగ నున్న మాటసత్యము. వారలను జయించుట కష్టసాధ్యము. అశ్వపతుల కాశ్వికసైన్యము మెండుగాఁగలదు. పూర్వకాల మున సైన్యము 'రథములు, గజములు, అశ్వపతులు, పదాతు' లను నాలుగు భాగములుగానుండి 'చతురంగ'మను సంజ్ఞకలిగి యుండెను. ఆకాలమునందు రథబలమె శ్రేష్ఠమైనదిగా నెంచఁబడి యెను. రథికులకు, అతిరథుఁడు, మహారథుఁడుఁ సమరథుఁడు అర్ధరథుడనను బిరుదములుండెను. రథబలమింతకుఁబూర్వమె సే

నాంగములో నశించి తక్కినవి మూండు మాత్రమే నిలిచియున్నవి. కళింగదేశము నందరణ్యములు మెండుగ నుండుటచేతను నాయరణ్యములలో గజములు విస్తారముగా నుండుటచేతను, కళింగదేశాధిపతులకు గజబలమధికముగా నుండుచువచ్చెను. అందువలన వారలకు గజపతులను బిరుదనామము గలిగినది. అరబ్బీ, పారశీక, సింధు దేశములందు గుఱ్ఱములధికముగా నభివృద్ధియగుచున్నవి. ఈ దేశములు మహమ్మదీయాక్రాంతములై వారలచే బరిపాలింపబడుచుండుటచేత వారలకు నశ్వబల మధికముగా నుండెను. అందువలన వారలకు నశ్వపతులను బిరుదము వచ్చినది. పదాతిసైన్యము మన కెక్కువగా నుండుటచేత మనకు నరపతులను బిరుదము వచ్చినది. అశ్వపతులను జయించుటకు మన కాశ్వీకసైన్యము మెండుగా నుండవలయును. గజపతులను జయించుటకు గజసైన్యము మెండుగా నుండవలయును. బహమనీసుల్తానుకన్న మీర లైశ్వర్యవంతులు. బహమనీసుల్తానుకన్న మన మధికమైన వెల యిచ్చినపక్షమున మనకే విక్రయింతురు. పోర్చుగీసువర్తకుల మూలమున మన మీకార్యమును నిర్వహించుకొనవచ్చును. ఆశ్వీకసైన్యమును మనము బలపఱచుకొను పర్యంతము బహమనీసుల్తానుపై దండయాత్ర సలుపరాదు. అతడు దండెత్తి వచ్చిన మనము నిలిచి పోరాడవచ్చును. కాని మనము మాత్రము దండెత్తి పోరాదు. అశ్వబలమును సమకూర్చుకొని యశ్వపతులను జయించినపిమ్మట గజపతులను జయింపవలయును. అంతపర్యంతము మన మోపికవహించి యశ్వబలమును గజబలమును గూడ పెంపుచేసికొనుచుండుట శ్రేయమని నాయభి

ప్రాయము. అశ్వములను సంపాదించుటకై ధనమును గుప్పింప వలయును."

తిమ్మరుసుచే నిట్లు ప్రేరేపింపఁబడి నరసింహ మహా రాజేంద్రుఁడు అరబ్బీ దేశమునుండియు, పారశీక దేశమునుండియు నుత్తమాశ్వములను బెక్కింటిని దెప్పించుటకై బ్రతికినవైనను చచ్చినవైనను మూఁడుగుఱ్ఱములకు వేయివరహాల చొప్పున నిచ్చుటకుఁ బ్రారంభించినందున మూరులును మహమ్మదీయ వర్తకులును, పోర్చుగీసువర్తకులు నశ్వములను గొనివచ్చి, సాళ్వనరసింహరాయనికమ్మి ధనవంతులగుచుండిరి. తనకొఱకై తెచ్చిన గుఱ్ఱములు సముద్రముమీఁద జచ్చినను వానితోఁకలను దెచ్చినపక్షమున ధనమొసంగుచున్న మన వర్తకులా వ్యాపారమును విడువక సాగించుచుండిరి. అందువలన స్వల్పకాలములో నరసింహుని యశ్వబలము శత్రుజనభయంకరమయ్యెను. ఇట్లు సాళ్వనరసింహభూపతి జీవచ్ఛవముగానుండి కునుకుచున్న రాష్ట్రమున నుత్సాహక్రియాశక్తులను స్వసామర్థ్యముచే నెల్లెడలఁ బురికొల్పి పునరుజ్జీవనముగల్పించి శత్రుభయాకరుఁడై ప్రజాపాలనము చేయుచుండుటచేత మహమ్మదీయులును విదేశీయులగు పోర్చుగీసువారును, కర్ణాటరాజ్యమును 'నరసింగని రాజ్య' మనియె వ్యవహరించిరి. తురుష్కులనుండి రాచూరుదుర్గమును గజపతులనుండి యుదయగిరిరాజ్యమును వశపఱచుకొనవలయునని యుత్సాహపడుచుండెనుగాని విధివశంబున నా కోరిక లీరిక లెత్తకముందే స్వర్గస్థుఁడగుట సంభవించెను. ఇతఁడీ సార్వభౌమ పదవికి వచ్చినతరువాత నెక్కువకాలము పరిపాలనము చేసినట్లు

గన్పట్టదు. ఇతఁడు తనమరణకాలమునందుఁ దన పెద్దకుమారుని రాజును జేసి యతఁడు బాలుఁడగుటచే సైన్యాధ్యక్షుఁడైన నరసరాజును గార్యకర్తనుగా నియమించెను.

తృతీయ ప్రకరణము.

ఇమ్మడి నరసింహరాయఁడు

సాళ్వ నరసింహరాయఁడు స్వర్గస్థుఁడైన వెనుక నతని పెద్దకుమారుని బాలుని తిమ్మరాయనిఁ బట్టాభిషిక్తునిగావించి తుళువనరసరాజు సమస్త రాజ్యభారధురంధరుఁడై తిమ్మరుసు మంత్రి సాహాయ్యంబునఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. నరసింహ సామ్రాజ్యమునకెట్టి యాధిపత్యమును బొందినరసరాయఁడు తానే రాజ్యచక్రమును నడుపుచుటఁ జూచి సహింపఁజాలక యొకదళనాయి నరసరాయనికై నొకియపవాదముగల్పింపనెంచి రహస్యముగా బాలరాజును జంపించెను. తుళువనరసరాజే రాజద్రోహియై రాజ్యాపహరణ నిమిత్తము బాలరాజును జంపించెనని ప్రజలు చెప్పుకొనుచు నరసరాజును ద్వేషించుచున్నవారుగాఁ జేసిన వానికిపటతంత్రమునకుఁ బ్రతిహతి నాలోచింపుమని తిమ్మరుసును వేడెను. "ప్రభువర్యా! శత్రువును సాధించుపని తరువాత చూచుకొందము. ముందుగా సాళ్వనరసింహ భూపాలునిద్వితీయ పుత్త్రుని ఇమ్మడి నరసింహరాయఁడను పేరుతోఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించి యపనిందఁబాపుకొను" మని తిమ్మరుసు మంత్రి ప్రబోధింపఁగాఁ నతఁడట్లుగావించి యపనిందఁబోఁగొట్టుకొని జనరంజకుఁ డయ్యెను. తనప్రయత్నాంతయు నీకార్యము మూలముగా విఫలమైనందున నాదళ

వాయి విచారించుచు, తుళువ నరసరాయని మతింతద్వేషించుచు నపకారము సలుపనిశ్చయుఁడై ఇమ్మడినరసింహరాయని ప్రేమను క్రమముగా సంపాదించి యాతనిఁ దన కనుకూలుని గావించుకొని తుళువనరసరాయని, తిమ్మరుసును సాగనంపుటకై ప్రయత్నించుచుండెను. తిమ్మరుసుమంత్రి చారులవలన వాని దుర్మార్గమును దెలిసికొని నరసరాయనితోఁ జెప్పెను. "వీరాగ్రణీ! ఏఁటిమనకు శత్రువై బాలుఁడైన మహారాజునాకర్షించి యాతనితోఁ జెలిమిగావించుకొని మనవినాశమునకై ప్రయత్నించుచున్నాఁడు. భాతృహంతకుఁడైన వీనిని జేరఁదీసి యిమ్మడి నరసింహరాయఁడు గౌరవించుచున్నాఁడు. దీన నేమియుపద్రవము కలుగునో యీ బాలరాజు గుర్తెఱుంగక యున్నాఁడు. నిష్కారణముగాఁ దనయన్నను జంపించిన వాఁడు తన్నుఁ జంపింపకమానునా! ఇతని దౌర్భాగ్యమేమని చెప్పవచ్చును? మన ముపేక్షించియున్న పక్షమున సామ్రాజ్యమునకు ముప్పుము వాటిల్లును. ఈద్రోహియైన కళవాయిని బలిమినైన మాయోపాయముననైనఁ గడతేర్చినఁగాని నీకును, నాకును, సామ్రాజ్యమునకును క్షేమములేదు. కావున ముందుగా నేను బాలరాజును మందలించి హితబోధగావించి చూచెదను. అతఁడువినకున్న జరుపఁదగినకార్యమునుగూర్చి తరువాత యోజింత"మని చెప్పి యాతనిసమ్మతిగైకొని తిమ్మరుసుమంత్రి యొకనాఁడు మహారాజు సన్నిధానమునకుఁబోయి యిట్లుహితబోధగావించెను.

"రాజేంద్రా! ఈసామ్రాజ్యమునకై మీతండ్రియును సైన్యాధ్యక్షుఁడైన నరసరాయఁడును పొందినశ్రమ యింతింత

గాఁడు. మీతండ్రియెడఁగల భక్తివిశ్వాసములచేత తుళువనరసరాయఁడెప్పుడును మీతండ్రికి కుడిభుజముగానుండి యీ సామ్రాజ్యసంపాదనమునందుదోడ్పడి ప్రతిపక్షుల నుక్కడంచి యీ మహాసామ్రాజ్యమునకంతకుఁ బట్టాభిషిక్తునిగావించి ప్రతిభగాంచినవాఁడుగాని సామాన్యుఁడుగాఁడు. మీ తండ్రి స్వర్గస్థుఁడైనను మీతండ్రియభీష్టము ప్రకారము మీయన్నను బట్టాభిషిక్తునిఁగావించి సమస్తరాజ్యభారధురంధరుఁడై ప్రజాపాలనము సేయుచుండ సహింపఁజాలక స్వామిద్రోహాగ్రేసరుఁడై కీర్తిశేషుఁడైన దళవాయి వానిని రహస్యముగా జంపించెను. ఈయపనిఁ జేసినవాఁడైఁ బడెనని విచారించి నరసరాయఁడు స్వామిద్రోహిం జంపెఁ గావున నిన్నుఁబట్టభిషిక్తుని గావించి నీచేతఁ బరిపాలనము సేయించుచున్నాఁడు. దీనినినీవు విస్మరించి భ్రాతృహంతకుఁడైన యీ దుర్మార్గునితో మైత్రినెఱపుచు కృతఘ్నుఁడవై నరసరాయనికిని నాకును నపకారముఁ జేయ జూచుచున్నాఁడవు. నీవు బాలుఁడవు. లోకవృత్తమెఱుఁగని వాఁడవు. నీచులను జేరఁదీసి మైత్రినెఱపుదువేని తుదకు సామ్రాజ్యమును, ప్రాణములనుగూడ గోలుపోవలసివచ్చును. కావున నాప్రార్థనమును మన్నించి దుర్మార్గులతోడ సహవాసమును మానుము. ముఖ్యముగా భ్రాతృహంతకుఁడైన యాదళవాయినిఁ జెఱబెట్టి యుంచుటయొండె, దేశమునుండి వెడలనడచుట యొండె చేయుట నీకు శ్రేయోదాయకము. నీయొక్కయు, సామ్రాజ్యము యొక్కయు శ్రేయస్సునుగోరి నిర్భయముగాఁ బలుకుచున్నాఁడను.”

ఇట్లు తిమ్మరుసుమంత్రి సాహసించి హితోపదేశము చేసినప్పుడు మౌనమువహించి యూరకుండెనుగాని బాలరాజు ప్రత్యుత్తరమీయండయ్యెను. అంత తిమ్మరుసుమంత్రి బాలరాజునొద్ద సెలవుగైకొని నరసరాయనికడ కేతెంచి బాలరాజు మౌఢ్యము నెఱింగించి కలుగనున్న ప్రమాదమును గూర్చి ముచ్చటించి యాదళవాయినిం బట్టికొని సంహరించుట కర్తవ్యమని చెప్పి యందులకుం దగిన మార్గమును సూచించెను. అతని హితోపదేశమును శిరసావహించి నరసరాయండే దోషిం శిక్షింపం చుకొని తిమ్మరుసుతోంగూడ పెనుకొండకుంబోయి, తన సైన్యమునుగూర్చుకొని రహస్యముగా విద్యానగరమునకువచ్చి ముట్టడివేసి భాగ్యహీనుండైన దళవాయిని శిక్షింతునా లేక రాజ్యము విడిచెదనాయని బాలరాజునకు కబురంపెను. ఇట్లు దృఢనిశ్చయుండై తుళువనరసరాయండైదాఱుదినములు ముట్టడివేసి విడువకయుండ బాలరాజు భయపడి యింకం గార్యము లేదనుకొని వెంటనే యాదళవాయిని జంపించి వాని తలను నరసరాయనికి పంపించెను. అప్పుడు నరసరాయండు ముట్టడివిడిచి యంతఃపురమునకు బోయి యాబాలరాజును సందర్శించి యింకనెన్నండు నిట్టికార్యములం జేయకుమని బోధించి యాతని నచ్చట నుంచక వేఱొక దుర్గమునకుం బంపి యాతని సంరక్షణార్థము కొంత సైన్యమును నిలిపి పేరునకిమ్మడి నరసింహరాయండే రాజేంద్రుండైనను వ్యవహారమునమాత్రము తుళువనరసరాయండే మహారాజేంద్రుండై సమస్త రాజ్యభార ధురంధరుండై ప్రవర్తిల్లెను. అతనియాజ్ఞ సామ్రాజ్యము

సందాంతము నమోఘముగా నిర్వర్తిల్లుచుండెను. అత్యధిక ప్రతి భావంతుడైన సాళువతిమ్మనామాత్యుడు మహాప్రధానియై రాజ్యతంత్రమును నడుపుచుండఁ దుళువనరసరాయని కీర్తి జగద్వ్యాప్తమగుచుండెను. తిమ్మరుసుమంత్రి సామ్రాజ్యమున కంతటను మూలస్తంభ మాయెను. ఎవ్వని పలుకు సామ్రాజ్యమున నప్రతిహతమై ప్రవర్తించుచుండెనని ప్రశ్నించితిమేని తిమ్మరుసు నే మొదట చెప్పవలయును. మహారాజులు, మండలేశ్వరులు, మంత్రులు, సేనానులు మొదలగు వారెల్లరు నాతని యాజ్ఞాబద్ధులై ప్రవర్తించుచుండిరనఁ దక్క నవారి సంగతి చెప్ప నేల?

తురుష్కుల జయించుట.

విజాపుర సుల్తానగు ఆదిల్ షాహ ప్రత్యర్థియగు కాశింబరీదు తన ప్రతిపక్షిని జయించుటకై తనకు సాహాయ్యము చేయవలసినదని నరసరాయనిఁ బ్రార్థించెను. అతఁడు తిమ్మరుసుతో నాలోచింపగా నాతఁ డిట్లనియెను. "విజాపుర సుల్తాను మనకు శత్రువు. కాశింబరీదును మనకు శత్రువు. మనకు శత్రువులుగనుండువారు తమలో దాము పోరాడునపుడు మన మొక పక్షమును జేరి రెండవ పక్షము నోడించితిమేని మొదటి పక్షమువారు మనకు సులభసాధ్యులగుదురు. శత్రువులను జయించుటకిది యొకమార్గము. మఱియు వారిలో వారికైకమత్యము కలుగకుండ వారిలోవారికి మనస్పర్థలను గలిగించు చుండవలయును. అందువలన వారిబలము తగ్గిపోయి సులభసాధ్యులగుచుందురు. ఇదియొక విధమైన రాజనీతి. కాశింబరీదు మన సాహాయ్యము నపేక్షించెను గావున మనము చేయు సాహాయ్యము

మునకే లాభించునదిగా నుండవలయును. కనుక కృష్ణాతుంగ భద్రానదుల నడుమనుండు దేశము అనగా ముదిగల్లు రాచూరు దుర్గముల నాక్రమించు కొందము. అని చెప్పి కాశింబరీదునకు వర్తమానము చేసి కొంతసైన్యమును బంపించి యాదుర్గములను వానిచుట్టునుండు దేశము నాక్రమించు కొనియెను. ఆదిల్ షాహ యేమియుఁ జేయజాలక కొంతకాల మూరకుండ వలసిన వాఁడయ్యెను.

కోనేరినాథుని దుండగము.

సాళువనరసింహభూపాలుని కాలముననే సాళువతిరుమల భూపాలునికిఁ బిమ్మట మహామండలేశ్వరుఁడైన కోనేరినాథుఁడు తిరుచునాపల్లిమండలమునకుఁ బరిపాలకుఁడుగా నియమింపఁబడి ప్రజాపాలనము సేయుచుండెను. ఇతఁడు శైవుఁడైనందున జంబుకేశ్వరాలయము నెడఁ బక్షపాతముగలిగి శ్రీరంగములోని రంగనాథుని యాలయధర్మకర్తలను నానావిధముల బాధింపఁగా వారలీతని బాధపడలేక గోపురముపైనుండి ప్రాణత్యాగమును గూడఁ జేసికొనిరఁట! ఈ సమాచారము తిమ్మరుసునకుఁ దెలియవచ్చెను. తిమ్మరుసుమంత్రి శైవవైష్ణవమతములయందు సమబుద్ధిగల స్మార్తుఁడగుటచేత కోనేరినాథుని దుండగములను నివర్తింపఁజేయుట శ్రేయోదాయకమని నరసరాయనిఁ బ్రేరేపించెను. అతఁడు నాగమనాయని, కుమారనరసరాయనిఁ (వీరనరసింహరాయలు?) వెంటనిడికొని తిరుచునాపల్లి మండలమునకుఁ బోయినపుడు కోనేరినాథుఁ డీసమాచారముఁ దెలిసికొని బహుసైన్యములంగూర్చుకొని వీరినెదుర్కొని ఘోర

సంగ్రామము సల్పెను. తుళువనరసరాజు కోనేరినాథునిఁ రణరంగమునఁ నోడించి సంహరించెను. అంతట నరసరాజు సాళువ నాయకుఁడు, కుమారనరసనాయకుఁడు శ్రీరంగమునకుఁబోయి రంగనాథుని సందర్శించి భక్తియుక్తముగ నాదేవునకు భూదానములను బెక్కులనుగావించిరి. కోనేరినాథునకుభయపడి స్వగృహములనువిడిచి పాఱిపోయిన వైష్ణవస్వాముల కభయమొసంగి స్వస్థానమునకురప్పించి యుత్సాహముఁ గల్పించిరి.

బహమనీరాజ్య విభాగములు.

అవక్రపరాక్రముఁడై అరాతిజనభయంకరుఁడై ఇమ్మడి నరసింగరాయని దూరముగాఁ గూరుచుండఁబెట్టి తానే సార్వభౌముఁడైనట్లుగ సామంతనృపవర్గముచే మ్రొక్కులను బడయుచున్న తుళువనరసింహరాయఁడు తనకువశ్యుఁడై కర్ణాట సామ్రాజ్యనిర్వహణ భారమునంతయుఁ దనపైఁ బెట్టినందున సాళువతిమ్మనామాత్యచూడామణి యాంధ్రసామ్రాజ్యతంత్రమును ప్రజానురంజకముగ నడపుచు, సుస్థిరముగ నిలుచు మార్గము నాలోచింపుచుండెను. అదవఱకు హైందవసామ్రాజ్యమునకు ప్రతిస్పర్ధముగ వర్ధిల్లుచున్న బహమనీసామ్రాజ్యము స్వప్రయోజనపరులైన సుబేదారులకుఁజిక్కి యన్యోన్యవైషమ్యములకారణమున నైదువిభాగములుగా విడిపోయెను. (౧) బేరీద్ షాహి. ఇది కాసింబేరీద్ అనువానిచే నేర్పడియెను. దీని రాజధాని బేదర్ లేక బెడందకోట. (౨) ఇమాంషాహి. ఇది వరాడ్ దేశములోనిది. ఫత్తేఉల్లా ఇమాంషాహ అనువానిచే నేర్పడియెను. దీనిరాజధాని గావిల్ గడము. (౩) నిజాంషాహి.

ఇది అహమ్మద్ షాహా అను వానిచే నేర్పడియెను. దీని రాజధాని అహమ్మదునగరము. (౪) ఆదిల్ షాహి. ఇది యూసుఫ్ ఆదిల్ షాహా అనువానిచే నేర్పడియెను. దీని రాజధాని విజాపురము (౫) కుతుబ్షాహి. ఇది కూలికుతుబ్షాహా అనువానిచే నేర్పడియెను. దీని రాజధానిగోలకొండ. బహామనీరాజ్యమిట్లు విభాగమై బలహీనముగుటకూడ తిమ్మరుసుచేయు ప్రయత్నములకుఁదోడ్పడి జయప్రదములగుట కవకాశమిచ్చుచుండెను. మహారాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడైన తిమ్మరుసు శత్రురాజ్యములలో నన్యోన్యము మైత్రిలేకుండునటుల ప్రయత్నించుచుఁ దనసామ్రాజ్యమునందలి సామంతప్రభువర్గమునను, సేనాధిపవర్గమునను, మంత్రివర్గమునను, మనస్పర్థలుజనించి సామ్రాజ్యవినాశహేతువులుగాకుండ, వేయికన్నులతోఁజూచుచు హైందవ సామ్రాజ్యమును వీక్షింపుచుండెను. కాని దైవమెల్లకాల మనుకూలుఁడై యొక్కరీతినుండుట యసంభవము.

ఆదిల్ షాహా పరివేదనము.

విజాపురరాజ్యమునకును విజయనగర సామ్రాజ్యమునకునునడుమ రాచూరుమండలముగలదు. ఈభూభాగము కృష్ణానదికిని తుంగభద్రానదికి నడుమ బలాఢ్యములైన ముదిగల్లు, రాచూరుదుర్గములచే నలంకరింపఁబడియుండెను. ఇది సామ్రాజ్యరక్షకత్వమునకు కవచముభంగి నుండుటచేత బహామనీ

*ఈగోలకొండరాజ్యము బహామనీరాజ్యమునుండి క్రీ. శ. ౧౫౧౨ సంవత్సరమున విడిపోయెను. తరువాతనన్నియు క్రీ. శ. ౧౫౨౫ లోపలనే స్వాతంత్ర్యమును బ్రకటించి పరిపాలింపఁబడుచుండెను.

సుల్తాను దీనినెప్పుడును స్వాధీనములో నుంచుకొనవలయునని ప్రయత్నించుచుండెను. అట్లే విజయనగరసామ్రాజ్య సార్వభౌముఁడును స్వాధీనములో నుంచుకొనవలయుననియే ప్రయత్నించుచుండెను. ప్రస్తుతమియ్యది విజయనగరాధీశ్వరునిచే నాక్రమింపఁబడియెనని యిదివఱకుఁ జెప్పియున్నాఁడను. ఇంత ప్రముఖమైన భూభాగము శత్రువులాక్రమించినందులకుఁ బరితపింపుచు విజాపురసుల్తాను తన వజీర్లతో నిట్లుపలికెను

"ముదిగల్లు, రాచూరు దుర్గములు మనరాజ్యమున కాయుస్థానములని మీరెఱుంగుదురు. అట్టి యాయుస్థానములను మనశత్రువులాక్రమించి విజృంభించుచున్నారు. మఱియు హైందవ సామ్రాజ్యవర్ధన స్థిరీకరణ కుశలుండగు తిమ్మరుసుమంత్రి నేఁడుగాకున్న రేపైనను విజాపురరాజ్యమునుతుద ముట్టింపఁగలఁడు. అతఁడు బ్రాహ్మణమంత్రి; మహారాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడు; అప్రతిమాన ప్రతిభాశాలి. అతనితో సాటివచ్చువాఁడు విజాపురరాజ్యమునం గానరాఁడు. నేనెవ్వనికిఁ భయపడువాఁడనుగాను. కాని వానికొక్కనికే భయపడవలసి వచ్చుచున్నది. ఇఁక మనముపేక్షించుట ప్రమాదహేతువు. ఎట్లైన నాదుర్గములను స్వాధీనపఱచుకొన్నఁగాని నాకునిద్దురపట్టదు. ఈ యపకీర్తిని బాపుకొన్నఁగాని దక్షిణహిందూస్థానమునఁ దురుష్కరాజ్యములకుంగల ప్రతిష్ఠక్షీణమై పోవును."

అనినొవ్వఁబలికి దండయాత్రకు సైన్యముల సన్నద్ధము చేయవలసినదని యుత్తరువొసంగెను. అతనియాజ్ఞ శిరసావ

హించి యావజ్జీర్ణ సైన్యాధిపతులకుఁ దెలియఁజేసిరి. తుళువ నరసరాయఁడు రాజద్రోహుల నడంచుటకై దక్షిణదేశమునకు బోయిన సమయమున విజాపురసుల్తాను రాచూరు మండలముపైదండెత్తివచ్చెను. అయినను తిమ్మరుసుమంత్రి యూర కొనక యాసుల్తాను నెదుర్కొని తఱుముటకై నరసరాయని సోదరుఁడగు తిమ్మనాయకుని నియమించెను.* అతఁడుకొంత సైన్యమును వెంటఁబెట్టుకొని పోయి తుంగభద్రానదినిదాటి యసహాయశూరుఁడై తురుష్కసైన్యముల నదిగించి దోర్దర్ప

---

* హేమరాజు బాలరాజును వెంటనిడుకొని యుద్ధముచేసెననియు, హేమరాజు పాఱిపోయెననియు, బాలరాజు గాయములనొంది మార్గమధ్యమునందుఁ జనిపోయెననియు, ఫెరిస్తా వ్రాసెనుగాని హేమరాజన నరసరాయఁడనియు, బాలరాజన ఇమ్మడి నరసింహరాయఁడనియుఁ గొందఱు చరిత్రకారు లూహించుచున్నారు. వారియూహలు సంగ్రాహ్యములు కావు. ఎందుకన, ఇమ్మడి నరసింగరాయలు క్రీ. శ. ౧౫౦౫ వఱకు బ్రదికియున్నట్లు శాసనములు గన్పట్టుచున్నవి. (ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా సంపుటము. 7-వం 8 రు శాసనమును జూడుఁడు). హేమరాజను పేరు తిమ్మరాజను పేరునకు సంబంధించినదికాని నరసరాజను పేరునకు పోలిక గలిగినది కాదు. ఇంతియ గాక యీయుద్ధము క్రీ. శ. ౧౪౯౩-వ సంవత్సరమున జరిగినట్లు ఫెరిస్తా వ్రాసియున్నాఁడు. ఆసంవత్సరమున నరసరాజు దివ్యక్షేత్రయాత్రార్థము దక్షిణదేశమునకుఁ బోయినట్టును, తిరుచునాపల్లి మండలేశ్వరుఁడైన కోనేరినాథునితోఁ బోరాడిజయించినట్లును, కోనేరినాథుఁడు యుద్ధములో మృతినొందినట్లును అచ్యుతరాయాభ్యుదయమను సంస్కృత కావ్యమువలన విదితమగుచున్నది. కావున ఫెరిస్తా వ్రాసినదంతయు సత్యముగాదు. ఆదిల్ షాహాతో యుద్ధముచేసి యోడిపోయినది నరసరాయఁడు కాదు. అతఁడు నరసరాయుని సోదరుఁడగు తిమ్మరాయఁడై యుండవలయుననుట యథార్థమునకు దూరమైన విషయముకాదు.

మును జూపి కొంతతడవు పోరాడఁగలిగి తురుష్క సైన్యమును గొంతవఱకు నాశము గావించెనుగాని సుల్తానా యవనాన మును భరింపఁజాలక సేనలం బురికొల్పుకొని స్థిరచిత్తుఁడై రణరంగమున నిలిచి సమరము సలుప తిమ్మనాయకుఁడు శత్రు సైన్య మధికమగుటఁ గాంచి పోరాడజాలక తన సైన్యములను మరలించుకొని రాజధానికి వచ్చెను. ఆదిల్ షాహా విజయనగర రాజధానిపై దండెత్తి రాఁగల సమర్థుఁడు గాకుండుటచే నాతఁ డితోఁ దృప్తినొంది ముదిగల్లు రాచూరు దుర్గములను గైకొని యెను. తిమ్మరుసు సామ్రాజ్యమున రాజ్యాంగ సంస్కరణ ములను గావింపఁ దలఁచియుండెను. రాజ్యాంగమును బలపఱచు కొన్నఁగాని తురుష్కులతోఁ వైరము బెట్టుకొని సాధించుటకు బ్రయత్నించుట యుత్తమపద్ధతి కాదని యూహించి సైన్యాధి పతులు ప్రోత్సహించినను తురుష్కుల నుద్రేకింపఁజేయు కార్య ములపొంతఁబోక యవనావమానమును సహించి యూరకొని యెను. విజయనగరమున నాల్గుదిక్కుల శిథిలములై యున్న ప్రాకారములను దుర్గములను బలపఱచెను. ఎన్నిదినములు ముట్టడించినను శత్రువులకు సాధ్యమై యుండనట్లు చేసెను. నగర రక్షక సైన్యమును హెచ్చుగావించెను. బొక్కసమును ధన ముచే నింపుచుండెను. ప్రతిసంవత్సరమును గజబలమును హయబలమును కొంచెముగనో ఎక్కువగనో చేర్చుచుండెను. సామ్రాజ్యమున ననుకూలు రెవ్వరో, ప్రతికూలు రెవ్వరో తెలిసికొని ప్రతికూలురను, నేర్పరితనముచే వశపఱుచుకొనుచుండెను. ఆదిల్ షాహా తనకే జయముగలిగినందులకు నెంతోసంతో

పించినను, ఎప్పుడైనను తిమ్మరుసుమంత్రి తన రాజ్యమునకు ముప్పు దేఁగలఁడని దృఢముగా విశ్వసించినవాఁడు గావునఁదరువాత నతఁడు తిమ్మరుసుతో నొడంబడిక జేసికొనియెను. ఇట్లుభయరాజ్యములవారు గొంతకాలము మైత్రిగలిగి యుండిరి.

చతుర్థ ప్రకరణము.

రాజకుటుంబ రక్షణభారము.

ఇక్ష్వాకు వంశవార్ధి చంద్రుఁడగు దశరథమహారాజునకు కౌసల్యా సుమిత్రా కైకేయీలవలెఁ దుళువ నరసింహరాయనికిఁ 'తిప్పాంబ, నాగాంబ, ఓంబాంబ' లనుమూవురు భార్యలుండిరి. నరసింహరాయనికి తిప్పాంబ యందు వీరనరసింహదేవరాయఁడును, నాగాంబయందు కృష్ణదేవరాయఁడును, ఓబాంబికయందు అచ్యుతదేవరాయఁడును, రంగరాయఁడుననుకుమారులు నల్వురు జనించిరి. ఎట్లు సామ్రాజ్య భారమునంతయుఁ దిమ్మరుసు మంత్రిపైనుంచి ప్రవర్తించెనో, అట్లేనరసింహదేవరాయఁడు స్వకుటుంబరక్షణ భారమునుకూడ నాతనిపైనే యుంచెను. సామ్రాజ్యసంరక్షణభార మెంతకష్టప్రదమైనదో రాజకుటుంబ సంరక్షణ భారమంతకష్ట ప్రదమైనది. ముగ్గురు భార్యలను గట్టుకొని దశరథుఁడెట్లు బాధపడియెనో యట్లే నరసింహదేవరాయఁడును ముగ్గురు భార్యలనుగట్టుకొని బాధపడుచుండెను. ప్రణయినులప్రణయ కోపముమూలమున సంభవించెడి కలహములను నివర్తింపఁజేయు సందర్భమున నరసింహదేవరాయనికి హితవిధానములఁ గఱపవలసినవాఁడు తిమ్మరుసు గాక సమర్థుఁడగు మంత్రిమఱియొకఁడు లేఁడు. ఇట్లగుట దుర్భర

మైన రాజకుటుంబరక్షణభారము బ్రాహ్మణమంత్రిపై నిడుటకు గారణమైనది. ఇట్టి కార్యనిర్వాహకత్వమున నరసింహభూపాలవర్యుఁడు తిమ్మరుసుమంత్రినిగాక మఱియెవ్వనినైన నియోగించియుండెనేని సామ్రాజ్యము నే కోల్పోయియుండును. ఇట్టియాధిపత్యమును వహించి తిమ్మరుసు తనప్రజ్ఞావిశేషముచేత నంతఃపురమందిరమున మహోపద్రవములేవియు సంభవింపకుండ గాపాడుకొనుచు వచ్చెను. ఏమంత్రి యెట్టి బుద్ధికలవాఁడో ఏసేనాధిపతి యెట్టిస్వభావముగలవాఁడో, ఏమాండలిక ప్రతినిధియెట్టినైసర్గికగుణముకలవాఁడో, ఏ సామంతనృపతి యెట్టి తలంపుగలవాఁడో సామ్రాజ్యమున నెల్లవారి గుణశీలవృత్తములను దెలిసినవాఁడు తిమ్మరుసుమంత్రి. మఱియు రాజాంతఃపురమందిరమున సేవకావృత్తినున్న దాసదాసీజనంబుల గుణశీలవృత్తములఁ జక్కగా గ్రహించినవాఁడు తిమ్మరుసుమంత్రి. ఇదియుగాక యంతఃపురమందిరముల నివసించురాజబంధువులందఱునెట్టివారో యాతఁడెఱుంగును. ఈమహాపురుషుఁడు చేయుకార్యములకు సామ్రాజ్యాధిపతి యెన్నఁడు నడ్డము రాఁడని యెల్లవారు నెఱుంగుదురు. అందుచే మహాధికారియైననేమి, సామాన్యాధికారియైననేమి, మహారాజైననేమి, మహారాజబంధువుఁడైననేమి, అధికారియైననేమి, అనధికారియైననేమి, పట్టపురాణియైననేమి, దాసీయువతియైననేమి, తిమ్మరుసాజ్ఞయన గడగడలాడుచు విధేయులై వర్తించుచుండిరి. అంతఃపురమందిరములలో నెంతరహస్యముగా నెట్టికార్యము జరిగినను తిమ్మరుసు చెవినిబడక మానదు. ఇట్లనుటవలన నంతః

పురమందిరములఁగాని సామ్రాజ్యమునఁగాని యీతనికిఁ బ్రతిపక్షులు లేరనిగాని యీతఁడు తలపెట్టుకార్యములకుఁ బ్రతివిధానములఁబన్ని విఘాతము చేయఁజూచువారు లేరనిగాని చెప్పసాహసింపరాదు. ప్రథమకర్ణాటరాజవంశమును సముద్ధరింపవలయునని తత్పక్షపాతులై సమయమువేక్షించి వేచియున్నవారు కొందఱుగలరు. ఈమహాసామ్రాజ్యమునకు సాళువనరసింహభూపతి సంతతియే యాధిపత్యము వహింపవలసినవారుగాని యన్యులు కారని యిమ్మడినరసింహరాయలను వజ్రసింహాసనారూఢునిగావించి సామ్రాజ్యమును సాళ్వరాజవంశముననే నిలుపవలయునని ప్రయత్నించువారు కొందఱుగలరు. అనేకకారణములచే నిట్టిమహాపదవినివహించి సమస్తసామ్రాజ్యాధికారదుర్వహుఁడై ప్రవర్తించెడి తిమ్మరుసునెడఁ గేవలమసూయాపిశాచగ్రస్తులై ప్రతిపక్షులుగా నుండెడివారు మఱికొందఱుగలరు. వీరెల్లరునుతిమ్మరుసునెడఁగలభక్తిచేవిధేయులై యుండిరని తలంపరాదు. అత్యధికమైన ప్రతిభయు అప్రతిమానమైన ప్రజ్ఞయు అత్యద్భుతమైన మేధాశక్తియు అకళంకమైన సామ్రాజ్య భక్తియు అత్యనుపమానమైన సమర్థతయు, అప్రతిబద్ధమైన యాజ్ఞయు, వీనిన్మించిన యౌదార్యమును, క్షాత్రమును, బ్రహ్మతేజస్సును ప్రతిపక్షుల భయకంపితులను జేయఁగా వారెల్లరును తిమ్మరుసు ననువర్తించు వారైరి. సాళ్వనరసింహభూపాలుని పుత్త్రుఁడైన యిమ్మడి నరసింహరాయని పెనుగొండ రాజ్యమున కధిపతినిగావించి వానిని వానికుటుంబమును పెనుగొండ దుర్గమున నుండునట్లు నియమిం

చేసు. ప్రథమాకర్ణాట రాజవంశము నేడఁ పక్షపాతముగల వారి కెవ్వరికిని విద్యానగరమున గొప్పపదవు లేమియు నొసంగి యుండలేదు. కర్ణాటకులవలన నేవిధమైన యుపద్రవమును మూడకుండ వారిలో సమర్థులై యిష్టులుగానున్న వారికిగొప్ప పదవులనిచ్చి కర్ణాటప్రజల మెప్పును గూడఁగాంచుచుఁ గర్ణాట కులకుఁ దెలుగువారికి వైమనస్యములు పెరుగకుండఁ జూచు కొనుచుండెను. కర్ణాటదేశమునఁ దెలుగువారికినిఁ దెనుగుదేశ మునఁ గర్ణాటకులకు నధికార పదవు లొసంగుచుండెను. తనకు నలువది యేండ్లునిండక పూర్వమె మహామాత్య పదవినిబొంది మహాకర్ణాట రాజ్యచక్రమును జేతబట్టుకొని విదేశీయ రాజ్య తంత్రజ్ఞులు సయితము జేయని ప్రస్తుతింప హస్తనైపుణ్యము వన్నె కెక్కునట్లుగా గిరగ్రిప్పుచుండెను.

తిప్పాంబ కౌటిల్యము.

ఏమిహేతువు చేతనో చెప్పజాలము కాని నరసింహ దేవరాయఁడు తిప్పాంబ కంటెను నాగాంబిక యందెక్కువ ప్రేమమును జూపుచుండెను. దీనివలన తిప్పాంబకు నాగాంబిక యందసూయ జనించెను. తిప్పాంబకుమారుఁడైన వీరనరసింహ దేవరాయఁడునాగాంబకుమారుఁడైనకృష్ణదేవరాయనికంటెను వయస్సునఁ బెద్దవాఁడు. తిమ్మరుసు మంత్రినే నాగాంబికా పుత్త్రుఁడైన శ్రీకృష్ణదేవరాయనికి విద్యాగురువునుగా నరసింహ దేవరాయఁడు నియమించెను. తనపుత్త్రులలో సమస్తవిధముల కృష్ణదేవ రాయఁడే సుభగుండని తన సమ్ముఖమునఁబలుమారు తిమ్మరుసు ప్రశంసింపుచు వచ్చినందున నరసింహదేవరాయడు

నొకింత యధికముగాఁ గృష్ణదేవరాయుని ప్రేమింపుచువచ్చెను. ఇదియంతయును దిప్పాంబకు నుగిసిన పుండులో నుప్పుపెట్టిన చందముగా నుండెను. తనకుమారుని పట్టాభిషిక్తునిఁ జేయక సపత్నీ పుత్రుడైన కృష్ణదేవ రాయనికే నరసింహదేవరాయడును తిమ్మరుసు మంత్రియుఁ పట్టము గట్టుదురని మనంబునఁ నిశ్చయించి యొకనాఁడు తిప్పాంబాదేవి యిట్లు మగనితో వచనము చేసెను.

"రాణి నిక నాయెదకంటెను నాగాంబకే యందెక్కువ యనురాగముగలదు. రాజునేడు నాగాంబను గలవని దినము లేకయున్నది. రాజ్యతంత్రము నడుపు తిమ్మరుసు మంత్రి కృష్ణ రాయనికి విద్యాగురు వయ్యెను. అందుచే మంత్రి కృష్ణరాయని నరసరాయుని సమ్ముఖమున స్తుతిపాఠములు చేయుచు నాతని యెడ రాయనికిఁ బ్రేమ మధికమగునట్లు చూచుచున్నాఁడు. రాజ్యమన్ననో వంశక్రమాగత మైనది కాదు. ఇప్పటికి రెండు వంశములు గడచినవి. మూఁడవ వంశమునకుఁ దక్కునని యెట్లు చెప్పనగును? ఈ మంత్రిసత్తముడు రాయని మరణానంతరము కథ యెట్లు నడిపించునో యెవ్వరు చెప్పఁగలరు? సామ్రాజ్యము నంతను పిడికిటఁబట్టి యుంచును బైటను నిరంకుశాధికారియై ప్రవర్తించుచున్నాఁడు. ఇతని కాదని యెదుర్కొనుట పట్టపురాణినైన నాకే సాధ్యము గాకయుండ మరియెవ్వనికి సాధ్యమగును. ఇమ్మడి నరసింగరాయుని దూరముగాఁ గూర్చుండఁబెట్టి నరసరాయుని ప్రతాపమును జాటుచు నాతని వలలో వేసికొని నరసరాయుని పేరుతో తానే సామ్రా

జ్యము నేలుచున్న యీ బ్రాహ్మణ మంత్రి నరసరాయని మరణానంతరము నాకుమారుఁడైన వీరనరసింహరాయనికిఁ బట్టము గట్టునని నాకెట్లు నమ్మకము కలుగఁగలదు ? తిమ్మరుసు మంత్రియుఁ గృష్ణరాయఁడు బ్రదికియుండఁగా నాకుమారునకు రాజ్యము లభించునను మాట కల్ల. కావున వీరిలో నెవ్వనినైన జంపించినఁగాని నాకోరిక కొనసాగదు. తిమ్మరుసుమంత్రినిఁ జంపించుట సాధ్యమగుపని కాదు. అదియునుగాక యతనిఁ జంపించితినేని కట్టడదప్పి రాజ్యము రాజకము కావచ్చును. అప్పుడు నాకుమారునకే యీ రాజ్యము దక్కునని చెప్పరాదు. మఱియు నతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు. అతని చంపితినేని బ్రహ్మహత్యా దోష మెన్నిజన్మములకైనను నన్ను విడుచునా? కావునఁ గృష్ణరాయని జంపించుట కార్యసాఫల్యమునకు ముఖ్యము. అది సులభసాధ్యము."

ఇట్లు తలపోసి తిప్పాంబిక తనదాసీకన్యకలతోఁ గృష్ణరాయని విషప్రయోగము చేఁ జంపించుటకై దురాలోచనము చేసి వెంటనే యాదుష్కార్యమునకుఁ గడంగెను.

తిప్పాంబ విషప్రయోగము చేసపత్నీ పుత్రునిఁ జంపఁ జూచుకొనియెనన్న సమాచారము దెలియరాఁగా తిమ్మరుసు మంత్రి విచారించి వానిని మృత్యువువాతఁ బడకుండ సంరక్షించెను. అంతటితోనిరుత్సాహపడి యూరికొనక తిప్పాంబ మఱింత దిట్టతనమును బూని కృష్ణరాయనిజంపింప ముమ్మాఱు ప్రయత్నించెనుగాని తిమ్మరుసు వానిని ప్రాణాపాయమునుండి తప్పించి తిప్పాంబ దౌష్ట్యమును దలపోసి తనయింట నేయుంచు

కొని వానిని సంరక్షింపుచువచ్చెను. ఆమె దుష్ప్రయత్నము లన్నియు నొకదాని వెనుక నొకటి భగ్నములయ్యెను. ఇట్లు కృష్ణరాయని ప్రాణములను గాపాడి విద్యాబుద్ధులుగఱపుచుం డెనుచున్నందునఁ గృష్ణరాయఁడు తిమ్మరుసు మంత్రిని 'అప్పాజీ' (నాయనగారూ) అనిపిలుచుచుండెను. తిప్పాంబ కుమారుఁడైన వీరనరసింహదేవరాయఁడు భుజబల పరాక్రమ సంపన్నుఁడైనను కుటిల స్వభావుఁడును క్రూరచిత్తముగల వాఁడునై యుండెను. వీరనరసింహరాయనికిఁ దనపైనసూయ జనింపకుండ నాతని యువరాజునుగాసంభావించుచు దిమ్మరుసు మంత్రి యాదరింపుచు రాజనీతిధర్మముల నుపదేశింపుచుం డెను. అఖండ ప్రజ్ఞాధురంధరుఁడైన యుగంధరునివంటివాఁడని వీరనరసింహరాయఁడు తిమ్మరుసునుపితృసమునిగా భావింపుచు నాతనిదయను సంపాదించుకొనుటకై విధేయుఁడై యాతని కిష్టమైనరీతిగా వ్యవహరించుచుండెను.

కృష్ణరాయని విద్యాభ్యాసము.

శత్రువులవలన నే యపాయమును గలుగకుండ సంర క్షించుటకై పితృవాత్సల్యముఁబూని కృష్ణరాయనికి రక్షకుఁ నిగా తిమ్మరుసుమంత్రి ప్రజ్ఞాన్యుఁడైన తనతమ్ముని గోవింద రాజునునియమించెను. అతనికిఁ దానును గోవిందుఁడును విద్యా బుద్ధులు గఱపుచుండిరి. పదునెన్మిది సంవత్సరముల ప్రాయము వచ్చునప్పటికి నాంధ్రగీర్వాణ భాషలయందు సాహిత్యజ్ఞాన మును సంపాదించెను. కర్ణాటభాషయు, హిందూస్తానీభాషయు నభ్యసించెను. సాముగరిడీలందేతెను. ధనుర్వేదపారంగతుండ

య్యెను. అశ్వారోహణమునం గడితేఱి తురగరేవంతుండనం బ్రసిద్ధిగాంచెను. తిమ్మరుసు వానిం బుద్ధికౌశల్యమునకు, తనయెడంగల భక్తికి సంతసించి రాజనీతి దండనీతి మొదలగు రాజ్యతంత్ర విధానముల స్వయముగా నేర్పి మహిమోన్నతుని గావించెను. కృష్ణరాయండు సుందరాకారుండు. చక్కనిముఖవర్చస్సుగలవాండు. పొట్టియుం బొడవునుగాక కాయపుష్టికిం దగిన పొడవుగలవాండు. అతని ముఖముమీంద స్ఫోటకపు మచ్చలుకలవుగాని ముఖవికాసము చూచినప్పుడు మాత్రము సార్వభౌమత్వమును స్ఫురింపంజేయునట్టిరీతి గానంబడుచుండును. దేహమును దిట్టపఱచి సుస్థిరముతోం గదనభూమి దృఢముగ నిలుచుటకై కృష్ణరాయండు ప్రతిదినమును విడువకుండ శరీరసాధనము సలుపుచుండెను. ఇట్లు కృష్ణరాయండు పూర్వజన్మసుకృతవిశేషమునను, దైవానుగ్రహము వలనను, తిమ్మరుసుమంత్రి కృపావిశేషమునను విద్యను, శరీరదార్ఢ్యమును, రాజనీతినైపుణ్యమును మాత్రమెగాక పరస్త్రీయెడ సోదరీభావము నలవర్చుకొని తిమ్మరుసు నడిపినవిధముగా నడిచి యాతని ముదంబుంగూర్చుచు బ్రజానురంజకుండై ప్రవర్తించుచుండెను.

నరసరాయనిమృతి.

ఇంతలో క్రీ. శ. ౧౫౩౦-వ సంవత్సరమున నరసరాయనికి నుబ్బుజాడ్యముజనించి దినక్రమమున నభివృద్ధినొంది తుదకు భయంకరమైనదిగాం బరిణమించెను. తాను జీవించెదనన్నయాశను విడిచిపెట్టెను. ఒకనాండు నరసరాయుండు తిమ్మరుసును బిలుపించి యిట్లనియెను.

"అమాత్యవర్యా! నాకవసానకాలము సమీపించి
నది. ఇఁక నాబ్రదుకు దినములమీఁద నున్నదిగాని మాసముల
మీఁద లేదు. ఇంతవఱకు రాజ్యభారమునంతయు నీమీఁద విడిచి
పెట్టినందులకు నామాటదక్కించి సామ్రాజ్యమును సముద్ధ
రించి వన్నెయు వాసియుఁ గల్పించితివి. నిన్ను నమ్మి నేనిఁక
సుఖముగాఁ బ్రాణముల విడువఁగలను. నా సామ్రాజ్యమును
నాబిడ్డలను నీకప్పగించుచున్నాఁడను. ఈసామ్రాజ్యము నీచే
సురక్షితము కాఁగలదు. ఈబిడ్డలు నీచేసురక్షితులు కాఁగలరు.
నా వెనుక వీరనరసింహదేవరాయనికిఁ బట్టము గట్టుము. అతఁడు
నీప్రాపునను, కృష్ణరాయని తోడ్పాటునను ప్రజాను రంజక
ముగా నీసామ్రాజ్యమును బరిపాలింపఁగలఁడు. నాపుత్త్రులన్యో
న్యము మాత్సర్యగ్రస్తులై తగవులాడకుండఁజూచుచు వారలను సం
రక్షించు భారము నీయది, ఇమ్మడి నరసింగరాయనిచేఁగాని వాని
వంక వారిచేఁగాని యేవిధమైన యుపద్రవము పొడమకుండ
సామ్రాజ్యమును సంరక్షింపఁగల సమర్థుండవు నీవొక్కఁడవే
సుమా."

అని పలికి పుత్త్రులంబిలుపించి 'పుత్త్రకులార! తిమ్మ
రసు నేఁటను మొదలు మీకు రక్షకుఁడు కాఁబోవుచున్నాఁడు;
సకలకార్య సమర్థుండైన తిమ్మరుసు చెప్పినట్లు వర్తింపుఁడు;
దాన మీకు సౌభాగ్యమును శ్రేయస్సును గలుగును; నేను
బ్రదికియుండఁగా కృష్ణా దిగువభాగమున నశ్వపతులకు, గజ
పతులకు రాజ్యము లేకుండఁ జేయవలయునని యెంతయో
ప్రయత్నించితిగాని దాని నెఱవేర్చుభాగ్యము నాకు లభించి

నదికాదు. ఎంతకాలము తురుష్కులు ముదిగల్లు, రాచూరు దుర్గములను స్వాధీనములో నుంచుకొనగలుగుదురో అంత పర్యంతము సామ్రాజ్యమునకు క్షేమము లేదని యెఱుంగుడు; దక్షిణ హిందూస్థానమున మీప్రతిష్ఠ నిలుపుకొనదలంచిన పక్షమున నేను సాధింపఁజాలక విడిచిపెట్టినదానిని మీరు సాధింపవలయును; తిమ్మరుసు బుద్ధిననుసరించి వర్తింతురేని జయ మవశ్యము మీకు లభ్యమగుననుటకు నెంతమాత్రము సందియము లేదు' అని చెప్పి వెంటనే ప్రాణములను విడిచి కీర్తిశేషుఁడై లోకాంతర గతుఁడయ్యెను.

వీర నరసింహుని పట్టాభిషేకము.

నరసరాయని మృతి తిమ్మరుసునకు మఱింత కష్టప్రదమయ్యెను. వీరనరసింహుఁడు తిమ్మరుసునకు విధేయుఁడుగాఁ గన్పట్టుచున్నను విశ్వాసపాత్రునిగా నెంచుకొనలేదు. తిమ్మరుసు కృష్ణరాయనికిఁ బట్టముగట్టునేమోయన్న యనుమానమును భయమును నాతఁడు గలిగియుండెను. అందువలన నాతనికి మాత్సర్య మంకురించెను. తనకును కృష్ణరాయనికి నెట్టి యపకృతి గావించునో యన్న భయము తిమ్మరుసునకుఁ గలదు. తిమ్మరుసు మాత్రము నరసింహునిఁ దొలగించి కృష్ణరాయనికిఁ బట్టము గట్టవలయునని యోజింపలేదు. ఇమ్మడి నరసింగ రాయనికిఁ బట్టముఁగట్టక వీరనరసింహునకుఁ బట్టముగట్టిన యెడల సేనానులకు, మంత్రులకుఁ బ్రజలకు నిష్టముగనుండునో లేదో యన్న భయముగలదు. సంగమరాజ వంశీయుల పక్షముననున్న వారివలనఁగూడ భయముగలదు. ఇమ్మడి నరసింగ

రాయనికంటె వీరనరసింహరాయఁడు బలస్తోమము మెండుగా నుంచుకొనెను, ఇమ్మడి నరసింగరాయఁడు పెనుగొండలో నుండుటచేతను, వీర నరసింహరాయఁడు సింహాసన మాక్రమించుకొని తానే సార్వభౌముఁడనని ప్రకటించెను. అధికారి వర్గము తిమ్మరుసు మంత్రిపట్లభయమును భక్తియును గలవారు గావున విద్యానగరమున నాతని నెదుర్కొనలేకపోయిరి. తిమ్మరుసునెడఁ తన కెంతి యనుమానమున్నను నతనితో వైరము బెట్టుకొనుటవలనఁ గార్యభంగమగునని తలంచి తిమ్మరుసును తనకుఁ దోడ్పడవలయునని ప్రార్థించెను. తిమ్మరుసందులకు సంతసించి మంత్రిత్వమును బూని నరసింహుని విద్యానగర సామ్రాజ్యమున కభిషిక్తునిగావించెను. అదివఱకు ద్రావిడాంధ్ర కర్ణాటదేశములలోఁ గప్పములు చెల్లించు రాజు లనేకులు వీరనరసింహరాయని ప్రభుత్వము నంగీకరించినను కర్ణాటదేశములోని సామంత నృపాలు రనేకులు కప్పములు చెల్లింపమని తిరస్కరించిరి. ఇమ్మడి నరసింగరాయనితో పలుకొందరు కుట్రచేయుచుండిరి. ఒక్కమాఱుగ సామ్రాజ్యమునఁ గల్లోలము జనించెను.

వీరనరసింహుని దిగ్విజయయాత్ర.

తిమ్మరుసుమంత్రి ప్రతిభాన్వితుఁడుగావునఁ జుట్టుపట్టుల నుండి యపాయముకలుగకుండుటకై తుంగభద్రానది తటమున నొక కొంతసైన్యమును, గజపతులాక్రమించుకొని రాకుండ నుదయగిరిప్రాంతము సరిహద్దుననొక కొంతసైన్యమును గాపు వెట్టెను. ఇమ్మడి నరసింగరాయనిఁ బెనుగొండరాజ్యమున కధి

పతిఁ గావించి యాతని సమాధానపఱచి యాప్రక్కనుండి కలిగెడి యుపద్రవమును దప్పించుకొనియెను. రాజధానియగు విద్యానగరమున మూలబలము విశేషముగానుంచి సమర్థులును విశ్వాసపాత్రులునగు దండనాథులను గొందఱను నగర రక్షకత్వమ్మున నియమించెను. అట్టి దండనాథులలోఁ దిమ్మరుసు తమ్ముఁడు గోవిందరాజు ప్రముఖుఁడుగానుండి నగరమున రాజద్రోహులను దలయెత్తకుండఁ జేసి విశేషసామర్థ్యముతో నగరమును సంరక్షింపుచుండెను. వీరనరసింహరాయని పిన్నతమ్ములగు నచ్యుతరాయలను శ్రీరంగరాయలను గొంత సైన్యము నొసఁగి కొంకణదేశములకును, కర్ణాటదేశములోని తలకాడు-ఉమ్మత్తూరు మొదలగు ప్రదేశములకును గప్పములను రాఁబట్టుటకై పంపెను. వారలు కొంకణదేశపునాయకులను జయించి వారలవలనఁ గప్పములనుగొని తలకాడునకుఁబోఁగ నచటి పాలెగాండ్రు కప్పములను జెల్లింపక తిరస్కరించుటయేగాక వారలయుద్ధమున నోడించితఱిమిరి. అప్పుడు తిమ్మరుసు వీరనరసింహరాయని సన్నిధానమున కేగి యిట్లనియె.

"రాజేంద్రా! ఇదవఱకు మీతండ్రికిఁ గప్పముగట్టుచున్న కొందఱు సామంతులును పాలెగాండ్రును మీరు పిన్నవారని యుద్ధతులై గప్పములుగట్టక స్వతంత్రులై మీయధికారమును ద్రోలఁగఁ జేయువలయునని ప్రతిఘటించుచున్నారు. ఉమ్మత్తూరు శివసముద్రము పాలెగాండ్రపైకిఁ బంపినసైన్యము వారలతోఁ బోరాడి జయింపలేక మరలివచ్చినది. ఇట్టిసందిగ్ధసమయమున మన ముపేక్షించితిమేని సామ్రాజ్యమునకుఁ జేటువాటిల్లును.

మీకుటుంబము నెడ నాకుఁగల భక్తివిశ్వాసములు మీర లెఱుంగ
నివికావు. మీతండ్రికి నాయెడఁగలయనురాగమును విశ్వాస
మును మీర లెఱుంగనివికావు. మీరును నన్ను విశ్వాసపాత్రు
నిగాఁ దలంచినయెడల నేనొక్కయాలోచనమును జెప్పెదను.
నేనుచెప్పినట్లు మీరు చేసెదరేని దానమీకు విజయమును
శ్రేయస్సును గలుగుటమాత్రమేగాక సామ్రాజ్యముయొక్క
ప్రతిష్టలోకమున వ్యాపింపఁగలదు. చిన్నపామునైనఁ బెద్దకఱ్ఱ
తోఁగొట్టవలయునన్న సామెతరీతిగాఁ గప్పములు చెల్లింపక
ప్రతిఘటించిన చిన్నపాలెగాండ్రను సయితము గొప్పసైన్య
ములతోఁబోయి రూపుమాపవలయును. కనుకఁ గప్పములు
చెల్లింపక ప్రతిఘటించుచున్నవారు కొందఱు సామ్రాజ్యము
లోపలనున్నవారని యీ మహానగరమునఁ దెలియకపూర్వమె
వారలనడంచుఁ బ్రయత్నములనుజేసి విజయమును గారిచుట
శ్రేయస్కరము. వజ్రసింహాసన రక్షణకొరకును, రాజ్యపరి
పాలనా నిర్వహణము కొఱకును నేను రాజధానియందు నిలిచి
యుండెదను. మైసూరుదేశమునందలి పాలెగాండ్రను జయించి
కప్పములుగొనుటకు మీతమ్ముఁడు కృష్ణరాయఁడు సమర్థుఁడు.
అతఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడు. నీకువిధేయుఁడైన తమ్ముఁడుగాని
యన్యుఁడుగాఁడు. మీరు తీర్థయాత్ర పేరుచెప్పి బహుళసైన్య
ముతోఁబోయి సామ్రాజ్యమునంతయును దిరిగి కప్పములను
గొనిరావలయును. కప్పములను జెల్లింపక తిరస్కరించెడి
వారుండురేని వారలను బదభ్రష్టులనుగావించి వారిస్థానములఁ
గ్రొత్తవారిని నియమించి కప్పములను గ్రహింపవలయును.

అట్లుగాక యుద్ధముజరుపవలసె వచ్చెనేని సంశయింపక శత్రువుల రూపుమాపుటకుఁ గడంగవలయును. ఒకప్పుడు మీతోడనున్నసైన్యము చాలదనితోఁచెనేని నాకు వర్తమానము చేసిన యెడల వెంటనే సైన్యమును సమకూర్చి పంపెదను. అవశ్యము మీరలీ మహాకార్యమును నిర్వహించి దిగ్విజయమును జేయవలయును."

ఇట్లు ప్రబోధించిన మంత్రివర్యుని ప్రబోధమునకు వికాసమును జెంది వీరనరసింహరాయఁడు తిమ్మరుసుతో నిట్లనియెను.

"అమాత్యవర్యా! మాతండ్రిపరలోకగతుఁడగునపుడు మమ్ములను మాసామ్రాజ్యమును నీకప్పగించి మాసంరక్షణభారము నీయదియని చెప్పెను. అర్థానర్థవిదుండవు; అఘటనాఘటనాచాతుర్యధురీణుండవు; సకలకార్యనిపుణుండవు. మహారాజ్యతంత్రజ్ఞుండవు. నీవు మాకు విశ్వాసపాత్రుఁడవుగాక యన్యుఁడవే? నీవేదిపనిచిన దానిచేయుటకు నేనెప్పుడును వెనుదీయువాఁడనుగాను. నీచే శిక్షితుఁడైన మా తమ్ముడు కృష్ణరాయఁడును మాకు విశ్వాసపాత్రుఁడే. అందులకు నీవెంతమాత్రమును సందేహింపవలదు. ఇదేనేను దిగ్విజయయాత్రవెడలి కప్పములుచెల్లింపక ప్రతిఘటించిన పాలెగాండ్రను శిక్షించి కప్పములుగైకొని తీర్థయాత్రలు సేవించి శీఘ్రకాలములోనే వచ్చెదను. ఈరాజధానిని, వజ్రసింహాసనమును నీవ కాపాడుచుండుము"

అని చెప్పి యొకనాఁడు శుభముహూర్తమున బహుళసైన్యసమేతుఁడై తీర్థయాత్రను సాటించి దిగ్విజయ యాత్రకై బయలు వెడలెను.

తిమ్మరుసు మంత్రియుఁ గృష్ణరాయనిఁబిలువ నంపించి "వీరాగ్రణీ! కర్ణాటదేశమునందలి రాజులును, పాలెగాండ్రును మీకుఁ గప్పములను చెల్లించుట మానుకొనుటయె గాక మీ యధికారమును ధిక్కరించుచున్నారు. కొంతసైన్యముతో మీ తమ్ములను బనుప వారలా పాలెగాండ్రతోఁ బోరాడియు వారిని సాధింపఁజాలక మరలివచ్చిరి. వారలను జయించి కార్యము సాధించి కప్పములుగొనిరా నీవసమర్థుండవగుటం జేసి మీ యన్ననిన్నుఁ బనుచుమని నాకాజ్ఞాపించెను. అతఁడు దక్షిణ దేశ విజయయాత్రకుఁబోయియున్నవాఁడు. అతఁడు తిరిగివచ్చు నప్పటికి నీ వీమహాకార్యమును నిర్వహించుకొని రావలయును. ఇందువలన నీకును నాకును జాలప్రతిష్ఠ గలుగును. నీయెడ నిఁకముందెట్టి యనుమానమును మీయన్నకుండఁబోదు. సత్వరముగ నచ్యుతరాయనిఁ దోడుగాఁ గైకొని దక్షిణకర్ణాటముపై దండయాత్ర వెడలు" మని నియమించి కొంతసైన్యము నాతని పరముగావించెను.

కృష్ణరాయని విజయము.

ఇట్లు నియమింపఁబడిన కృష్ణరాయఁడును బహుళసైన్యసమేతుఁడై మంత్రిసత్తముని యాజ్ఞను శిరసావహించి వెంటనే కర్ణాటముపైదాడవెడలి యుమ్మత్తూరును ముట్టడించిమూఁడు మాసములు ఘోరయుద్ధముచేసి శత్రువులను దూలించి దుర్గ

మును స్వాధీనముఁ జేసికొనియెను. అపుడు శివసముద్రముకోట లో రాజ్యము చేయుచున్న త్యాగరాజు స్వర్గస్థుఁడు కాఁగా నతని కుమారుఁడు గంగరాజు శివసముద్రముకోటలోనుండి కృష్ణ రాయని నెదుర్కొనియెను. కర్ణాటదేశములోఁ గావేరీతీరము నందున్న బలాఢ్యములైన దుర్గములలో శివసముద్రము మొట్ట మొదటిదిగా నెన్నవలసినదై యున్నది. అటుపిమ్మట కృష్ణరాయ డు గంగరాజునకు శత్రువైన చిక్కరాయఁడను పాలెగానివశ పఱచుకొని మఱికొందఱు పాలెగాండ్రనుగూడఁ జేరఁదీసి శ్వేతపర్వతము, గౌరీకొండలనడుమ దండుదిగి కావేరికనుమ మార్గములో శత్రువులనడ్డగించి శివసముద్రమును సంవత్సర మువఱకు ముట్టడించెను. అపుడా గంగరాజాయవమానమును భరింపఁజాలక కావేరిమడుగులోఁబడి ప్రాణత్యాగముఁ జేసెను. కృష్ణరాయఁడు శివసముద్రమును స్వాధీనపఱచుకొనియెను. అటుపిమ్మట నాతఁడు మఱికొన్ని పాలియంపట్టులను జయించి కర్ణాటదేశమునకంతకు శ్రీరంగపట్టణము నధికారస్థానముగాని యమించి శంఖచక్రములుగల ధ్వజ (కృష్ణరాయనిధ్వజము) ము నెత్తించి కర్ణాటదేశములోని పాలెగాండ్రందఱును కప్పము క్రిందను గోట్టిద్రవ్యము నిచ్చునటులేర్పాటుచేసి రాజధానికి మరలివచ్చెను. కృష్ణరాయని కీర్తియావిజయముతో దేశమం తట వ్యాపించుటయెగాక శత్రురాజుల కాతనిపేరు చెప్పిన భయము కలుగుచుండెను. తిమ్మరుసుమంత్రి తన శిష్యుఁడైన కృష్ణరాయఁడట్టి విజయమును గాంచి నందులకపరిమితానంద మును బొందియతని బహువిధముల శ్లాఘించెను.

వీరనరసింహ రాయని తీర్థయాత్రలు

అట వీరనరసింహ రాయఁడును ప్రతాపవంతుఁడై శత్రుజన భయంకరుఁడై దక్షిణదిగ్విజయ యాత్ర కై బయలు వెడలి తిరస్కరించిన పాలెగాండ్రనుదోలఁగించి, వారిస్థానముల గ్రొత్తవారిని నియమించుచు, తన్నెదుర్కొని పోరాఁడిన వారిని రూపుమాపుచు దక్షిణసముద్రము వఱకుఁ బోయెను. పాండ్య, చోళ, చేర దేశములలోని రాజులెల్లరునుగప్పములను సమర్పించి స్నేహము చేసికొనిరి. ఈ దండయాత్రలో వీరనరసింహ రాయని నెదిరించి మార్కొని పోరాడినవారిలో నొక్కఁడును దప్పించుకొని పోయియుండలేదు. అతఁడు సామ్రాజ్యమంతటను సంచారము చేసి తనప్రభుత్వమును స్థిరపఱచుకొని భుజబలవీర నరసింహ రాయఁడని ప్రసిద్ధిగాంచెను. అతఁడు కంచి, పక్షితీర్థము, కుంభఘోణము, చిదంబరము' జంబుకేశ్వరము, శ్రీరంగము, మధుర, రామసేతువు, గోకర్ణము, కాళహస్తి, అహోబలము, శ్రీశైలము, త్రిపురాంతకము, వేంకటాచలము, సంగమేశ్వరము మొదలగు బహుపుణ్య క్షేత్రములను సేవించి దేవబ్రాహ్మణ భక్తికలిగి బ్రాహ్మణుల కనేకభూదాన గోదానసువర్ణదానముల నొసంగి ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. ఇట్లొకటిరెండు సంవత్సరములలో శత్రువులనందఱను జయించి కప్పములనేర్పాటు చేసికొని రాజధానిఁ బ్రవేశించెను.

వీరనరసింహ దేవరాయని పరిపాలనము.

వీరనరసింహ రాయఁడు తనతండ్రియైన నరసింగ రాయడు సాహసింపఁజాలని కార్యమునకుఁ దానొడిగట్టి

యిమ్మడి నరసింగరాయని ద్రోహిపుచ్చి తానే రత్నసింహాసన మాక్రమించుకొని తిమ్మరుసు తన్నుఁబట్టాభిషిక్తునిఁజేయు నవక్ర పరాక్రముఁడై పరిపంథి రాజుల నుక్కడంచి ధరావల యమును బరిపాలించి మహారాజాధిరాజు, రాజ పరమేశ్వరుఁడు, రోషకృత ప్రతిపార్థివదండుఁడు, శేష భుజక్షితిరక్షణ శౌండుఁడు, భాషిగెతప్పువ రాయరగండఁడు, మూరురా యరగండఁడు, పరరాజభయంకరుఁడు, హిందూ రాయసుర త్రాణుఁడు, దుష్టశార్దూలమర్దనుఁడు, గజౌఘగండభేరుండుఁడు మొదలగు ప్రసిద్ధబిరుదములనుబొంది యాతేండ్లు పరిపాలనము చేసెను. అదివఱకు సంపాదించిన దేశములను జక్కబఱచు కొని సామ్రాజ్యమును స్థిరపఱచుకొనుటకు మాత్రమే ప్రయ త్నించెనుగాని గజపతులను, అశ్వపతులను జయించుటకుఁ దలఁపెట్టియుండలేదు. ఆకార్యమును బూనక పూర్వమే క్రీ.శ. ౧౫౦౯-దవ సంవత్సరములో జాడ్యగ్రస్తుఁడై కాలధర్మము నొందుట సంభవించెను. అతఁడు మరణముజెందుఁ నప్పటికిఁ నాతనికిఁ దిరుమల దేవరాయఁడను నెన్మిదేండ్ల వయస్సుగల కుమారుఁ డొకఁడుండెను.

వీర నరసింహరాయుని దుష్టబుద్ధి.

వీర నరసింహరాయఁడు కుటిల స్వభావుఁడనియుఁ గ్రూరచిత్తము గలవాఁడనియు మొదటనే చెప్పియున్నాఁడను. ఇతఁడు చాలకాలమునుండి తిమ్మరుసునెడ ననుమానమును కృష్ణరాయనియెడ నీర్ష్యయుఁగలవాఁడై యుండెను. తనకును, తన సంతతి వారికిని లేకుండఁజేసి కృష్ణరాయఁడు సామ్రాజ్య

మపహరించునన్న భయముగలదు. అతనియెడఁ బక్షపాతి గావున, తిమ్మరుసాతనికిఁ దోడ్పడునని పెద్ద యనుమానముతో నుండెను. కృష్ణరాయని నాతని తమ్ములను జంపింప నూహించెనుగాని తిమ్మరుసు నెడఁగల భయముచేత సాహసింపఁజాలఁ డయ్యెను. ఈయాజేండ్లను తిమ్మరుసు నెడఁగల భయముచేతఁ బైకి ప్రేమానురాగము లుట్టిపడుచున్నట్లుగాఁ బ్రవర్తించుచుఁ దన కుటిలస్వభావమును బయలుపుచ్చకయున్నను అవసానదశయందుఁ దన దుష్టబుద్ధి వెల్లడింపక తప్పినదికాదు. తన యనంతరము తిమ్మరుసు కృష్ణరాయనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించునని దృఢముగా నమ్మియున్నవాఁడగుటచేతఁ గాటికిఁ గాళ్ళుచాచుకొని మంచముపైఁ బన్నుండి లేవలేనిస్థితిలోనుండి తిమ్మరుసును రహస్యముగాఁ బిలువనంపించి యిట్లనియెను. "అమాత్యవర్యా! నీవు నాతండ్రియాజ్ఞను బరిపాలించి నన్నుఁ బట్టాభిషిక్తునిఁగావించి నాచేత సామ్రాజ్య మేలింపఁ జేసితివి. నీ యనుగ్రహమున నేనిట్టి సార్వభౌమ పదవికివచ్చి జన్మసార్థక్యమును గాంచితిని. నాతండ్రియాజ్ఞ యెట్లు పరిపాలించితివో అట్లే నాయాజ్ఞనుగూడ నీవు పరిపాలింపవలసినకాల మాసన్నమైనది. నా మరణానంతరము నా కుమారుఁడైన తిరుమల దేవరాయనికిఁ బట్టముఁగట్టి నీవు కార్యకర్తవై సామ్రాజ్యమును బరిపాలింపవలసినదని నాయాజ్ఞ. నీవు నాకుమారునకుఁబట్టము గట్టక యాతనిఁ జంపించి కృష్ణరాయనికిఁ బట్టము గట్టెదవని నాకిప్పుడొక పెద్ద యనుమానము పుట్టినది. కావున నికముందు కృష్ణరాయనివలన రాజ్యమున కేవిధమైన యుపద్ర

వము పొడసుకుండ నుండుటకు నీవు కృష్ణరాయని కన్నుల పెరికించి తెప్పించి నాకు చూపించినఁగాని నా ప్రాణములు పోవు" అని పలికి యట్లుచేయ నామంత్రివర్యున కాజ్ఞాపించెను. ఆ పలుకులు చెవులకు ములుకులై నాట నదరిపడి తిమ్మరుసు మొకింతసేపు మౌనమువహించి ధైర్యము తెచ్చుకొని సాహసముతో నిట్లు ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

"రాజేంద్రా ఇదెంతపని? దీనికై నీవు పరితపింప నక్కరలేదు. ఇది మనస్సులోఁ బెట్టుకొని బాధపడకుము. నేనుపోయి యవశ్యము నీకార్యముఁ దీర్చివచ్చెద"నని చెప్పి సెలవుగైకొని మందిరమునకు వెడలిపోయెను.

తిమ్మరుసు పరివేదనము.

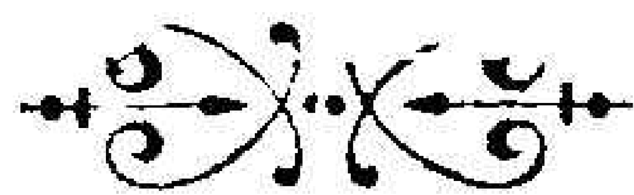
కృష్ణరాయనికి విద్యాబుద్ధులు గఱపి పెంచి పెద్దవానిని జేసినది నేను. నేను పెంచిన మొక్కను ద్రుంచివేయ వీర నరసింహదేవరాయఁడు నాకాజ్ఞాపించినాఁడు. ఆహా! ఇతఁడెంత కుటిలాత్ముఁడు? ఎంత క్రూరచిత్తుఁడు? పితృసమానునిగ భావింపుచుఁ గృష్ణరాయఁడు నన్ను నమ్ముకొనియున్నవాఁడు. కులభేద మొక్కటి విడిచిన పక్షమున నేవిషయమునందును నా కుమారుఁడైన గోవిందునికంటె భిన్నముగ నాతని జూచుకొనుచుండుటలేదు. సమస్తవిధముల చేతను సామ్రాజ్యమును బరిపాలింపఁ దగినవాఁడు కృష్ణరాయఁడుగాని వీర నరసింహుని పుత్త్రుఁడైన తిరుమలరాయఁడుఁగాడు. కృష్ణరాయఁడిరువదేండ్లు దాటినవాఁడు. తిరుమలరాయఁ డెనిమిదేండ్లవాఁడు. అశ్వపతులను గజపతులను నిగ్రహింపవలసిన ఘనకార్యములు

ముందున్నవి. సామ్రాజ్యము నింకను పెంపు నొందింపవలసి యుండెను. కృష్ణరాయఁడే వీని నెల్ల నిర్వహింప సమర్థుఁడు గాని యొనిమిదేండ్ల బాలునివలన నేమికాఁగలదు? వీని మోసము చేసైనను గృష్ణరాయనిఁ గాపాడి యీసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తునిగా వింపవలయును. కృష్ణరాయనివిడిచి నేను బ్రదుకఁజాలను. అని వెంటనే కృష్ణరాయనికి సమాచారముంపి రహస్యముగా రప్పించి యతనింగాంచి కన్నుల నీరునించుచు నిట్లనియెను.

"కృష్ణరాయా! వింటివా మాయన్నగారి వాక్యములు? తనకుమారునకుఁ బట్టముగట్టి నీకన్నులు పెఱికించి తెచ్చిచూపవలయునని నాకాజ్ఞాపించినాఁడు. ఇప్పుడు నేనేమి చేయవలసి యుందునో చక్కఁగా యోచించిచెప్పుము."

అని పిడుగువంటి యావార్తవినిపించెను. అప్పలుకు తిమ్మరుసునోటనుండి వెలువడినందున నిక్కముగాఁ నాతఁడు తన కన్నులను పెఱకించుటకై పిలువనంపి రప్పించి యుండునని భావించి సంభ్రమముఁ జెంది గద్గదభాషియై తిమ్మరుసు కాళ్ళపైఁబడి 'అప్పాజీ! నా సవతి తల్లి తిప్పాంబ విషము పెట్టించి చంపించవలెనని ప్రయత్నించు నపుడెల్లను విఘాతములాచరించి నన్ను సంరక్షించితివి. విద్యాబుద్ధులుగఱపి పెక్కు రాజనీతులుపదేశించితివి. ఇప్పటికిని కంటికి ఱెప్పవలెఁగాఁచుచున్నాఁడవు. గాని మాయన్నకుఁగాని సామ్రాజ్యమునకుఁగాని నేనుచేసిన ద్రోహమొద్దియును లేదు. తనకుమారుని కపకృతి చేయుదునని కదా మాయన్న నాకన్నులను పెఱికింపనాజ్ఞాపించినది! సామ్రా

జ్యముగాని సామ్రాజ్యమున నేయధికారముగాని నాకక్కఱలేదు. నేను వైరాగ్యమునుబూని, జోగినై విహరింతును. అన్యాయముగా నాకన్నుల నేల పెఱికించెదరు? నన్నురక్షించి విడువుము. దేశాంతరముపోయి బ్రదుకుగాంచెదను. నన్నువిడువ నీకువలనుపడదేని కన్నులను బెఱికించుటకు మాఱు శిరచ్ఛేదమును గావింపుము. నీకెంతయుఁ బుణ్యముగలుగు" నని కన్నీరుగార్చుచు బ్రతిమాలుకొనియెను. అతని యాగాటమునుగాంచి జాలినొంది తిమ్మరుసుమంత్రి వానిఁ బుత్తెంచుచుఁ గుమారా! నీకువచ్చినభయము లేదు. నిన్ను నేనుకాపాడి యీసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తునిగావింప సంకల్పించి యున్నవాఁడను. వీరనరసింహరాయఁడు మరణించువఱకు నెవ్వనికిఁ గానుపింపకుండ నామందిరముననే దాఁగొనియుండుమని యాతనికభయహస్తమిచ్చి వెంటనేయొక యాఁడుమేఁకకన్నులను దెప్పించిపట్టుకొనిపోయి ప్రాణములవిడువనున్న వీరనరసింహదేవరాయనికిఁ జూపించెను. అతఁడాకన్నులనుజూచి సంతోషించి కుమారుని తిమ్మరుసున కప్పగించి యాక్షణమ ప్రాణములను విడిచెను. అంతనర్హవిధానమున సంస్కారవిధుల నివర్తింపఁజేసి కృష్ణరాయనిఁ జక్రవర్తిగాఁ బ్రకటించెను.

పంచమ ప్రకరణము

"సీ. సర్వజ్ఞుఁడగు మంత్రి సవరించినరాజు
కార్యఖడ్గమ్ముల క్రమ మెఱుంగు
కార్యఖడ్గంబుల క్రమ మెఱింగినరాజు
బహువిధముల మూలబలముఁగూర్చు
బహువిధముల మూలబలముఁ గూర్చినరాజు
శత్రుల నవలీలసంహరించు
శత్రుల నవలీలసంహరించినరాజు
ధరణి యేకాతపత్రముగ నేలు
కావున మహాప్రధానాగ్రగణ్యుబుద్ధి
యధిప సామ్రాజ్యమునకు సర్వాంగరక్ష
రా ఘమలవరగండ! వీరప్రచండ!
గుండభూపాల నరసింహమండలేంద్ర!"

అని మున్ను సాళ్వనరసింహ భూపాలుని యాస్థానక వీంద్రుఁడు చెప్పిన చందమున మహాప్రధానాగ్రగణ్యునిబుద్ధియే యధిపుని సామ్రాజ్యమునకు సర్వాంగరక్షయను మాట యథార్థము. సర్వజ్ఞుండని చెప్పందగిన తిమ్మరుసుమంత్రిబుద్ధియే యీయభినవ కర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు సర్వాంగ రక్షగానుండెననుట యతిశయోక్తిగాదు. తిమ్మరుసువంటి మంత్రి

సత్తముండుండుటచేతనే కృష్ణదేవరాయనివంటి చక్రవర్తియుం డుట సంభవించెను. అరటిపండొలిచి చేతికందించినరీతిగా నే విధమైన కష్టమును బోరాటమును లేకుండ నుపభోగింపుమని మహాసామ్రాజ్యవైభవమునంతయుఁ గృష్ణరాయని హస్తము నందుంచి యతనికిఁ జేసినవాగ్దత్తమును నెఱవేర్చుకొనియెను. అసివఱకే తిమ్మరుసునకుఁగల స్వామిభక్తియుఁ బ్రజాసంరక్షణా సక్తియు లోకములో వ్యాప్తమైయున్నందునఁ బ్రజలెల్లరును తిమ్మరుసే తమకేడుగడయనినమ్మి విశ్వాసముతోఁ గార్యము లలోఁ నతిశ్రద్ధాళువులై తోడ్పడుచుండిరి. తక్కుంగల భృత్య పరివార సామంతమంత్రివర్గము తిమ్మరుసును పితృసమునిగా భావింపుచు భయభక్తులతో వినయవిధేయులై వర్తింపుచుం డిరి. ఇట్టిమహావైభవపదవి యందున్న తిమ్మరుసు నెదుర్కొని యెవ్వఁడు బ్రదుకఁగాంచును? కావున నెవ్వరును గృష్ణరాయని రాజ్యాభిషేకము నడ్డుకొనువారు లేకపోయిరి.

రాజ్యపట్టాభిషేకము.

తిమ్మరుసుమంత్రి శా. శ. ౧౪౩౦ సరియైన శుక్లనామ సంవత్సర మాఘ శుద్ధ చతుర్దశినాఁడు 1509_దవ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి 4_వ తేది) సామ్రాజ్యాభిషిక్తునిఁ గావించుటకు నిశ్చ యించి సామ్రాజ్యమునందంతటఁ బ్రకటింపఁజేసెను. మహా రాజులకు సామంత నృపవర్గమున కాహ్వానముల నంపించెను. అతఁడు మహాద్భుతముగా విజయనగరము నలంకరింపఁ జేసెను. ఇతరస్థలములందుండిన సైన్యములను బెక్కింటిని రాజధానికి రప్పించెను. విజయనగర మెట్లలంకరింపఁ జేసెనో యావిధమొ

క్రీ-అంత కుమారధూర్జటియను కవివరుండు తనకృష్ణరాయ విజయంబను గ్రంధమున నీక్రిందిపద్యములో నభివర్ణించియున్నాఁడు.

" సీ. ప్రణుతింప నలిఁడు తోరణగట్టుపడసీమ
లనురీతి నూత్నతోరణము లెసఁగ
రవుల ఖండించి నతిర్నూపదతున్నతులఁల్పు
నట ద్వారములందు నసటులలర
వీక్షించు నలిఁడుదిక్కుల జను స్తంభాళి
నినుమాడిరాఁ జిత్రరువ్వహర్మ్య లలర
వెలయు నిటతని కీర్తులు దిక్తటుల నన్న
సరణిమొత్తేఁపు ముగ్గు గు లమర
నభీనవాలంకృతి స్ఫూర్తి నతిశయించె
నప్పురీరత్న మపుడు మహాద్భుతముగఁ
బ్రకటమహిమల శ్రీకృష్ణరాయ నృపతి
శ్రీకరంబైన పట్టాభిషేక వేళ.,,

మహామండలేశ్వరులైన మహారాజులనేకులు కృష్ణరాయనికిఁ గానుక లంపించిరి. అనేకసామంత నృపతులు పట్టాభిషేకము సందర్శింప విజయనగరమున కేతెంచిరి. మఱియు శ్రీరంగపట్టణముననుండి కుమారవీరశ్యామలరాయఁడు, కందనోలినుండి ఆర్వీటి శ్రీరంగరాజు, నంద్యాలనుండి నంద్యాల నారపరాజు, ఆవువీటినుండి ఆవువీటయిమ్మరాజు, గండికోటనుండి పెమ్మసాని రామలింగన్న భూపతి, కొచ్చెర్లకోటనుండి రావెల పెదతిమ్మభూపాలుఁడు, వెలుగోడునుండి వెలుగోటికుమారతిమ్మభూపాలమౌళియు నింక ననేకు లాపట్టాభిషేకమహోత్సవమును సందర్శింప నేతెంచిరి. ఇట్లుండ సింహాసనాధిరోహణసమయము తటస్థముకాఁగాఁ గృష్ణరాయనికిఁ బన్నిటజలక

మార్చి, కిరీటాంగదాదుల సమర్పించి సర్వాభరణ భూషితుం గావించి యిలుబయలు దేఱుసమయం బిదె వచ్చెనని తెలియఁ బఱచ, నందుకా రాకొమరుండు సిద్ధముగా నున్నాఁడ నని తెలిపెను. పిమ్మట తిమ్మరుసు మంత్రియొక విచిత్రమైనకథ నడిపించెనఁట! తిమ్మరుసుమంత్రి కృష్ణదేవరాయనితో నొక రహస్యము చెప్పవలసియున్నదని యతని నొకగదిలోనికిఁ గొనిపోయి తలుపుచాటునకు రమ్మని చేరఁదీసి యిదె రహస్యమని యొక చెంపకాయఁ దనసత్తువుతోఁ గొట్టెనఁట! ఆచెంపపెట్టునకు కన్నులనీరుగ్రమ్మి నెత్తురు తలకెక్కి తలదిమ్మెత్తఁ గృష్ణరాయఁడు చతికిలంబడియెనఁట? తనకంటనీరు నించుచు తిమ్మరుసాతని ముంగటఁ గూరుచుండి యుండెనఁట? కొంతవడికి నా రాకొమరుఁడు తెప్పరిల్లి కన్నులువిచ్చి తిమ్మరుసును వీక్షించెనఁట! అంత తిమ్మరుసు రాయనిం గాఁగిలించుకొని ముద్దాడి యిట్లనియెనఁట!

"అన్నా! నీదేహము నొచ్చెనని నన్ను దూషింపకుము. ఈపనిఁ జేయుటకుఁ జేతులాడక యిన్నిదినంబులూరకున్నాఁడను. ఇఁక నూరకయున్న స్వామిద్రోహము చేసిన వాఁడనగుదునన్న భయముచేత నిపు డీకృత్యము నెఱపితిని. నన్ను మన్నింపుము" అని మంత్రిశేఖరుఁడు పలుక నతఁడచ్చెరువంది తన కేవిధమైన యపకారమును గలుగకుండఁ బ్రతిదినమును వేయికన్నులతో వీక్షింపుచు సంరక్షించుచున్న తిమ్మరుసు కారణము లేనిదే నేఁడిట్టిపని చేసియుండఁడనియు, ఏది చేసినను తనయుపకారము కొఱకే చేయునన్న విశ్వాసముగలవాఁడు గావున తిమ్మరుసుం

జూచి ప్రసన్నముఖుఁడై చిఱునవ్వునవ్వుచు నతఁడిట్లనియె.

"అప్పా! కుమారుని దండ్రి యూరక దండించునా? ప్రేమలోపముచే దండించునని యెవ్వరైననందురా? కుమారుఁడు బాగుపడుమార్గము తండ్రికిం దెలిసినట్లు తనయునకుం దెలియునా? దీనినే మహాప్రసాదముగా స్వీకరించుచున్నాఁడను."

అని వినయవిధేయుఁడై భక్తిపురస్సరముగాఁ జేతులు జోడించుకొని నిలువంబడినఁ గృష్ణరాయని బునఃపునరాలింగనంబుఁ జేసికొని శిరంబు మూర్కొని యానందబాష్పములు దొరంగ నతఁడు మరల నిట్లనియెను.

నాయనా! నీవిట్టివాఁడవని యెఱింగియున్న వాఁడ నగుట నేనీసాహసకార్యమున కొడిగట్టితిని. దీని నీవెట్లుగా భావింతువోయని భయపడుచున్నవాఁడను. నీవిపుడు నాపట్ల ప్రసన్నముఖుఁడవై పలుకుచున్నవాఁడవు గావున నాసంశయములును భయమును నివారణములైనవి. ఇఁక నేఁజేసినపనికిఁ గారణమును దెలిపెద వినుము. నాయనా! నీవింతవఱకుఁ బువ్వులలోఁబుట్టి పువ్వులలోఁ బెఱిఁగినవాఁడవు. ఆగర్భశ్రీమంతుఁడవగుటం జేసి సుఖములనేగాని యెన్నఁడును గష్టముల నెఱుంగవు. ఇపుడు నీవు బహుజనపరిపాలకుఁడవుగాఁబోవుచున్నావు. అంతటనుండి మేము నీయాజ్ఞానువర్తులము కావలసినవారము గాని నీకు బుద్ధులుగఱపవలసిన వారముగాము. దండనపారుష్యమువలనఁ బ్రజలకుఁగలుగుబాధ ప్రభువుస్వానుభవమువలనఁ గ్రహింపఁజేసి యిట్టిప్రభువు ప్రజలను క్రూరదండనల

పాలుచేసి జనకంటకుం డనిపించుకొనును. అట్టి దండనపారుష్యమువలనఁ గలిగెడి నొప్పి ప్రభున కనుభవములోనుండుట ప్రజలపాలిటి భాగ్యమని చెప్పఁదగును. అట్టిభాగ్యము నీప్రజలకును, అందుమూలముగ నీకీర్తివిస్తరించు భాగ్యము నీకును గల్గించుట కిప్పుడీకార్యముం జేసినాఁడను. నీవు విశ్వాసపాత్రుఁడవని నమ్మి అన్నివిద్యలలోని మర్మము నీకిదివఱకే తెలిపియున్నాఁడను. ఇంతవఱకు నీవుమాకృష్ణరాయలవే. ఇప్పుడు నీకు దీనిని తెలుపకున్న నింకముందుఁ దెలియఁజేయుటకు సాధ్యపడదని యీవిద్యనుగూడ నెఱింగించి నిన్ను రాజ్యముఁ జేయఁ బంపుచున్నాఁడను. ఇఁక నీవుపోయి యెనుబదిలక్షల వరహాలతోనిండియున్న బొక్కసమునుగైకొని సింహాసనాధిరోహణముగావించి యాచంద్రార్కస్థాయిగఁ గీర్తినివహింపఁజేయునట్టి ప్రజాపరిపాలనముఁ జేయుము" అని తిమ్మరుసు దీవించెను. అంత కృష్ణరాయఁడు తిమ్మరుసు బుద్ధివిశేషమునకు మెచ్చుకొని ప్రత్యుపకారముగాఁ బాదాభివందనం బాచరించెను. పిమ్మట తిమ్మరుసునాతనిం దోడ్కొని వెలుపలికివచ్చి గజారోహణముఁ జేయించి మఱియొక గజంబుపైఁ దానధిష్ఠించి శంఖకాహళభేరీప్రచండ వాద్యరవంబులు భూనభోంతరమునిండ మహావైభవముతో నూరేగించి రాజమందిరమునఁ బ్రవేశపెట్టి యొకశుభముహూర్తమున రత్నసింహాసనాధిష్ఠితుం గావించెను.-

---

*పైనుదాహరించిన కథ కీర్తిశేషులైన బ్రహ్మశ్రీ సురభాష శ్రీరామమూర్తిపంతులవారి తిమ్మరుసుమంత్రి చరిత్రమునుండి గ్రహింపఁబడినది.

షష్ఠ ప్రకరణము.

తిమ్మరుసు కారుణ్యము.

అట్లు తిమ్మరుసు కృష్ణదేవరాయని సామ్రాజ్యాభిషిక్తుని గావించిన వెనుక నొకనాఁడు రహస్యముగా నతనికడకుఁ బోయి 'మహాప్రభూ' పూర్వాచారము ననుసరించి పట్టాభిషేకమునకు ముందు వీరనరసింహదేవరాయని పుత్రుఁడైన తిరుమలరాయని, ఓబాంబికా పుత్రుఁడైన అచ్యుతరాయని బంధన ప్రాప్తులను గావించితిమి. వారిలనట్లుంచుట మనకు క్షేమకరము గాదు. వీరనరసింహదేవరాయఁడు మీకు ద్రోహము చేయఁదలంచినను మీరుమాత్ర మతని కుమారునకు నపకారము చేయరాదు. అదియునుగాక యతఁడు ప్రాణములనువిడచునప్పుడు తనకుమారుని నాకొప్పగించెను. ఆబాలుని సంరక్షించుట మీకు విధియైయున్నది. అచ్యుతరాయఁడు నిరపరాధి. అతని వలన నపకార మింతవఱకు జరిగినదిలేదు. అయినను వారలను రాజధానీ నగరమున నుంచుట అనేకానర్థములకు మూలమై యుండును. కావున వారలను రాజధానికిదూరమున భద్రముగా సంరక్షించుట కర్తవ్యము. వారినుంచుటకుం దగిన ప్రదేశము చంద్రగిరి దుర్గమైయున్నది. అక్కడ వారల రక్షణకొఱకు సైన్యమునుంచి జీవనార్థము కొంతదేశమునిచ్చి స్వేచ్ఛగామన నిచ్చుట మీ యౌదార్యబుద్ధికి వన్నెబెట్టినట్లుండును. అట్లను

గ్రహింపు' మని వేడుకొనియెను. ఔదార్యగుణశీలుఁడైన యా మహాప్రభువు మంత్రిశేఖరుని ప్రార్థనమును మన్నించి యాతఁడు చెప్పినట్లు వారలను జెఱవిడిపించి కరుణార్ద్రహృదయుఁడై చంద్రగిరి మార్గమునకుఁ బిలిపించి కొంతరక్షక సైన్యమునుంచి వారల జీవనార్థము కొంతదేశముపై రాఁగల రాఁబడి నొసంగి జనస్తుతికిఁ బాత్రుఁడయ్యెను.

తిమ్మరుసు కార్యనిపుణత్వము.

ఎన్నఁడు స్వప్నమునందైన నెమరుచూడని మహాసమస్య యొకటి భయంకరమైన స్వరూపమునుదాల్చి తిమ్మరుసు నెదుర్కొనియెను. చిన్ననాఁటనుండియుఁ బెంచినవాఁడు తిమ్మరుసు మంత్రియైనను నాతనికిఁ దెలియకుండఁ గృష్ణదేవరాయఁడు బాల్యమున నొక వేశ్యాంగనా పుత్రికతోడ నెయ్యమును గల్పించుకొనియెను. అంత దినక్రమమున నా నెయ్యము గాఢానురాగము క్రిందను బరిణమించి వర్థిల్లుచుండెను. ఆమెపైఁ దనకుఁగల మోహవిశ్వాసములనుబట్టి తనకు సామ్రాజ్యాధిపత్యము లభించినయెడల నామెనుబట్టపురాణిగఁ జేయుదునని పలుమాఱు వాగ్దత్తము చేయుచువచ్చెను. ఆ వేశ్యాంగనాపుత్రిక నామము చిన్నమ్మ. ఈ చిన్నమ్మకును దనకును గల ప్రేమపాశమును ద్రెంచుకొనఁజాలక కృష్ణదేవరాయఁడు తానొకమహాసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుఁడయ్యును చిన్నమ్మయింటి బానిసీఁడై రాత్రులందు రహస్యముగా నామె గృహమునకుఁ బోవుచుండెను. అతి గోప్యమైయున్న యీమర్మగర్భ మొకనాఁటిరేయి తిమ్మరుసు కంటఁబడియెను. అప్పుడు తిమ్మరుసుమంత్రి యచ్చెరువు

నుచు దాను మిక్కిలి నొచ్చుకొని యాతనివెంబడించిపోయి యాతఁడు చిన్నమ్మగృహము ప్రవేశించినవెనుకఁ దానును బ్రవేశించి నానావిధములఁ జీవాట్లుపెట్టి నీతు లెన్నోయుపదేశించి దానంగలిగెడి మహాపద్రవమును నచ్చఁజెప్పిమరల రాజభవనమునకుఁ గొనివచ్చెను. కృష్ణరాయఁడు సిగ్గుపడియు భయపడియు నూరకొనక యొకింత తెగింపునకు సాహసించి 'అప్పా! ఏమనిచెప్పుదు. ఆమెయెడకుఁ బ్రేమ మిగ్గులమై యున్నది. ఆమెను విడిచి నేను బ్రదుకఁజాలను. ఆమెను వివాహము చేసికొందునని వాగ్దత్తము చేసియున్నాఁడను. రాజ్యవియోగమునైన భరింపఁగలనుగాని యామెతోడివియోగమును భరింపఁజాల. నాకెట్లు సామ్రాజ్యమును సమకూర్చిపెట్టితివో అట్లే నా ప్రాణనాయికయైన యీసర్వాంగ సుందరినినాకుసమకూర్చి పెట్టుము. మాయనురాగము విధివిహితమైనది. దీనినెడఁబాపుట కెవ్వరును సమర్థులుకారు. ఇదిగో నామాన ప్రాణధనంబులు నీకు సమర్పించుచున్నాఁడ'నని దైన్యభావము దేఁటపడఁ బలుకుచు బహుభంగుల వేడుకొనియెను. అప్పుడు తిమ్మరుసు దీర్ఘముగా నాలోచించి యింకఁదాను ప్రతిబంధకములఁ గల్పించి వారల నెడఁబాపుట తనకును సామ్రాజ్యమునకుఁ గూడ ముప్పు వాటిల్లఁజేయునని గ్రహించి, లోకనిందకుఁ బాత్రము గాకుండ నుండు విధమునఁ గార్యసానుకూల్యముగా వింతునని యాప్రభునకు వాగ్దత్తము చేసెను. అంతఁ గొన్నిదినములకు శ్రీరంగపట్టణాధీశ్వరుం డగు వీరశ్యామలరాయని పుత్త్రికయగు తిరుమలమ్మనిప్పించి కృష్ణరాయనికి వివాహము

గావించెను. ఆ వివాహమహోత్సవమంతయు ముగిసిన వెనుక నొక మహాభవనమును నిర్మించి యందు తిరుమలదేవిని *చిన్నాదేవినిఁ బ్రవేశపెట్టించెను. నాఁటనుండియు రాయఁడును, ప్రభువులును, ప్రజలును చిన్నమ్మను గూడఁ బట్టపురాణిగ భావించి చిన్నాదేవి యని సమ్మానించుచుండిరి. తిరుమలదేవికిని చిన్నాదేవికిని భేదము నెంచకయే యుభయరాణుల నొక్కరీతి

---

* ఈ చిన్నాదేవి వేశ్యాంగనా పుత్రికయని కృష్ణరాయని సమకాలికులగు, పేయస్, నన్నిజ్, అను పోర్చుగీసు చరిత్రకారులు వివరముగా వ్రాసియుండుటచేత నిది యథార్థమని యొప్పకొనకతప్పదు. శ్రీ కృష్ణదేవరాయని యాస్థానకవులుగా నుండి స్వారోచిషమను సంభవమును, పారిజాతాపహరణమును వాని కంకితముగావించిన అల్లసాని పెద్దనామాత్యకవియు, నందితిమ్మనామాత్యకవియుఁగూడ:—

"క. ఆ విభునంతరంగ భ
రావలయముఁ దాల్చెఁ గృష్ణరాయఁడు చిన్నా
దేవియు శుభమతి తిరుమల
దేవియునుం దనకుఁ గూర్చు దేవేరులుగాన్."

(మనుచరిత్రము)

"క. శ్రీ వేంకటగిరివల్లభ
సేవాపరతంత్ర హృదయ చిన్నమదేవీ
జీవితనాయక కవితా
ప్రావీణ్య ఫణీశ కృష్ణరాయ మహీశా."

(పారిజాతాపహరణము)

అను పద్యములలో తిరుమలదేవిని, చిన్నాదేవిని గూడఁ బట్టపురాణులనుగ నభివర్ణించి యుండుటయే యిందుకు గొప్ప నిదర్శనము. ఏమికారణముననో ఆ ముక్తమాల్యద యందు చిన్నాదేవి పేరు విడిచిపెట్టఁబడినది.

సామ్రాజ్యమునఁ బూజించుచుండిరి. కృష్ణరాయఁడు తనరాణులలోనెల్ల నీమెయెడలనే యెక్కువ మక్కువ కలిగి యుండెనని చరిత్ర కారులు వ్రాసిరి. ఈమె జ్ఞాపకార్థము కృష్ణరాయఁడు విజయనగరములో నాగలాపురమనియెడు నొకగొప్ప పేటను మిగుల రమ్యముగా నుండునటుల గట్టించి చుట్టును ప్రాకారమును నిర్మింపించెనఁట. ప్రభువర్గములోఁ జేరినవారలలోఁ బెక్కు[illegible]ండ్రు దివ్యభవనములను గట్టి కాపురముండునటుల గావించెను. [illegible]ంచుమైలున్నర పొడవును నలువది మూళ్ళ వెడల్పునుగల యొక వీధి [illegible]గసుగా నిర్మింపఁబడినది. ఈవీధిని చరిత్రకారులనేకు లభివ[illegible] యుండి[illegible] రాయఁడు తఱచుగా నిందే నివసించుచుండును. [illegible]రమునకు వచ్చెడి సరకుపై వేయఁబడిన సుం[illegible] నలువది రెండు వేలవరహాలు వసూలు చేయఁబడుచుండెనఁట! ఈయదృష్టవంతయును చిన్నాదేవమ్మగారి దనుటకు సందియమేమిలేదు. కృష్ణదేవరాయని మనోభీష్టమునకు విరుద్ధముగా వర్తించి తిమ్మరసువీరల యనుసంధానమునకు విఘాతము చేసియుండెనేని చరిత్రము మాఱియుండు. తిమ్మరుసు దీర్ఘదర్శియై సామ్రాజ్య సంరక్షణమే ప్రాధాన్యముగా నెంచుకొని వర్తించుచున్నవాఁడౌటచే నీయనుకూల దాంపత్యమును సంఘటింపఁజేసి [illegible]నిపుణత్వము లోకమునకు వెల్లడించెను.

తిమ్మరుసు చారపద్ధతి.

అసామాన్యప్రజ్ఞా ప్రగల్భుఁడు గావున ననుక్షణమును గంటికి ఱెప్పవోలె తిమ్మరుసు మంత్రీంద్రుఁడు కృష్ణదేవరా

యుని సంరక్షించుచుండెను. అతఁడెంత రహస్యముగా నేమి గావించినను మఱుక్షణముననే మంత్రివర్యునికిఁ దెలియుచుండెను. తిమ్మరసవలంబించిన చారపద్ధతి యాతనికిఁదప్ప రాయనికిఁగాని సామ్రాజ్యమున మఱియెవ్వరికిఁగాని దెలియకుండెను. ఇట్టి ప్రతిభావంతుఁడగుటచేతనే తిమ్మరుసును గన్నెత్తి తేఱి పాఱఁజూచుటకు నెల్లవారు భయపడుచుందురు. ఇతని చారవర్గమునందు స్త్రీలును, పురుషులును, కొజ్జాలును గలరు. ఇతనిచే నేర్పఱుపఁబడిన చారులసంఖ్యయింతయని లెక్కింపనలవి కాదు. ఒకనాఁడు కృష్ణదేవరాయఁడు తనపైనున్న భక్తివిశ్వాసములచేఁ బ్రజలు విధేయులై యున్నారో కేవలము తిమ్మరుసువలని భయముచేత వి[illegible] యున్నారో స్వయముగాఁ బరీక్షింపఁగోరి పట్టపగలే [illegible] నొక్కఁడు నంతఃపురము వెడలి దేశి నగరములో దూరముననున్న యొక దేవళమును బ్రవేశించెను. అచటి స్థానికు లీతని గాయకునిగా నెఱింగి శుద్ధజలంబులొసంగిన నతఁడు నానతీర్థ బానించి తద్దేవతా నివేదన పదార్థము లుపయోగించి కృతాచమనుఁడై సుఖముగాఁ గూరుచుండెను. ఇంతలో నియమితస్థానమున రాయఁడు లేకుండుటఁగాంచి తిమ్మరుసు తత్తరింపుచు వెదకఁ జూడఁ దన చారులే తెంచి యాతఁడొంటరిగాఁ దేవళమునకుఁబోయినవార్త దెల్పిరి. ఆతఁడెంతయు వగచుచు రక్షకసైన్యముతోఁబోయి కృష్ణరాయని గలిసికొనియెను. అతఁడచ్చెరువందినవాఁడై గాంచెము కోపమభినయించి 'ఏమి పుట్టిమునిఁగినదని యిచ్చటి కేతెంచితి' వని తిమ్మరుసును బ్రశ్నించెను. అంత భయావిష్ట

యంబులేనయ మంత్రీంద్రుఁ డిట్లనియెను.

"మహాప్రభూ! దేవరవారిటవచ్చు టెఱుంగక వెదకు చుండ నొకచారుఁడు రహస్యముగా నేలికవచ్చిన జాడఁదెల్పి నంతనఁ బౌరులెవ్వరికి నీ సమాచారముఁ దెలియకుండఁజేసి వేఁటకొఱకు మనప్రభువు బయలుదేఱి వెడలుచున్నాఁడుగావున మీరందఱును సన్నద్ధులై రావలసినదని కొందఱు సైనికులకు వర్తమానమంపి యిటకు వచ్చినవాఁడను. మీయిష్టానుసార ముగా నేకార్యముఁ దలపెట్టినను నవలీల నిర్వహింప నీ యాజ్ఞానువర్తులమై మెలంగు నావంటిమంత్రులుండ సమస్త వైభవముతోనొప్పెడి మందిరమును విడిచి యొంటరిగా నిచ టికి రాఁదగునా! నీరాక యితరులెవ్వరైనవిన్నచో నేంత వైప రీత్యము సంభవించునో దేవరవారికిఁ బొడగట్టనేని యింత సాహసకార్యమునకు నొడిగట్టియుండరు. మీవంటి రాజాధిరా జులు సామాన్యులవిధముగా నిట్లు రాఁజెల్లునా? అయ్యో! ఎంతపనిచేసితిరి?" అని తిమ్మరుసు న్యాయనిష్ఠూర వాక్యము లతో మందలింపఁగా నారాజేంద్రుఁడు మందహాసముచేయుచు నిట్లు ప్రత్యుత్తర మొసంగెను.

'ఓమంత్రిపుంగవా! అఘటనాఘటనాసామర్థ్యయుగుల మీవంటి యమాత్యశేఖరులుండఁగా నిర్విచారముతో మేము యదేచ్ఛాసంచారముఁ జేసినఁ బ్రమాద మేమియుండును? మీర సామాన్యశక్తిసంపన్నులగుటంజేసి, మీరు తలఁచినవతుమునఁ దృణము మహామేరువగును. మీరు కాదన్నచో హేమమే రువేతృణమగును. మీవంటి మహాత్ములు మంత్రులుగా మాకు

లభించుట మాపూర్వజన్మ భాగ్యముగాని మఱియొండుకాదు.'

ఇట్లు కృష్ణదేవరాయఁడు పలుక నాతని మాటల చమత్కారమునకు మనస్సులో నుప్పొంగుచు తిమ్మరుసు మరల నిట్లనియెను.

దేవా! మేమున నెంతవారము. ప్రభువు నాజ్ఞావిధుల ననుసరించి భయభక్తులతోఁ బ్రవర్తింపవలసినవారము. తృణగ్రాహియైన నీలమున కెచ్చటను విలువయధికమే యగును. కాని యది కేవలము తృణమని దానిని గ్రహింపరాదని విడిచినంతమాత్రమున నయ్యది జాతినీలము కానట్లు ప్రభువులు పరిగ్రహించినఁబ్రజలే సమ్మానార్హులగుదురు. దేవరవారిప్రతాపము మూలమునఁగాని యన్యథా సమర్థత యేల గలుగును? ఏలిక యాజ్ఞాప్రకారము కార్యములు నడచును. దేవా! మీ యాజ్ఞ యెట్లో యట్లే సమస్తకార్యములు నిర్వహింతుము. దేవరవారిక నగరమునకు విచ్చేయవలయు. అని వినయనయభయంబు లేర్పడఁబలికిన తిమ్మరుసు పలుకుల కానందించి రాయఁడు సదయాత్ముండై యిట్లనియె.

కృష్ణరాయని ప్రార్థనము.

'మహారాజాధిరాజునై యుండి నేనిట్లొంటరిగాఁ జనుదెంచుట తగనిపని యని నామనంబున కిప్పుడు దృఢముగాఁ దట్టినది. నా రాకను దెలిసికొని రక్షకసైన్యముతో వచ్చి నన్ను సంరక్షించి పితృవాత్సల్యమును జూపినందులకు నీకు నే నెంత

* ఈకథ గుడుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు తిమ్మరుసుమంత్రి చరిత్రమునుండి గ్రహింపఁబడినది.

యుఁ గృతజ్ఞుఁడను* నీ హితోపదేశమును శిరసావహించినాఁడను. మహాత్మా! నేను దుష్టనిగ్రహమును శిష్టజన పరిపాలనము జేసి జగంబున నాచంద్రార్కస్థాయిగాఁ గీర్తిఁగాంచునట్లనుగ్రహించి నీవును శాశ్వతమైనయశస్సును బడయుము. నాతండ్రి నరసింహదేవరాయఁడుగాని, నాసోదరుఁడు వీరనరసింహ దేవరాయఁడుగాని, యీసామ్రాజ్యమును సంపాదించిన సాళ్వనరసింహరాయడుగాని సాధింపలేక విడచిపెట్టినకార్యములను నేను నిర్వహించుమార్గమును నాకుఁజూపి నీవుతోడ్పడి విజయమును సమకూర్చవలయును. రాచూరు, ముదిగల్లు దుర్గములు విజాపురిసుల్తానుచే నాక్రమింపఁబడినవి. ప్రాగ్దిశాభాగమున నుదయగిరి వఱకుఁగల దేశమును గజపతు లాక్రమించుకొనిరి. ఆదేశములనుండి శత్రురాజులను తఱిమివేసి యాభాగములను మరియసామ్రాజ్యమునఁ జేర్చుకొని దక్షిణహిందూస్థానమున నేకచ్ఛత్రాధిపత్యమును వహించి పరిపాలింపవలయునని నాకు పెద్దకోరికఁగలదు. ఇంతియగాక యింత సామ్రాజ్యభారమును వహించి నేను కేవలము నాకు సామంతులుగనున్న వారికడనుండు సైన్యముల నమ్మియుండుటకంటె స్వంత బలమును గూర్చుకొని యుండుట నాకుశ్రేయస్కరమనుమాట నీ వెఱుంగనిదికాదు. అట్టిబలమును నాకు సమకూర్చి పెట్టవలయును.

అని ప్రార్థించిన నతండు చిఱునవ్వునవ్వుచు, 'ప్రభూత్తంసమా! ఇంతమాత్రమునకై నీవు పెద్దగా యోజింపవలయునా? నీ మనోభీష్టము ప్రకారము సమస్తకార్యములను జక్కఁబెట్టె

దను. ఇంక జాగు సేయక వైళంబ లెమ్ము. మన మిచ్చట నుండుట తగదు. బయలు వెడలుద' మని పలికి యతని నొక యేనుఁగుపై నెక్కించి రక్షక సైన్యము వెంటనంటి రాఁ రాజభవనమునకుఁ గాఁ దోడ్కొని వచ్చెను.

తిమ్మరుసు హితబోధ.

అట్లు రాయనిఁ దోడ్కొని వచ్చి 'మహారాజేంద్రా అంగరక్షక సైన్యము లేకుండ నొంటరిగ స్వమందిరమును విడిచి యిఁకముం దెచ్చటికి బోనని నాకు వాగ్దత్తము చేయు, మని ప్రార్థింప నామంత్రి పుంగవుని ప్రార్థనమును మన్నించి యతం డట్లు వాగ్దత్తము చేసెను. అప్పుడు తిమ్మరుసు సంతోషసాగరమునఁ దేలియాడుచుఁ దన యేలికతోడ నిట్లు మనవి చేసెను.

'దేవా' మీ చిద్దానుసారము దిగ్విజయయాత్రకనుకూలములైన ప్రయత్నములను జేయుటకు నాకు రెండు సంవత్సరముల కాలము గడుపవలయును. అశ్వపతులును, గజపతులును, ఁలవంతులు. వారిలతో నొక్కమూఱుగా వైరముఁ బెట్టుకొనుట యనర్థహేతువు. నీవు సోదరపుత్త్రుని దూరముగాఁ బాఱఁద్రోలి పట్టాభిషిక్తుండవై పరిపాలనము చేయఁబూనితివి. నీకు నీసామ్రాజ్యమునఁ బ్రబలశత్రువులు గలరని యెప్పుడు నేమరకయుండుము. నిన్నుఁ బదభ్రష్టునిజేయ నవకాశము కొఱకు నిరీక్షించుచుందురు. ఇట్టిసందర్భమున వెనుక ముందు నాలోచింపక ఁలవంతులతోడ యుద్ధమున కుపక్రమింతుమేని దానఁ బ్రమాదము గలదు. ఇట్టివానికై వేగిరపాటు కూడదు. రాజ్యాంగమును బలపఱచుకొనవలయును. సైన్యములను సమా

వేశపఱచుకొని తగుసంస్కారములను గావించి సంసిద్ధముగా నుంచుకొనవలయును. అర్థంబులను దెచ్చి భండారము నింపవలయును. ప్రధానమర్గంబులు తృణకాష్ఠ జలసమృద్ధంబులగునట్లుగా సిద్ధపఱచుకొనవలయును. దుర్గప్రాకారములను వప్రంబులను, కొమ్ములను, క్రొత్తళంబులను, అగడ్తలను, అట్టళ్లను జంత్రంబులను, అనువుపఱచుకొని, ధాన్యంబులాదిగా వస్తువర్గముల సమకూర్చుకొని, విశ్వాస పాత్రులైన దొరలను పాళెములను, గొలువునిలిపి యెట్టివారి కభేద్యమగునట్లుగావించుట ప్రథమకర్తవ్యము. వీనినన్నిటిని జక్కపఱచుకొని యసంఖ్యాకంబులగు బలంబులతోడ దండయాత్రలకు వెడలినచో నవలీల విజయమును బడయవచ్చును. కావున దేవరవారు రెండుసంవత్సరముల కాలము వేచి యున్నపక్షమున నేను చెప్పినచొప్పున సామ్రాజ్యమును దిటవు పఱచి దండయాత్రలకు సైన్యము సన్నద్ధము గావింతును. ఎదిరిబలమునకును తన బలమునకును గల తారతమ్యమును దెలిసికొనకుండ యుద్ధమునకుఁగడంగుట చేటునకు మూలము. అసాధ్యమైనది ప్రజ్ఞచే సాధ్యమగును. నీవు సాహసంబున విక్రమార్కుని మించినవాఁడవౌదువు. నీవు సంగ్రామమునం జయింతువని నేనెఱుంగుదు. నీవు శత్రువుల నవలీల జయింతువు. అందులకు సందియము లేదుగాని నేఁ జేయఁబూనిన రాజ్యాంగ సైన్యసంస్కారములు ముగియునంతవఱకు నోర్చుకొంచుక కాలము వేచియుండుట శ్రేయోదాయకము.”

అని బోధించి పిమ్మట తిమ్మరుసుమంత్రి సైన్యసంస్కారణమునకుఁ గడంగెను.

ప్రథమ సంస్కరణము.

తన యెడఁ గృష్ణదేవరాయనికి నసూయ జనింపఁజేయు మార్గమునఁబోక, కార్యసాఫల్యమునే ప్రధానముగాఁ జూచుకొని తనపై మహాప్రభునకు భక్తివిశ్వాసములు ముప్పిరిగొను విధముగాఁ బ్రవర్తింపుచుఁ గార్యకౌశలత్వమును జూపుచు తిమ్మరుసుమంత్రి జాగరూకుఁడై మెలఁగుచుండెను. అయిన రాయనికిఁ దనపై నసూయపుట్టింపఁ గొందఱు సామంతప్రభువు లపవాదములను వేయుచుండిరి. కృష్ణదేవరాయఁడు తన రాజ్యభారమునంతయును తిమ్మరుసుమంత్రిపైనిడి విద్యావినోదములందగుల్కొని ప్రమత్తుఁడై యున్నవాఁడని కొందఱు సామంతప్రభువు లపవాదములు పుట్టింప శత్రురాజులు వానిని విశ్వసించి వారివలన రాయని రాజ్యములోని రహస్యముల గ్రహింపుచు రాయని జయించి వారికి స్వాతంత్ర్య మొసంగెదమని వాగ్దత్తమును జేసి సమరసన్నాహములను జేయుచుండిరి. ఈ వర్తమానము రాయనికి ముందుగాఁ దెలియవచ్చెను. అప్పుడు వెంటనే కృష్ణదేవరాయఁడు సమయముకాని సమయమైనను తిమ్మరుసును తన సమ్ముఖమునకు రమ్మని వర్తమానము చేసెను. తిమ్మరుసు జపముచేసికొనుచుండఁగా రాజభటులు వచ్చి రాయని యాజ్ఞను దెలిపిరి. అతఁడు బుద్ధికౌశలముగల వాఁడు గావున రాయని తలంపు గ్రహించి జపమును మాని దిగ్గనలేచి యిదె వచ్చెదనని రాజభటులకుఁ దెలిపి యొకదొడ్డిలోనికి బోయెను. రాజభటులును వానిని వెంబడించిపోయిరి. అతఁడొక తోఁటకూర మడిలోఁ గూరుచుండి పెద్ద పెద్ద

మొక్కలను పెకలించి దూరముగాఁ బడవైచుచు, చిన్న మొక్కల చుట్టును మళ్ళుగట్టి సమీపముననున్న బావిలోనుండి యుదకమును చేది దానిం దెచ్చి యాచిన్న మొక్కలను దడుపుచుండెనఁట! దీనినంతయును జూచిన రాజభటు లీతఁడు రాజాజ్ఞోల్లంఘన చేయఁదలంచి కాలయాపనకై యీపని పెట్టుకొన్నట్లున్నది; వెంటనే పోకయున్న మనలనుగూడ రాజు శిక్షించు నన్నభయముచేత మరలిపోయి యావృత్తాంతము నంతయుఁ దెలిపిరి. కృష్ణదేవరాయఁడు తిమ్మరుసు కడనే విద్యాబుద్ధులు నేర్చిన బుద్ధిమంతుఁడుగావున నతఁడు తన యాజ్ఞ నుల్లఘించు వాఁడుకాఁడని తాను బాగుగా నెఱింగిన వాఁడుగావున నతఁడు చేయుచున్నపని తననిమిత్తమే యని గ్రహించి యందలి రహస్యమును దెలిసికొని తన కనుమానము గలిగించిన పెద్దసామంతులను దొలగించి వారిస్థానమున విశ్వాసపాత్రులైన చిన్నసామంతులను నియమించి యాజ్ఞాపత్రముల నొసంగి వెంటనే మీయధికారములను జెల్లింపుఁడని యాజ్ఞ చేసి యంతఃపురమందిరమునకుఁ బోయెనఁట! తానును వానిం గైకొని తమకు వలయు సేనాసహాయముతోఁ బోయి యొకరివర్తమాన మొకరికిఁ దెలియకుండఁ బెద్ద సామంతులను దొలగించి వారిసంస్థానముల నాక్రమించుకొనిరఁట! ఈ వృత్తాంతములను దెలిసికొని పరరాష్ట్రప్రభువులు నిరుత్సాహులై యుద్ధప్రయత్నమును మానుకొనిరఁట! కృష్ణదేవరాయని సామర్థ్యమును బ్రజలు బహుభంగులఁ గొనియాడుచుండిరి. తిమ్మరుసు బుద్ధివిశేషమును రాయం డభినందించెనట.

ఈ కథయెట్లున్నదైనను అనుమానాస్పదమైన వర్తనముగల సామంతులను దొలగించి యాస్థానముల విశ్వాసపాత్రులైన సామంతులను నిలిపి ముందు రాఁబోవు నుపద్రవమునుండి సామ్రాజ్యమును తన నేర్పరితనముచేత తిమ్మరుసు సంరక్షినది సత్యమనుటకు సందియము లేదు. ఇట్టిపని జరిగిన వెనుక నెల్లవారును రాయనిపట్లను మంత్రిపట్లను భయభక్తులతో వర్తించుచుండిరి.

ఇతర సంస్కారణములు.

కృష్ణదేవరాయఁడు సింహాసనారూఢుఁ డగుటకుఁ బూర్వము సేనలో గొంత భాగము రాయనివశమునను, మఱికొంత భాగము సామంత ప్రభువులవశమున నుండెడిది. ఈమహారాజ్యమంతయును నాయకరములుగా విభాగింపఁబడి యొక్కొక్క నాయకర మొక్కొక్క రాజాజ్ఞానువర్తియగు నాయకునిచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండెను. ఈ నాయకులు రెండువిధములైన తెగలుగ విభాగింపఁబడియుండిరి. ఒకతెగనాయకులు తాము జీతములుగైకొనుచుఁ దమనాయకరములలో సంపాదించిన యార్జనమంతయును నగరికిఁ బంపెడి యాచారముగలవారుగనుండిరి. వీరినే కేవలనాయకులని చెప్పఁదగును. మఱియొక తెగ నాయకులు గలరు. వీరి పుత్త్రపౌత్త్రాదులు క్రమముగాఁ బరిపాలనము చేయుసామంతరాజులు. వీరినే అమరనాయకులందురు. వీరు తమరాజునకై గొంతసేనను సిద్ధపఱచి యుంచుపద్ధతికి లోఁబడి తమ నాయకరము లనుభవించుచుండెడివారు. నియమించిన విధమున వీరలకడనుండు సైన్యములు సంఖ్యలోఁ గొఱవడి యుండుటయేగాక గుణముచేతను గొఱవడియుండుటఁగను పెట్టి

తిమ్మరుసుమంత్రి యీసైన్యములను సమకూర్చు కార్యము వారలనుండి తొలగించి సైన్యమునంతయు దనవశము చేసికొని బలపఱచి యెప్పుడు యుద్ధము తటస్థమైనను యుద్ధము చేయుటకు సిద్ధముగా నుండునట్లు గావించెను. కృష్ణదేవరాయఁడు పరరాష్ట్రాధిపతులతో నెప్పుడు యుద్ధము చేయవలసివచ్చినను నెంతమాత్రమును సైన్యములకొఱత లేకుండఁ బదిలక్షలఁ సైన్యమును సిద్ధము చేసెను. ఈసైన్యముల వెచ్చమునకుఁగా సమరనాయకులనుండి కప్పములను గొనుచు సైన్యములమీఁది యధికారమును తిమ్మరుసుమంత్రి రాయనిపై నుంచెను. అతని యధికారమును వీరు వారనక యెల్లవారును శిరసావహింపవలసినదే. ముప్పదియాఱువేల గుఱ్ఱపు దళమును రాయఁడు స్వయముగాఁ బోషించునట్లు చేసెను. ఎనిమిదివందల యేనుఁగలనుగూడ రాయఁడు పోషించుచుండెను. ఈరెండు సంవత్సరములలోను గావలసినంత ధనమును బొక్కసములోనికిఁ జేర్చెను. ప్రతిసంవత్సరమును విజయదశమినాఁడు రాయఁడు తన సేనలను బరీక్షించి సైనికులకు బహుమానములు మొదలగునవి చేయునట్లుగ నేర్పాటు గావించెను. ఇట్టి యేర్పాటుల యొక్క ప్రయోజనమును జక్కఁగా గ్రహించి శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు తనజన్మము సార్థక్యము నొందింప భూతలముపై నవతరించిన దేవగురునిగా తిమ్మరుసును సంభావించుచుఁ నాతనికిఁ గృతజ్ఞుఁడై తనవలన నాతనికి నతనివలనఁ దనకు లోకమున గౌరవము కలుగునట్లుగాఁ జాలకాలము ప్రవర్తించెను.

...తిమ్మరుసు మంత్రి

విద్యాగోష్ఠి.

ఈ మంత్రిశిఖామణి సంస్కృతాంధ్రములందు నసామాన్యపాండిత్యము గలవాఁడు. కర్ణాటాంధ్ర పారసీ భాషలలో వ్యవహారము జరుపనేర్చిన వ్రాయసకాఁడు. పలుభాషలు నుచ్చరింపనేర్చిన ప్రెగ్గడ. ఇతఁడు సంస్కృతమునం దపారమైన ప్రజ్ఞగలవాఁడనుటకు నగస్త్యేశ్వర విరచితమైన సంస్కృతబాలభారతమునకు నితఁడు చేసిన వ్యాఖ్యయే గొప్ప నిదర్శనముగాఁ జూపవచ్చును. ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్ర సాహిత్యము గలవాఁడగుటచేతనే ప్రసిద్ధకవీంద్రులనేకు లీకృష్ణదేవరాయని యాస్థానమునకుం జేరుకొనిరి. వారిలోఁ బ్రధానులు అల్లసాని పెద్దనామాత్యుఁడును, నందితిమ్మనామాత్యుఁడు నై యుండిరి. మొదటివాఁడు నందవరీక నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; రెండవవాఁడార్వేలనియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. వీరుమహాకవులుగాఁబరిగణింపఁబడుచున్నను కృష్ణరాయని కాలమున మండలాధికారులుగఁ గూడ నుండిరి. వీరు నిరంతరమును రాయని వెంబడించియున్న వారుగావున వీరిని మంత్రివర్గములోఁ జేర్పవచ్చును. వీరికి రాయని కడ సర్వస్వాతంత్ర్యమును గలదు. వీరికిట్టి సమ్మానము గలుగుట సాళువతిమ్మమంత్రీంద్రుని భాషాపక్షపాతమును, కవిత్వమునందలి ప్రేమయును దక్క వేఱొండు కారణము గానరాదు. బొడ్డుచర్ల తిమ్మనామాత్యుఁ డనుకవీంద్రుఁ డొకఁడు కలఁడు. ఆతఁడు రాయనితోఁ జతురంగమాడుటకై నియోగింపఁబడియెను. ఇతఁడు నందవరీక నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. మొదట కొప్పోలుగ్రామమునకుఁ గరణముగానుండి కవీశ్వరదిగ్దంతియను

ప్రతిష్ఠగలవాఁడై చదరంగపు టెత్తులు వేయుటయం దసమాన ప్రజ్ఞాఢ్యుఁడుగ నుండెనఁట. ఈబొడ్డుచర్ల తిమ్మనకవీంద్రుఁడు తిమ్మరసు మంత్రిప్రాపునఁ గృష్ణదేవరాయని ప్రేమమునకాస్పదుఁడయ్యెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయని పక్షమున నెందఱాలోచించి యెత్తు వేయుచున్నను నీతఁడొక్కఁడే యెదురెత్తు వేసి యాట గెల్చుచు వేయార్లుపందెము గొనుచుండెవాఁడని యీక్రిందిపద్యములవలనఁ దేటపడఁగలదు.

"కం. శతసంఖ్యులొకరొకరైనను
సతతము శ్రీకృష్ణరాయ జగతీపతితోఁ
జతురంగమాడి గెల్చెను
ధృతిమంతుఁడు బొడ్డుచర్ల తిమ్మనబలిమిన్."

ఉ. వీరుఁడు బొడ్డుచెర్ల చినతిమ్మనమంత్రి కుమారుఁడంచితా
చారుఁడు సత్కళావిదుఁడు కౌశిక గోత్రుఁడు పద్మనేత్ర సే
వారతబుద్ధి నందవర వంశ్యుఁడు సత్కవిలోక నాథుఁడా
చారసమగ్రవర్తనుఁడు చాల వచస్స్థితి నొప్పువాఁ డగున్."

ఇతనిశక్తి చాతుర్యములకు సంతోషించి కృష్ణదేవరాయఁడు కొప్పోలు గ్రామమునకు కృష్ణరాయపురమని పేరిడి సర్వాగ్రహారముగా నీతనికి ధారపోసెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు క్రీ. శ. ౧౫౦౯-వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౫౩౦-వ సంవత్సరము వఱకు విద్యావినోదగోష్ఠియందే కాలము గడపెను. తిమ్మరుసుమంత్రియు రాజ్యాంగ సంపూర్ణము నందు మాత్రము తనబుద్ధి నంతయుఁ జొనిపి యూరకుండక దానుగూడ విద్యావినోదకార్యములయందు భాగస్వామియై కాలము పుచ్చుచుండెను. తిమ్మరుసు శిక్షణము చేతనే రాజ్యాంగవిష

సమున నేట్లో అట్లే విద్యావిషయమునఁ గూడ కృష్ణదేవరాయఁడు ప్రఖ్యాతిఁగాంచగలిగెను. ఈ రెండు సంవత్సరముల కాలములోనే అల్లసాని పెద్దనామాత్యుని కాంధ్రకవితాపితామహుఁడన్న బిరుదము లభించునది. ఇతనికి నందితిమ్మనామాత్యునకు అగ్రహారములు కొక్కింటిని ధారపోసెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు మహాసామ్రాజ్య భోగముల ననుభవించుట మాత్రమేగాక సరసకవితావిలాసలాలసుఁడై తిమ్మనాది కవీంద్రుల పలుకుఁ దేనియలఁ జూఱలఁగొని తానును సంస్కృతాంధ్రములందు సరసకవిత్వము చెప్పఁగల్గినకవిరాజశిఖామణియై కవీంద్రలోకమునఁ గడుఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచెను. "మణినా వలయం వలయే నమణిః" అనునట్లు తిమ్మరుసు మూలమున కృష్ణరాయనికీర్తియు, అతనిమూలమున తిమ్మరుసు కీర్తియు విద్యాధిక ప్రపంచమునకు విదితమాయెను.

ఎట్టి ప్రఖ్యాతినిగాంచినకవి యేతెంచినను రాయనికంటే ముందుగాఁ దిమ్మరుసుచే నాతిథ్యమును బొందిసమస్త విధములఁ సన్మానింపబడుచుండిరి. కనుక నేతింమ్మరుసునకుకవీంద్రపాతియని పేరువచ్చెను. ఒకప్పు డేకారణముచేతనో రాయని యాస్థానకవులు భట్టుమూర్తికివిని నవమానించినఁ కుపితుఁడై తిమ్మరుసు రాయనిగూడ తనపట్ల నలక్ష్యముగల వారైయున్నవారని తలపోసి మహోగ్రుఁడై యీక్రింది యుత్పల మాలికను జెప్పెనఁట.

ఉ. లొట్టయిదేటిమాట పెనులోభులతో మొగమోటమెంతేఁ
గుట్టకయున్నవృశ్చికము గుమ్మఁటప్రొవ్వని యందురే కదా

పట్టపురాజుపట్టి సంపల్లసరాసి యీయయత్నమే నేఁ
దిట్టక మాన నామతికి తీవ్రమహోగ్రభయంకరంబుగాఁ
గిట్టితినా మహాగ్రహమునింక మకరగ్రహ దుర్జరోత్కటా
పట్టపుదిట్ట ఫాలఫణి భర్తృబహూకృతి పర్జటిస్ఫుటా
ఘట్టనఘట్టనాలక విఘట్టనిర్గళ రాఁ భృత్యకీ
చట్టపటాస్ఫుటీ నటనజర్ఝరకీలలు రాలఁగావలె౯
జుట్టతికంబునంబొగడఁజూచితినా కనత్రాద్ర్యధిత్యకా
పట్టణమధ్యరంగ గతభవ్యవధూ వదనానుషంగసం
హట్టశరత్ప్రసంగ ఝషహల్లకజాల సుధాతరంగముల్
చుట్టుకొనన్వలె౯ భువనచోద్యముగా భయదంబుగానుతి౯
జెట్టితినా సభాభవనదీప్తృత భీమన సింహరాడ్ధ్వజా
తొట్టుమహాట్టహాస చతురాస్య సముద్భవ కుటీతటీతటీ
కొట్టణరోషజాల కృతకుంభిత కంఠగభీర నాదసం
ఘట్టవిజృంభమాణగతి గావలె దీవన పద్యమిచ్చి చే
పట్టితినా మణీకనక భాజన భూషణభాసురాంబరా
దిట్టమునంగ గంధగజరాజ దమూల్య ఘనాతపత్రగా
పట్టణభర్తృహస్త్ర్య బటపక్తిచిరాయు మనామయంబునై
గట్టిగఁదోడుతో వెలయఁగావలె నెక్కు వశీపఁజూడుఁడీ
యట్టిటుమందె మేలముల నందఱు నంబలెఁ జూలరాఁజూచిరయే
పట్టునునైనఁ గేరడముపలరాఁకఁ డీపయి పెచ్చునందుల౯
గొట్టుడుదుష్టరావి ద్విగదకోటులఁ బందముఖోద్భటాగ్రలి౯
బెట్టుదుదండముల్ సుకసబ్బింపకుకే నతిభక్తి సారకు౯
గట్టితముల్లెలేఁబడియుఁగాల నూటఁబడ౯ణు నెయ్యెడ౯
రట్టడిభట్టుమూర్తికవిరాయని మార్గమె యుంగఁజెప్పితి౯.

అని యాగ్రహించి చెప్పినంతవఱకు రాయఁడీ బ్రాహ్మణాళి వివరుల దురాలోచన మెట్టిదో నేనెఱుంగను. నన్నేల తిట్టెదవని యనర్ఘ్య బహుమానము లొనరించి గాఢాలింగనంబు

గావించెనఁట. అందులకు సంతసించుచు భట్టుమూర్తి యీ క్రింది పద్యముచే రాయని స్తుతించెనఁట.

ఉ. అబ్జముఖీమనోజ నరసాధిపనందన కృష్ణ నీయశం
బబ్జకరాబ్జజాబ్జనయనాబ్జవిలాసము నీపరాక్రమం
బబ్జరాబ్జనయజాబ్జనాబ్జవిలాసము నీవితీర్ణమం
బబ్జకరాబ్జజాబ్జనయనాబ్జవిలాసము చిత్రమిద్ధరన్

అప్పుడు భట్టుమూర్తి తిమ్మరుసుంజూచి సీసప్రోత్సాహంబున కవులీవిషమాలోచనము గావించిరి. నేను నీకు కైవారం బొసంగకుండుట కారణముగా వీరింబురస్కరించుకొని నన్నవమానింపఁ జూతిని ; కానీ,

శా. గుత్తింబుల్లెలుకుట్టి చంద్రగిరిలోఁగూడెత్తి పెన్గొండలో
హత్తిన్ సత్రమునందు వేఁడి బలుదుర్గాధీశు తాంబూలపుం
దిత్తుల్ మోసి పరస్థులైన ఘనులన్ దీవించ--

అనునంతవఱకుఁ జెప్పునప్పటికిఁ దిమ్మరుసు మహామంత్రికి వెఱచి కృష్ణరాయఁడు పట్టాభిషేక సమయంబున నొసంగిన యమూల్యకంబగు గారుత్మత రత్నహారంబు కవికంఠంబు నలకరించినఁ బ్రహృష్టుఁడై................దీవించెదన్.

మత్తారాతి యయాతినాగమనుతున్ మంత్రీశ్వరుం దిమ్మరున్

అని పూరించి,

" కం. అయ్యయ పెంచి కొంటివి
నెయ్యంబునఁ గృష్ణరాయ నృపపుంగవుచే
నయ్యా నీసరియేగీ
తియ్యనివిలుకాడవయ్య! తిమ్మరుసయ్యా !"

అని శ్లాఘించినట! ఆంధ్రకవులంగూర్చిన కథలిట్టివనేకములుగలవు. ఆ కథలన్నియు నాయా కవుల చరిత్రమునఁగాని

కృష్ణరాయని చరిత్రమునఁగాని యుదాహరింపఁదగినవై యున్నవి గావున నిటవివరింపలేదు.

సప్తమ ప్రకరణము.

దక్షిణ దిగ్విజయము.

శ్రీవీరనరసింహ దేవరాయని పరిపాలన కాలముననే శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు కర్ణాటదేశమునంతయు జయించి శ్రీరంగ పట్టణమున చిక్క దేవరాయని ప్రతినిధిపాలకునిగా నియమించి జయధ్వజ మెత్తించి విజయోత్సాహముతో రాజధానిఁ బ్రవేశించెనని మున్నె తెలిపియున్నాఁడను. ఇతఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడైన వెనుక తిమ్మరుసుమంత్రి ద్రావిడదేశమును జయించికప్పములు సరిగా నిర్ణయించి రాఁబట్టి తెచ్చుటకై విజయప్పనాయకుని, కృష్ణప్పనాయకుని వేంకటప్పనాయకుని ముగ్వురను నియమించెను. విజయప్ప నాయకుఁడు లక్ష సైన్యముతో బయలు వెడలి వేలూరు ప్రాంత దేశమును వశపఱచుకొని వేలూరు ముఖ్యస్థానముగ నేర్పఱచుకొని రాయనికై కప్పములు గైకొనుచుండెను. అట్లు చిత్తూరు, తొండమండలము, తంజావూరు, తిరుచనాపల్లి, మధుర, తిరునగరు, కొడగు, మళయాళము మొదలగు దేశముల రాజులెల్లరును రాయనికి

వశ్యులై కప్పములను జెల్లించిరి. ఈ దక్షిణ దేశమునంతయును మూఁడు ఖండములనుగా విభజించి మూవురు ప్రతినిధి పరిపాలకుల క్రిందనుంచెను. జింజీలోనివసించెడి కృష్ణప్పనాయకుఁడు, నెల్లూరు మొదలు కొల్లడము నది వఱకునుగల దేశమునకు, విజయరాఘవనాయకుఁడు కావేరినది ప్రవహించు ఫలవంతమైన దేశమునకు, వేంకటప్పనాయకుఁడు కొడగు, మలయాళ దేశములకు నధికారులుగా, నియమింపఁబడిరి. ఇట్లు పూర్వ కర్ణాటద్రవిడదేశమునంతయును వశము చేసికొని మూఁడు కోట్ల ద్రవ్యమును భాండారమునకుఁ జేర్పించెను. దక్షిణ దేశమున రాయనిఁ దిరస్కరించి కప్పములు చెల్లింపక యుద్ధములు చేయువారు లేకుండఁ జేసి తిమ్మరుసు తన ప్రజ్ఞావిశేషమును లోకమునకు వెల్లడించెను.

తిమ్మరుసు పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకుఁ బ్రోత్సహించుట.

ఒకనాఁడు రహస్యముగా రాయనికడకుఁబోయి తిమ్మరుసుమంత్రి యిట్లు ప్రబోధించెను.

దేవా! నీయభీష్టమును దీర్చుకొను కాలమాసన్నమైనది. నీవు రెండుసంవత్సరములక్రిందము శత్రువులను జయించి శత్రుదుర్గముల నాక్రమింపవలయునన్న పెద్దకోరిక గలదని నాతో నుడివినప్పుడు సైన్యముల నాయత్తపఱచుటకు రెండు సంవత్సరముల కాలము గడువడిగి యున్నాను. నేటితో గడువు కాలము ముగిసిపోయినది. ఇప్పుడు యుద్ధముచేయుటకు పది లక్షల సైన్యమును సిద్ధము గావించితిని. అవసరమైన యోధుల నాజీయొక పదిలక్షల సైన్యమును సమకూర్చుటకుం దగునేర్పా

టులను గావించితిని. కవచధారణము గలిగిన ముప్పదివేల యాశ్వికబలమును చేకూర్చితిని. ప్రశస్తమైన గజబలమును గలదు. కావలసినంత ద్రవ్యమును భాండారమునం జేర్పించితిని. దుర్గములన్నియు సమస్తవస్తు సామగ్రులతోడనింపి సమృద్ధము లగునట్లు గావించితిని. సేనాపతులెల్లరును భక్తివిశ్వాసపరు లైన శూరశిఖామణులైయున్నారు. మనకేవిధముననుగొఱంత గానరాదు. శత్రువులెంతటి బలాఢ్యులైనను వారినేఁడవ లీల జయింపఁగలవు. పరరాష్ట్రాధిపతులునిన్నుఁ గన్నెత్తిచూడ నోడుదురు. శత్రురాజులు నాయెడనీకు నీసుగల్పించి తగవులు పెట్టి సామ్రాజ్యమును జెఱుపఁబ్రయత్నించిరిగాని వారిదుష్ప్ర యత్నములన్నియు వ్యర్థములైపోయినవి. నేనునీయెడ భక్తి విశ్వాసపరుఁడనై వ్యవహరించినదియు లేనిదియు నీవే యెఱుఁ గుదువు. ఎవ్వరిని సంపూర్ణముగా జయింపఁజాలక పోతివాని నీపూర్వులైన సాళ్వనరసింహరాయాదులు పరితపించి గతా సువులైరో అట్టియశ్వపతులను గజపతులను నీవుజయించి యీయభినవకర్ణాట హైందవ సామ్రాజ్యమునకు వన్నెయు వాసియుఁగల్పించి లోకంబున శాశ్వతకీర్తిని సముపార్జింపుము.

అని తిమ్మరుసు ప్రోత్సహించి పలుకు పలుకులకుఁ బ్రీతచేతస్కుఁడై రాయఁడు 'అప్పా! ఎదిరిబలము నాబలము నెఱుఁగక నాఁడట్లు శత్రువులను జయింప సమకట్టి నీతోఁ బ్రశంసించితిని. నాఁడు నీవు నాతమకమును వారించి ప్రబో ధింపక నాచిత్తము వచ్చినట్లు వ్యవహరింప విడిచిన పక్షమున నిప్పటికి నాపాట్లెట్లుండునోగదా! ఈరెండు సంవత్సరములలో

నీవు చేసిన కార్యములు శ్లాఘాపాత్రము లైనవిగా నున్నవి. నీకు నేనెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడనై యున్నవాఁడను. అసూయా పిశాచగ్రస్తులై స్వార్థపరాయణులై యూరక నీయెడదోషారోపణముచేయువారిమాటలనునమ్మి నిన్న పనిందలపాలుచేసినీతోఁ దగవులాడి కార్యభంగమును గలుగఁజేసి కొనునంతటి యివివేకిని గానని నీవెఱుఁగవా? ఈసామ్రాజ్యము నాకిచ్చినది నీవకాదా? నాకిట్టికీర్తిని గల్పించుచున్నది నీవకాదా? వేయు నేల? పితృవాత్సల్యముతో నాప్రాణములను బల్మఱుఁగాపాడినదియు నిప్పటికిని గాపాడుచున్నదియు నీవగాదా? అట్టి నీకు దుష్టులమాటలు నమ్మి కృతఘ్నుఁడనై యెగ్గొనరింతునా! ఎంతమాట! అట్లు స్వప్నమందైనఁ దలంపకుము. మహాత్మా! నీయంతటివాఁడు నాకు బ్రాపై సమస్తరాజ్య నిర్వాహకర్తయైయుండ నేను దిగ్విజయముఁగావించిలోకమునఁబ్రశంసాపాత్రుండనగుట యొక యబ్బురమా! నేటినీవాక్కు లానందదాయకములై ప్రోత్సాహకరములై యొప్పుచున్నవి. అయిన నాకొక్క సందేహము కలుగుచున్నది. ముందు తురుష్కులను జయించి పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకు బయలువెడలుటయుత్తమపద్ధతియో లేక పూర్వదిగ్విజయ యాత్రను ముగించి తురుష్కులపై దాడివెడలుట యుత్తమపద్ధతియో తెలిసికొనఁజాలక నామనస్సు తల్లడపాటు నొందుచున్నది" అని హెచ్చరించెను. అందులకు మంత్రిపుంగవుండిట్లు ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

దేవా! నేఁడు విజాపురసుల్తానుకంటె గజపతిబలవంతుఁడుగ నున్నాఁడు. గజపతిదేశము గొప్పది. అతని సంపద

సామాన్యమైనదికాదు. మఱియు నతఁడు మతాంతరుఁడుగాఁడు అతని సైన్యాధిపతు లనేకులు తెలుఁగువారై యున్నారు. అందు వలన దేశములోని ప్రజలు తురుష్క ప్రభువుకంటె నీహైందవ ప్రభువునే యెక్కువగాఁ బ్రేమింతురు. కనుక గజపతివలననే మన కెక్కువ చెఱుగు కలుగవచ్చును. వీనిని మన తెలుఁగు దేశమునుండి తఱిమివేయుట ప్రథమకర్తవ్యము. మఱియుబహా మనీరాజ్య మైదుభాగములుగా భిన్నమై యైకమత్యము లేని సుల్తానులచేఁ బాలింపఁబడుచున్నది. వారలను విడిగా జయిం చుట బహుసులభ సాధ్యము. ఒకవేళ మనముముందుగా విజా పురసుల్తానుపై దండయాత్ర వెడలుదమను కొనుము. ఏవురు సుల్తానులేకమై మనపైఁ గడంగవచ్చును. అప్పుడు వారలను జయించుట కష్ట సాధ్యముగావచ్చును. ఆయదను గనుపెట్టి శ్రీ వీరప్రతాప రుద్రగజపతి మనరాజధానిపై దండెత్తివచ్చెనేని మనసామ్రాజ్యమునకు ముప్పము వాటిల్లుట నిశ్చయము. మనము ముందుగా ప్రతాపరుద్రగజపతిని జయింతుమేనిఁ దరు వాత తురుష్కులను జయించుట సులభసాధ్యమగును. మనము పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకు బయలువెడలినప్పుడు విజాపుర సుల్తానుతో నిదివఱకె యొడంబడిక చేసికొని యున్నాము. గనుక మనమీఁద యూరకె దండయాత్రకుఁ బ్రయత్నింపఁడు. ఒకవేళ దుర్బుద్ధిపుట్టి తనసైన్యముతో మనరాజధానిపైఁబడి యాక్రమింపఁజూచునేనివాని నవలీలజయించునట్టి సైన్యమును విశ్వాసపాత్రుఁడైన యొకసేనాని క్రిందనుంచి రక్షణము గావింపవచ్చును.

ఈమహానగర సంరక్షణభారము నెవ్వనిపైఁ బెట్టుదు నాయని యోజించుచున్నాను. దీనిభారమును వహించువాఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడైనవాఁడుగా నుండుట మాత్రముగాక సమర్థుఁడుగాఁగూడ నుండవలయును. ఏసేనానిచిత్తమెట్టిదో పరీక్షించి తెలిసికొనుట కష్టసాధ్యము. ఎవ్వరునుగానుపింపకున్న నేనే యీ మహాకార్యమును నిర్వహింపఁ బూనుకొనఁదలంచి యున్నాఁడను.

అని తిమ్మరుసు ప్రత్యుత్తరమీయ రాయండిట్లనియెను. అప్పా! నీవు నుడివినమార్గము బాగుగానున్నది. అవశ్యము పూర్వదిగ్విజయయాత్రలో నీతోడ్పాటు గావలసియుండును. నగరరక్షణార్థము నిన్నువిడిచిపెట్టి నేనొక్కఁడ నీమహాకార్యమును సాధింపఁజాలను. ఇతరులను నమ్మివిడుచుటయు శ్రేయస్కరము గాఁగనుబట్టదు. అయినను దీనిని నిర్వహించుసమర్థులు మనసామ్రాజమున ననేకులుగలరు. సమర్థులలో సమర్థుఁడును దండనాథాగ్రణియు నగు మీతమ్ముఁడు గోవిందామాత్యుఁడు గన్పట్టుచుండఁగా నొరులకై వెదుకనేల? అతఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడైన యోగ్యుఁడు. అతఁడెట్టి ద్రోహచింతయును లేని బ్రాహ్మణుఁడు, అతఁడు తనబొందిలో ప్రాణము లున్నంతదనుక పరరాజులను విద్యానగరభూమియందుఁ బాదముపెట్టనీయఁడు. కావున విద్యానగరమునకు రక్షకపాలునిగా గోవిందరాజ ప్రధానదండ నాథాగ్రణిని నియమించుట శ్రేయస్కరమని నాయభిప్రాయము. అతఁడు నీతమ్ముఁడగుటం జేసి నేనేమనుకొందునో యన్నసంకోచముచేతఁ బ్రశంసింపక యున్నాఁడవు గాని

నీవు మాత్ర మెఱుంగవా? అట్టిసంశయముం బెట్టుకొనకుము. తురుష్కులనుండి యేవిధమైన యుపద్రవమును నగరమునకుఁ గలుగకుండ సంరక్షించుభారమును మీతమ్ముఁడు గోవిందా మాత్యునిపైఁ బెట్టుము. అతఁడు సామర్థ్యమున నీకుఁ దీసిపోవు వాఁడు కాఁడు. మఱియునునీవుసకలసైన్యాధ్యక్షుఁడవైపూర్వ దిగ్విజయయాత్రను నడుపుము. నేనునిన్ను వెంబడించివచ్చెదను.

అని పలుకఁగా నతని బుద్ధి కౌశల్యమును మెచ్చుకొని తనయెడఁజూపు విశ్వాసమునకు సంతసించి చిఱునవ్వు నవ్వుచు నరసయిట్లనియెను. మహాప్రభూ! నేము బ్రాహ్మణులము. క్షత్రియులు నిర్వహింపవలసిన మహాకార్యములు మావలన నగునా? ఏల యిట్లు పలుకుచున్నావు. సర్వసైన్యాధిపత్యము నీవంటి సాహస విక్రమాఢ్యులు వహింపవలసినవారు కాని నావంటి వృద్ధబ్రాహ్మణుఁడుగాదు. అని పలికెను. అంతలను శ్రీకృష్ణ దేవరాయఁ డిట్లు బదులు వక్కాణించెను. అప్పా! ఇవెందుకు వచ్చినమాటలు? మీరు బ్రాహ్మణులగుదురుగాక! మున్ను కౌరవులకుఁ బాండవులకు విద్యాగురువైన ద్రోణాచార్యుఁడు కౌరవుల పక్షమునుండి సర్వసైన్యాధిపత్యమును వహించి పాండవాద్యనేక క్షత్రియవీరులెందఱితోఁ బోరాడి యుండలేదు? కృపాచార్యుఁడు నశ్వత్థామ మొదలగు సేనాపతులెవ్వరు? బ్రాహ్మణులుకారా! పరశురాముఁ డెవ్వఁడు? బ్రాహ్మణుఁడుకాఁడా! పూర్వకాలమున నెందఱో బ్రాహ్మణులస్త్రవిద్యాభ్యాసము జేసి లోకమున వన్నెకెక్కియుండలేదా? మీనియోగి బ్రాహ్మణులు లౌకికతంత్రమునందు మాత్రమేగాక

యుద్ధతంత్రము లందును నారితేరినవా రనుటకు పూర్వకథలె మనకు సాక్ష్యములీయఁగలవు. ఇంతయేల అప్పా మీ తమ్ముఁడు దండనాథులలో శ్రేష్ఠుఁడు, ఎన్నియుద్ధములలో విజయుఁడై యుండలేదా? మీరు బ్రాహ్మణులైనను క్షత్రియులను మించిన క్షాత్రముగలవారు. అన్నిటికంటెను ముఖ్యముగా మీరు బ్రాహ్మణులగుటంజేసి మాకు విశ్వాసపాత్రులైరి. మీరెప్పుడును సామ్రాజ్యముయొక్క క్షేమము నభిలషించుచుందురు. అదియమాకుఁగావలసిన ప్రధానవిషయము. కావున ప్రార్థనమును మన్నించి నేను జెప్పినట్లు చేయుము. మీతమ్ముని రాజధానీ నగరాధ్యక్షునిగా నియమింపుము. నిన్ను సర్వసేనాధిపత్యంబునకుఁ బట్టంబు గట్టెదను. ఇందులకు మాఱుచెప్పకుము. అని ప్రార్థించెను.

అంత నమ్మంత్రి పుంగవుఁడు రాయని ప్రార్థనమును మన్నించి తాను సర్వసేనాధిపత్యమును వహించుటకు నంగీకారము నిచ్చి యాతనిచే దండయాత్ర కనుజ్ఞాతుఁడయ్యెను.

నగరాధ్యక్షుని నిర్ణయించుట.

అట్లు రాయనిచే ననుజ్ఞాతుఁడై తిమ్మరుసుమంత్రి లక్ష సైన్యమును నగర సంరక్షణార్థము గోవిందామాత్య దండనాథునివశము గావించి యాతనికి నగరాధ్యక్షపదవి నొసంగి యిట్లనియెను. తమ్ముఁడా! మేము పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకు వెడలఁబోవుచున్నారము. నీవు సేనాధిపతులలో శ్రేష్ఠుఁడవనియు, సమర్థుఁడవనియు, రాయఁడు నిన్ను శ్లాఘించినగరాధ్యక్షత్వమును వహించుటకు నీవ యర్హుండవని నొక్కి వక్కా

సంధిసమయమున నతనిచే ననుజ్ఞాతుండనై నీపైన నీగొప్ప భారమును నిలిపినాండను. నీవు నగరసంరక్షణ భారము మాత్రమే గాక తురుష్కులు తమ సరిహద్దులదాటి రాకుండం గాచు భారముగూడ నీపైనం బెట్టుచున్నారము. మన మోహ లక్ష్యము చేసి కృష్ణదేవరాయని బట్టాభిషిక్తునిం గావించితిమి. అతండును అతని సామ్రాజ్యమును వర్ధిల్లుమార్గమును జూచుట మనకు విధ్యుక్తధర్మమైయున్నది. అతండు మనలనమ్మి సామ్రాజ్యము మన చేతం బెట్టియున్నవాండు. కనుక నతని శత్రువులవలన నేవిధమైన యపకృతియుం గలుగకుండుటకై యెందఱో ఘనులైన సేనానులున్నను నమ్మికలేక నన్నే యీపదవియందుంచుటకుం గారణమైనది. తిమ్మరుసా! ఏమాఱియుండెదవేని నీకును నాకును ప్రాణోపద్రవము గలుగుటయేగాక సామ్రాజ్యమునకును వినాశము గలుగవచ్చును. కావున నగరమును వేయికన్నులతో రక్షించుచు భద్రముగాంగా పాడుచుం గీర్తిగనుము. అని యాతనికనేకవిధములైన రాజనీతి విధానంబుల నుపదేశించి రాయసము కొండమయ్యా నగరంబునం బ్రకటించునటుల నాజ్ఞాపించి పంపించెను.

సేనాధిపత్య పట్టబంధనము.

అట్లనుజ్ఞాతుండై నగరపాలకుండు కొండమయ్యయును నగరంబునం జాటింపించి రణభేరీ మ్రోగింప నుత్తరువిచ్చెను. సేనాపతులెల్లరును సమస్త సైన్యములతో సంసిద్ధులై యుండిరి. ఒకనాంటి శుభముహూర్తమున వజ్రసింహాసనారూఢుండై శ్రీకృష్ణదేవరాయండు పురోహితులు, మంత్రులు, సామంతులు సేనాధిపతులు, రాజబంధువులు, అధికారివర్గము, తనకుంగల

పరివారజనంబులు తన్నుఁగొలువఁ గొలువుండి కనకకలశంబులఁ బావనజలంబులఁ దెప్పించి మంగళోపకరణ శోభితంబు గావించి బ్రాహ్మణజనంబుల పుణ్యాహనాదంబులును, పరమాశీర్వాదంబులును, వందిజనస్తుతి వ్రాతంబులును, మాగధగానంబులును జెలంగఁ దిమ్మరుసుమంత్రివరేణ్యునకు సేనాధిపత్యాభిషేకపట్టబంధముఁ బొనర్చెను. అత్తఱి నాయకవర్గంబు నిజశంఖంబులఁ బూరించిన నఖిలసైన్యంబులందును భేరీమృదంగపణవాది తూర్యనినాదంబులు నిగిడి నింగిముట్టెను. ఇట్లు తన్నుఁ బెద్దగా నెన్ని సర్వసేనాధిపత్య మొసంగినందులకుఁ సంతుష్టహృదయుఁడై తిమ్మరుసు రాయని కాయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధియు, సామ్రాజ్యాభివృద్ధియుఁ గలుగునటులు దీవించి సేనాపతులపేక్షించి యిట్లు హెచ్చరించెను.

'దండనాథాగ్రణులారా! విజాపురసుల్తాను ఆదల్ షాహ రాచూరు, ముదిగల్లు దుర్గముల నాక్రమించుకొని రాజధానీనగర సమీపస్థుఁడై ప్రక్కలో బల్లెమై కూర్చుండియున్నవాఁడు. గోల్కొండసుల్తాను కూలీకుతుబ్షాహ రాజుకొండ, దేవరకొండ, పానుగల్లు మొదలగు దుర్గముల నాక్రమించుకొని మనకు సామంతులై యున్న పద్మనాయకుల నెడలఁగొట్టియున్నవాఁడు. తూర్పుప్రక్కను ప్రతాపరుద్రగజపతి విజృంభించి యుదయగిరి ప్రాంతమువఱకుఁగల తెలుగుదేశము నాక్రమించుకొనియున్నవాఁడు. ప్రస్తుతము మనమిప్పుడు ప్రతాపరుద్ర గజపతిపై దండయాత్ర వెడలి కృష్ణానది దిగువ భాగమున నాతని ప్రభుత్వము లేకుండఁజేసి తఱిమివేయవలయును. కృష్ణానది

సేతుమధ్యస్థమైన దేశమునకంతకు నేకచ్ఛత్రాధి పతినింగఁజేసి యేలింపఁబ్రతిజ్ఞ చేసితిని. ఇందువలన దక్షిణహిందూస్థానమున మనపూర్వులచే స్థాపింపఁబడిన హైందవసామ్రాజ్యముదృఢమై శాశ్వతముగా హైందవధర్మము చెక్కుచెదరకుండ స్థాపితమై దేశమున నాటుకొనియుండునటులు చేయును. ఇది నాయొక్కని వలన నగుఁగార్యముకాదు. మీసాహాయ్యమునఁగాని మేమీ మహాకార్యమును నిర్వహింపఁజాలము. మీవంటి మహా యోధులు హైందవసామ్రాజ్య మలంకరించియుండ హైందవ ధర్మము వర్ధిల్లుననుటకు సందియమేమియును లేదు. మీ సాహాయ్యంబునఁబూర్వదిగ్విజయయాత్రజయప్రదముగానిర్వహింపఁ బడునన్న విశ్వాసముతో మన యేలికయున్నవాఁడు. మన యేలిక యభీష్టమును దీర్చుట మనకెల్లరకు గర్తవ్యమని పలుమఱునొక్కి వక్కాణింప నగత్యము లేదు. భగవంతుఁడు మన యుద్యమమునకుఁ దోడ్పడి విజయమును బ్రసాదించునుగాక.'

ఇట్లు హెచ్చరించి సైన్యముఁ నేఁడుభాగములుగా విభజించి యొక్కొక్క భాగమునకుఁ ముప్పదివేల కాల్బలమును, నాలుగు వేల గుఱ్ఱపుదళమును, ఇన్నూరేనుగులు నుండునట్లు నియమించెను. ఈ యేఁడు భాగములకును కందనోలు పురాధీశ్వరుండైన ఆర్వీటిశ్రీరంగరాజు,నంద్యాలపురాధీశ్వరుండైనఆర్వీటి నారపరాజు,ఆకువీడు దుర్గాధ్యక్షుఁడైన ఇమ్మరాజు, రాయసము తిమ్మరుసుమంత్రి కుమారుఁడైన కొండమరాజు (కొండమరుసు) గండికోటదుర్గాధ్యక్షుఁడైన పెమ్మసాని రామలింగన్ననాయఁడు, వెలుగోటి దుర్గాధ్యక్షుఁడైన రేచెర్లకుమార తిమ్మానాయుఁడు,

రూపనారాయణ బిరుదాంచితుఁడగు గంగాధరరెడ్డి (గంగారెడ్డియు) నను నేడ్వురకు సేనాధిపత్య మొసంగి ముఖ్యసేనాధిపతులనుగఁ జేసెను. వీరలలో శ్రీరంగరాజు, నారపరాజు, ఇమ్మరాజును, నరపతి వంశీయులైన రాజులు; రాయసము కొండమరుసు ఉదయగిరికన్నడిగనియోగి శాఖాబ్రాహ్మణుఁడు; పెమ్మసాని రామలింగన్న కమ్మనాయకుఁడు; వెలుగోటికుమారతిమ్మానాయఁడు పద్మనాయకుఁడు; గంగాధరరెడ్డి పంటకులాన్వయుఁడైన రెడ్డినాయకుఁడు. వీరికిలోఁబడిన సేనానులెంకను బ్రాహ్మణులలోను బ్రాహ్మణేతరులలోను పెక్కండ్రుగలరు. ఇట్లు తిమ్మరుసు చేసిన యేర్పాటులకు శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు హర్షించి ఆనాఁటిదర్బారుముగించి నిజాంతఃపురమునకు వెడలిపోయెను.

అష్టమ ప్రకరణము.

మఱునాఁడు తిమ్మరుసు ప్రయాణభేరి మ్రోగించెను. సేనాధిపతులందఱును దమదమ సైన్యములతోఁ బ్రయాణోన్ముఖులైయుండిరి. ఎచ్చటఁ జూచినను భేరీమృదంగ పణవాది తూర్యనినాదంబులు చెలంగుచునింగి నిగిడెను. సైన్యాధిపతుల శంఖారావంబులును, ఏనుఁగుల ఘంటానాదంబులును జెల్లెసంగెను. వీరసైనికుల ఘంటల మ్రోఁత లెట్టిదంబయ్యెను. వంది

మాగధుల కై వారంబులు మిన్నుముట్టెను. రాజ పురోహితు లైన బ్రాహ్మణులు స్వస్తివాచకములు పఠించుచుండిరి. ఆమహా నగరంబున నెక్కడవిన్నను నుత్సాహవాక్యములే గానియన్యంబులు వినరావు. తల్లులు తమపుత్త్రులను, అక్కచెల్లెండ్రుతమ సోదరులను, భార్యలు తమ భర్తలను తక్కుంగల స్త్రీలుతమ బంధు సైనికులను రణోన్ముఖులను గావించి ప్రోత్సహించి వీర ప్రవచనంబు లాడుచుండిరి.

దండయాత్ర వెడలుట.

అట్లుత్సుకోత్సాహముతో సైనికు లెల్లరు సమరోన్ముఖులైయుండ సకలసైన్యాధ్యక్షుండగు తిమ్మరుసుమంత్రీంద్రుని చే ననుజ్ఞాతులై ముఖ్యసేనాధిపతులు తమతమ సైన్యముల తోడను, పరివారజనంబులతోడను, వస్తుసామాగ్రితోడను ప్రాగ్దిశాముఖంబున నొకరినివెంబడించి యొకరునడువ నారంభించిరి. అవసరమైనప్పుడు తెప్పించుటకై మాండలికుల సైన్యమును నగరమున గోవిందామాత్యుని యాధిపత్యము క్రిందను మూలబలము గానుంచెను. అట్లుంచి, విస్ఫురితభూషణ భూషితంబైన గంధసింధురంబు నెక్కి వెలిగొడుగులు మెఱయ నలంకారంబులం దఱచైన వజ్రంబుల నుద్దామంబులగు దీధితిస్తోమంబులును జామరంబులును గలయం బొలయు బహురత్న ప్రభా భాసితంబైన గరుడధ్వజంబుం గ్రాలుచుండం గృష్ణదేవరాయ ధరణీవల్లభుండు తనరాణులతోంజనుదేర సకలచమూపతిత్వ పదభాసితుండైన తిమ్మదండనాథాగ్రణి సమస్త సైన్యములను నడిపించుకొనుచు దండయాత్రబయలు వెడలెను. అల్లసాని పెద్ద

నామాత్యుఁడు, నంది తిమ్మనామాత్యుఁడు మొదలగు కవివర్యు లును, రంగనాథ దీక్షితులు, శివాదీక్షితులు మొదలగు రాజ పురోహితులును, వైష్ణవస్వాములగు తాతాచార్యాది గురు జనంబులును, మఱియు ననేక బ్రాహ్మణ విద్వద్బృందమును, వారి ననుగమించిరి. ఒకమహానగరము శుభోత్సవమునకై తరలి పోవుచుండు నట్లుండెను.

ఉదయగిరి ముట్టడి.

ఇట్లు క్రీస్తుశకము ౧౫౧౩-వ సంవత్సరములోఁ బూర్వ దిగ్విజయమునకై దండయాత్ర వెడలి రాయని సైన్యంబు వచ్చుచుండఁ జారులవలన నంతవృత్తాంతమును బ్రతాపరుద్ర గజపతి పినతండ్రి తిరుమలకాంతరాయఁడు విని గజపతికా వార్తనుబంపి తానుదయగిరిదుర్గమును బలపఱచుకొని పదివేల కాల్బలమును, నాలుగువందల గుఱ్ఱములునుగల సైన్యమును దుర్గములోనికిఁ జేర్చుకొని దుర్గమును సంరక్షించు చుండెను. తినుబండారమున్నంతవఱకు నీస్వల్పసైన్య మెంతకాలమైనను, ఎంతసైన్యము ముట్టడించినను నిలిచిపోరాడఁగల సామర్థ్యము గలిగియుండును. ఒకచిన్నత్రోవ దక్క దుర్గమునకుఁ బోవ వేఱొకదారిలేక యుండెను. ఇట్టియభేద్యమైన దుర్గమును శ్రీ కృష్ణదేవరాయఁడు ముట్టడించెను. దుర్గములోనివారి కాహార పదార్థము లందకుండఁచేసిన దుర్గమును వశపఱతురని తిమ్మ రుసును రాయలును నిశ్చయించి కోటనుముట్టడించి విడిసియుం డిరి. ఇంతలో గజపతి లక్షసైన్యమును దుర్గసంరక్షణార్థము పంపించెనుగాని, అప్పటికే శత్రుసైన్యముచే ముట్టడింపఁబడి

యుండుటచేత నా సైన్యము వచ్చిన ప్రయోజనము లేకపోయెను. తిమ్మరుసు దండనాథాగ్రణి గజపతి సైన్యము వచ్చుచున్న వార్తవిని ఉదయాద్రిముట్టడికై రాయసము కొండమరుసయ్యను వాని సైన్యములను నిలిపి కృష్ణరాయని నాదళవాయికిం దోడ్పాటుగానుండి దుర్గమును వశపఱచుకొనవలసినదని చెప్పి చక్కన తన సైన్యమునంతయుం దరలించుకొని శత్రుసైన్యమున కెదురుగాంబోయినారొక్కని ఘోరసంగ్రామ మొనరించుచుండెను. రాయసము కొండమరుసయ్య రాయనితోంగలిసియత్యుత్సాహముతోం గోటనుబదునెనిమిది మాసములు ముట్టడించి విడిసియున్నను స్వాధీనముగా నందునం బోరుచుండెను. బహువిధముల నష్టపడి తుదకుంగొండలను బగులంగొట్టించి విశాలములైన బాటనేర్పఱచుకొని దుర్గమును సమీపించి యాకలిబాధచేం దపించుచు గుహలలోనుండి సింహములవలె వెలువడిపోరాడు శత్రుభటుల నెదుర్కొని వారల సంహరించి శ్రీ కృష్ణదేవరాయండు దుర్గమును వశపఱచుకొని తద్దుర్గాధ్యక్షుండైన తిరుమల కాంతరాయనిం జెఱంగొనియెను. రాయని విజయంబునకుం దిమ్మరుసు సంతోషించి ఉదయగిరిరాజ్యమునకుం గొండమరుసయ్యదండనాథుని నేకధురంధర ధౌరేయునిగా (గవర్నరు) నియమించెను. అతండు దేశమును స్వాధీనపఱచుకొని న్యాయపరిపాలనమును నెలకొల్పి చక్కనికట్టుబాటులను గావించి విజయనగరమున నున్నమూల బలములోని కొంత సైన్యమును తిమ్మరుసు సమ్మతినిగొని రప్పించి యుదయగిరి రాజ్యరక్షణమునకై నిలిపి తానును, రాయలును, తిమ్మ

రుసును గెలిసికొనఁ బోయిరి. ఉదయగిరి మొదలుకొని నర పతి సైన్యములకును గజపతిసైన్యములకును రెండుసంవత్సరములకాలము ముమ్మరమైన యుద్ధము జరుగుచుండెను. జయము లభించినకొలది తిమ్మరుసు సైన్యములు ముందుకు జరుగుచుండ గజపతి సైన్యములు వెనుకకుఁ గ్రమముగాఁ బోవుచుండెను.

ఉదయగిరి దుర్గము, అద్దంకి దుర్గము, వినుకొండ దుర్గము, బెల్లముకొండ దుర్గము, నాగార్జునకొండ దుర్గము, తంగేడు దుర్గము, కేతవర దుర్గము, కొండవీటి దుర్గము మొదలగునవి గజపతిరాజ్యములోనివి. ఇవియన్నియును, కృష్ణానదికి దక్షిణ భాగముననున్నవి. వీని కన్నిటికిని ముఖ్యస్థానము కొండవీడు. ఈకొండవీటి దుర్గమున నం ప్రతాపరుద్ర గజపతి కుమారుఁడు వీరభద్ర గజపతి నివసించుచుండెను. ఉదయగిరి దుర్గమును కృష్ణదేవరాయుఁడు ముట్టడించెనని విని వీరభద్రగజపతి, కుమారహంవీర మహాపాత్రుని కుమారుఁడు వీరభద్రపాత్రుఁడు, రాచూరి మల్లాఖానుఁడు, ఉద్దండఖానుఁడు, ప్రూసపాటి రాచిరాజు, శ్రీనాథరాజు లక్ష్మీపతిరాజు, జన్యాసాల కసవా పాత్రుఁడు, పశ్చిమ బాలచంద్ర మహాపాత్రుఁడు మొదలుగాఁగల నాయకులసేనలను జేర్చుకొని కర్ణాటసైన్యముల నెదుర్కొని కొంతకాలము పోరాడియు రణరంగ ప్రదేశమున నిలువఁజాలక పలాయనులై కొండవీటి దుర్గములోఁ దాఁగొనియెను. తిమ్మరుసు గజపతి సైన్యములను తఱుముకొనుచుఁబోయి వరుసగా అద్దంకిసీమ, వినుకొండసీమ, బెల్లము

కొండవీడుసీమ, నాగార్జునకొండసీమ, తంగేడుసీమ, కేతవరము సీమ, కొండపల్లిసీమ వశపఱచుకొనియెను. పూసపాటి రాచి రాజు తక్కిన నాయకులెల్లరును కొండవీడు దుర్గములోఁ బ్రవేశించిరి. రాచిరాజు మాత్రము కృష్ణదాటిపోయెను. రాచి రాజు ప్రతాపరుద్ర గజపతి యల్లుఁడు. ఇప్పటి విజయనగర సంస్థానాధీశ్వరులు రాచిరాజువంశములోని వారని చెప్పఁ దగును.*

కొండవీడును ముట్టడించుట.

తిమ్మరుసుమంత్రి క్రీ. శ. ౧౫౧౫-సంవత్సరము మార్చి నెలలో కొండవీటి దుర్గమును ముట్టడించెను. ప్రతాపరుద్ర

* పూసపాటి తిమ్మరాజు కృతమైన శ్రీకృష్ణవిజయము, అను గ్రంథమునఁ గ్రింది పద్యములోఁ దెలుపఁబడినది.

సీ. నవభారతాఖ్యాన నవ్యకావ్యమునకు
నాయకుండయ్యెనే నరవరుండు
కటకేశ్వరుని చేఁ గనకేతపత్ర మాత్మ
పురముగా నేలెనే భూమిపుండు
నెప్పె భాగ్యమున్న నగరుండ పెంగే
మెపుడు డాకాల నే నృపుంగవుండు
యఖిలసద్గుణవర్ధనుండు మాటలాడే
ప్రియభాషుండయ్యెనే పార్థివుండు
ప్రబలత గజపతి రాజర్షి ప్రతాప
రుద్రత యాఖ్యాని నాయకాయుతతిమ్మ
రాజ జనకత్వఁగాంచె నే రాజతిలక
మతఁడలరు తిమ్మరాచయప్రభుండు.

గజపతి కొండవీటిముట్టడిని విడిపించుటకై వేయి మున్నూఱు గజబలముతోడను, ఇరువది వేలగుఱ్ఱపుదళముతోడను, అయిదు లక్షల కాల్బలముతోడను, వచ్చుచున్నాఁడని తిమ్మరుసువిని తాను గొండవీడును ముట్టడించి స్వాధీనముం జేసికొందుననియు, ప్రతాపరుద్రగజపతిని కృష్ణరాయండెదుర్కొని తఱిమి వేయవలసినదనియు రాయనికిఁజెప్పెను. అతఁడందుల కంగీకరించి తక్కిన సేనానులను గూర్చుకొని కృష్ణానదీప్రాంతమున గజపతి సైన్యములతోఁ దలంపడి ఘోరమైన యుద్ధముగావించెను. కృష్ణరాయఁడు కృష్ణదాఁటి మేడూరుకడను ప్రతాపరుద్ర గజపతిని మార్కొని యుద్ధముచేసి యోడించి తఱిమెను. ఇక్కడ తిమ్మరుసుమంత్రి రెండు మాసములకుఁబైగా ముట్టడించియుండి శత్రుదుర్గమును క్రీ. శ. ౧౫౧౫-దవ సంవత్సరము జూను నెల ౨౩-తేదిని స్వాధీనపఱచుకొని వీరభద్రగజపతి మొదలుగా పాత్రసామంతుల నందఱను జెఱఁగొనియెను. ప్రతాపరుద్రుని హతశేష సైన్యమంతయును జెల్లాచెదరై పోయెను. తిమ్మరుసు ప్రతిజ్ఞ నెఱవేఱెను. కృష్ణకు దక్షిణ భాగమున గజపతి ప్రభుత్వము తుదముట్టెను. కృష్ణరాయఁడు కొండపల్లి దుర్గమును మూఁడు నెలలు ముట్టడించి స్వాధీనపఱచుకొని ప్రతాపరుద్ర గజపతి భార్యలలో నొక్కతెను, పలువురు సేనానులను జెఱఁగొనియెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు పూర్వదిగ్విజయ యాత్రలోఁ జెఱఁగొన్న గజపతి సంబంధీకుల నెల్లరను విజయనగరమునకు బంపివేసెను. కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించుటకై రాయఁడు తిమ్మరుసునే పాలకునిగాఁ

నియమించెను. కాని కృష్ణరాయని వెంబడించిపోవుటకై తిమ్మరుసుమంత్రి తన మేనల్లుఁడైన నాదిండ్ల అప్పామాత్యునికి కొండవీటిరాజ్యమున కాధిపత్య మొసంగెను.

శ్రీ కృష్ణదేవరాయని సాహసము.

ఇట్టి విజయమునకు గర్వించి కృష్ణదేవరాయఁడు ప్రతాపరుద్రగజపతికి నివాసపట్టణమై రాజధానీనగరమై యున్న కటకమును బట్టుకొనవలయునని సంకల్పించెను. తిమ్మరుసు దానిని గ్రహించి రాయనికిట్లు హితవుగఁజెప్పెను. ఓ మహారాజేంద్రా! మనము రాజధానినివిడిచి యిప్పటికే బహుదూరము వచ్చియున్నారము. ఇంతటితోఁ దృప్తినొందక మనము ముందుకుసాగితిమేని మనబలము క్షీణించుటయును, శత్రుబలము పెరుగుటయును సంభవించును. గజపతిబలాఢ్యుఁడైనశత్రువుగాని సామాన్యశత్రువుగాఁడు; అతనిజయించుట కష్టసాధ్యము. ఇంతటితో మనము తృప్తినొంది వెనుకకు మరలుట యుత్తమమార్గమని తోఁచుచున్నది. అని తిమ్మరుసు రాయనిదండయాత్రనుండి మరలింపఁ జూచెనుగాని మహాపరాక్రమవంతుఁడైన యామహాప్రభువు ,, అప్పా! అడ్డుపెట్టకుము. శత్రువు నవలీల జయింతును. సైన్యము చాలకయున్న విజయనగరమునుండి తెప్పింపుము. దండయాత్ర కటకపురినిఁ బట్టికొని ప్రతాపరుద్రుని వశపఱచుకొనకుండ నిలుపుటకు నా కెంతమాత్రము నిష్టములేకయున్నది. కావున నీవు సత్వరముగా విజయనగరము సైన్యములకై సమాచారమంపి ముందుకు ప్రయాణము సాగింపుము అని పలికెను. అంత తిమ్మరుసు భయమును సంశయమును

బొందినవాఁడయ్యెను. రాయనికిఁ దెలియనీయక యితఁడెల్లను మానువాఁడుగాఁడని గ్రహించి యిష్టములేకపోయినను సహింతింపవలసినవాఁడయ్యెను. అట్లనే కాసిమ్మని పైనిచెప్పినప్రకారము కొండవీటిరాజ్యమునకుఁ దన సేనల్లుఁడైన నాదిండ్ల అప్పామాత్యునిఁ బ్రభువునుగాఁ జేసి తాను కృష్ణరాయనితోడ రాజమహేంద్రపుర దుర్గమును ముట్టడింపఁబోయెను. దానిపై డప్పునను గజపతి సైన్యములతోడ యుద్ధమును జేయుచునే యుండెను. ఓడించినకొలఁది గజపతిసైన్యములు నిరుత్సాహముం జెందుచు వెనుకకుఁ బోవుచుండుటయు, రాయనిసైన్యములుత్సాహవంతములై తరుముకొనిపోవుచుండుటయు సంభవింపచుండెను. కొన్ని నెలలకు విజయనగరమునుండి సైన్యములువచ్చి రాయనిసైన్యములఁ గలసికొనియెను.

రాజమహేంద్రపురమును గైకొనుట.

ఇట్లు లక్షలకొలఁది సైన్యములను నడిపించుకొనుచుఁ కృష్ణదేవరాయఁడును, సైనాధ్యక్షుఁడగు తిమ్మరుసు మంత్రియును కృష్ణాగోదావరీ మధ్యస్థమైన దేశమునంతయును స్వాధీనపఱచుకొని గోదావరిని దాటిరి. మొదట గోదావరిఁ దాటి శత్రువులను బాఱఁద్రోలి రాజమహేంద్రపురము నాక్రమించుకొన్న సేనాని అరవీటి యిమ్మరాజు. పింగళి సూరనామాత్య కవిపుంగవునిచే రాఘవపాండవీయమను ద్వ్యర్థికావ్య కృతిపతియైన వేంకటాద్రియొక్క తాత యీయిమ్మరాజే. ఈతఁడు రాజమహేంద్రవరమును జయించినట్లు క్రిందిపద్యములోఁ దెలిపియున్నాఁడు.

“క. రాజమహేంద్రవరాఖ్యపు
రాజిత చిత్రితములం బహుభ్రాజితమై
యా ఘోండ యిమ్ము
... ని ప్రపన్నగా జేసెనయయు మహిమన్.”

అంతట రాజమహేంద్ర పురమును గైకొని యందు కొన్ని నెలలుండి దాని సమీపమున గోదావరీ తీరముననున్న పిఠాపురము మొదలగు నున్న సంస్థానములను లోఁబఱచుకొని పిమ్మట నుత్తరముగా దూరముపోయి బాహుబలేంద్రుని వంశస్థులకు కొంతకాలము ముఖ్యపట్టణమైయుండిన పొట్నూరును జయించి యందొక జయస్తంభమును నెలకొల్పి మాడుగులు మొదలగు మన్యస్థానముల నాక్రమించుకొని మత్స్య వంశస్థులగు వడ్డాది (ఒడ్డది) నుండి వెడలి సింహాచలస్వామిని సందర్శించి యచట దండు విడిసియుండఁగా గజపతి సైన్యములు కంటికిఁ గానరాక పలాయనములయ్యెను. అంతట రాయలు సంతుష్టినొందక తిమ్మరుసు మంత్రి వలదని వారించుచున్నను వినక సైన్యములఁ గటకమునకు నడిపింపుమని తిమ్మరుసునకాజ్ఞ చేసెను. అతఁడు సైన్యముల నరణ్యమార్గములగుండఁ గటక పురివఱకుఁ గొనిపోయెను.

పాత్రసామంతుల యుద్ధము.

కృష్ణరాయఁడు తన పట్టణము మీఁద దండెత్తివచ్చుచున్నాఁడని విని ౧ బలభద్రపాత్రుఁడు, ౨ మర్గాపాత్రుఁడు ౩ భీమాపాత్రుఁడు ౪ ముకుందపాత్రుఁడు ౫ భీకరపాత్రుఁడు ౬ బేరుపాత్రుఁడు, ౭ రణరంగపాత్రుఁడు ౮ ఖడ్గపాత్రుఁడు ౯

ఆఖండలపాత్రుఁడు ౧౦ మురారిపాత్రుఁడు ౧౧ వజ్రముష్టి పాత్రుఁడు ౧౨ తురగరేవంతపాత్రుఁడు ౧౩ గజాంకుశపాత్రుఁడు ౧౪ అసహాయపాత్రుఁడు ౧౫ మృగేంద్రపాత్రుఁడు ౧౬ హాజీయొక పాత్రుఁడు (పేరు తెలియదు) ఈ పదునాలుగురు పాత్రసామంతులును తమకుఁ గలుగఁబోవు నవమానమును భరింపఁజాలక రోషావేశ పరవశులై ప్రతాప రుద్రగజపతి సన్నిధికేగి రాయలరాకను విన్నవించి యవశ్యము రాయనింగెలిచి పట్టి యిచ్చెదమని పంతములుపలికి యుద్ధమున కనుజ్ఞ యిమ్మని ప్రార్థింపఁగా నాతఁడు మిక్కిలి సంతోషించి యిట్లగావించెను. ఆమహా వీరాగ్రగణ్యులైన పాత్రసామంతులు లక్షలకొలది సైన్యములం జేర్చుకొని కర్ణాటసైన్యముల నెదుర్కొని ఘోరాహవమును మొదలుపెట్టిరి. అధికముగా కర్ణాటసైన్యములకు నష్టముకలుగుచుండెను. దేశమరణ్యప్రాయమై యుండుటయుఁ సైనికులు మార్గాయాసము కతన రోగగ్రస్తులైయుండుటయు, శత్రుసైనికులు స్థానబలిమిచే స్థిరచిత్తులై నిలిచిపోరాడుచుండుటయును, గన్నులార వీక్షించి కృష్ణరాయఁడు తనకపజయము కలుగునని యూహించి, తిమ్మరుసు గఱపినహితోపదేశమును జెడచెవిని బెట్టి, యిట్టివిపత్తు దెచ్చిపెట్టికొంటినిగదాయని, పశ్చాత్తప్తుఁడగుచు, మంత్రిని బిలువనంపిచి, తానడిచినమార్గము తప్పని యొప్పుకొని, కర్తవ్యమాలోచింపుమని, బహుభంగుల వేడికొనియెను. అప్పుడు తిమ్మరుసు సిట్లనియెను.

'దేవా! మనము మనరాజధానినివిడిచి బహుదూరము ప్రయాణముచేసిశత్రుదేశమధ్యమునఁజిక్కువడియున్నవారము. దేశమరణ్యమయమైయుండుటచేత సులువుగా మనసైన్యములను మరలించుకొని పఱువిడిపోవుటకు సాధ్యముగాదు. కీడెంచి మేలెంచుమన్నట్లు మనకదృష్టము తప్పెనేనిమనసైన్యమంతయు నీకళింగదేశపు టడవులలో హరించిపోవుననుటకు సందేహము లేదు. అపజయమొకటైనా యింకమనదురవస్థ చెప్పనక్కరలేదు. మనకు స్థానబలిమి లేదు. వారలకు స్థానబలిమిగలదు. ఇంక నసంఖ్యాకములగు సైన్యములను గొనివచ్చిగజపతి మనపైఁబడఁ గలడు. జయాపజయములు భగవదాధీనములు. ఐనను నిప్పటి పోరాటముయొక్క స్థితినిబట్టిచూడ మనకు జయముకలుగునని తోఁచదు. ఇట్టిసందిగ్ధసమయమున యుద్ధమునుమాని వెనుకకుమరలుట ప్రమాదమునకు హేతువగును. ఏదైనమారో పాయము చేత నీవిపత్తునుండి తప్పించుకొని కార్యమును సాధింపఁ జూడవలయునుగాని విచారించుటవలనఁ బ్రయోజనము లేశ మాత్రమును లేదు.

పాత్రసామంతుల మోసపుచ్చుట.

మనకిట్టివిపత్తుకలుగవచ్చునని నేనూహించినవాఁడనగుట చేతనే బెజవాడలో నాఁడుయుద్ధముచాలించి వెనుకకు మరలుద మనిచెప్పితిని. అయిననేమి? దీనికై చింతింపకుము. ఉపాయము చేత యుద్ధమునుమాన్పించి తనకూఁతు నీకిచ్చివివాహముచేసి గజపతి నీతోఁడ సంధిచేసికొనునట్లు గావించి నిన్నిపరిభవము

నుంచి గాపాడుదును. చూడుము నా శక్తి' యనిపలికి యాంతనిఁ బంపివేసి యిట్లు చింతించెను.

మనుష్యుఁడైనవాఁడు తనకార్యమును నెఱవేర్చుకొనుటకు సామదానభేదదండములను చతుర్విధోపాయములఁ బ్రయోగింపవలసి యుండును. ఇచ్చట సామము పనికిరాదు. దండము సాధ్యమగునది కాదు. దానము భేదమునను రెంటివలనను కార్యమును సాధింపవచ్చును. పాత్రసామంతులకును వారిప్రభువునకును భేదముపుట్టించినఁగాని స్వపక్షమునకు జయము సమ[illegible] గన్పట్టదు. వంచనచేసి తప్పించుకొనుట కూడదని శత్రువునకుఁ దలయొగ్గి నాశనమునొందఁ గోరునట్టి యవివేకి లోకములోఁ నెవ్వఁడుండును? ఇంతప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన నాప్రభువునకు నవమానము గలుగుచుండ నుపేక్షించి యూరకుండుట భృత్యధర్మము గాదు. ఇట్టిసందర్భమునఁ జేసినవంచన రాజనీతికి విరుద్ధముగాదు. అని వితర్కించి యని తిమ్మరుసుమంత్రి పదియార్వురు పాత్రసామంతుల పేరను దురాశను గల్పించు జాబులు వ్రాసి విశేషముగా ద్రవ్యమును దెప్పించి పదియాఱు పెట్టెలలో నింపించి యొక్కొక్కజాబు నొక్కొక్క పెట్టెలో నుంచి యాపెట్టెలను బరిచారకుల శిరస్సులపైనుంచి శత్రుసైన్యములోనికిఁ బోయి పాత్రసామంతుల కప్పగించి ప్రత్యుత్తరములు తెండని యాజ్ఞాపించి పంపెను. వారలు గజపతి సైన్యమునుండి పెట్టెలను గొనిపోవుచుండ గజపతివారలనుబట్టి తెప్పించి యాపెట్టెలను గైకొని యందుండు లేఖలనుదీసి చదువుకొనఁగాఁ దన పాత్రసామంతులు దనపై కుట్రచేసి రాజద్రోహమున కొడిగట్టి

నట్లు స్పష్టపడియెను. ఆజాబులలో నిట్లు వ్రాయంబడి యుండెను.

"శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు మీపద్ధతుల కంగీకరించెను. ఆ పద్ధతులప్రకారము గజపతినిబట్టి యిచ్చెద రేని మీరు నిర్ణయించిన ప్రకారము గ్రామములును, రత్నాభరణములును, ధనమును మీ యధీనము చేసెదము."

ఇట్లుండుటను ప్రతాపరుద్ర గజపతి చదువుకొనిభ్రాంతచిత్తుండై తాను తప్పించుకొని పోవుమార్గము నాలోచించుకొని పాత్రసామంతులకుఁ దెలియకుండ నితరులకు గోచరము గాకుండ దూరముననున్న మఱియొక స్థలమునకుఁబోయి యచ్చట రహస్యముగా నుండెను. తన ప్రభువు యుద్ధభూమియందుఁ గానరాకుండుటంజేసియు, నతనిక్షేమము దెలియకుండుటంజేసియు వారలు యుద్ధమునుముగించి విచారించుచుండిరి. ఇంతలో వారలకు నొత్తుడు కలుగ నీయక తిమ్మరుసుమంత్రి రాయని యాజ్ఞగైకొని గజపతికడకుఁబోవ, నతఁడ ర్వివిధానముల బహుమాన పురస్కారముగాఁ బూజించి సంధినిగూర్చి ప్రసంగించెను. అందుల కనువగురీతిని తిమ్మరుసు ప్రసంగించి ప్రతాపరుద్ర గజపతి రాయనితో సంధిచేసికొని తనకూఁతునిచ్చివివాహము గావించుటకు నొండబఱచెను. తరువాత ప్రతాపరుద్ర గజపతి తన కూఁతురు తుక్కాంబ నిచ్చి వివాహము గావించెను. ఈమెనే యన్నపూర్ణాదేవియని యాముక్తమాల్యదయందు కృష్ణరాయఁడు మఱియొక నామమునఁ జేర్కొనియెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు సంతోషించి రాజమహేంద్ర

పురమువఱకును గల దేశమును మరల గజపతి కొసంగి క్రీ. శ. ౧౫౧౮-వ సంవత్సరములోనే పూర్వదిగ్విజయ యాత్రను ముగించి స్వస్థానమునకుఁ జేరుకొనియెను. తిమ్మరుసు చేసిన మోసమువలన పాత్రసామంతులకుఁ బ్రాణభంగము కలుగ లేదు. కృష్ణరాయని విజయప్రతిష్ఠకు భంగముకలుగలేదు. ప్రతాపరుద్ర గజపతికి పదభ్రష్టత్వమును కలుగలేదు. భవిష్య త్కాలమున నుభయరాజ్యములకుఁ బోరాటము కలుగకుండ బాంధవ్యమును గల్పించెను. ఇంతయును తిమ్మరుసు కృష్ణరాయనితో గూడ నుండుటచే సంభవించినది. అట్లు కానియెడల చరిత్రము మఱియొక రూపమును దాల్చియుండును.

నవమప్రకరణము.

తిమ్మరుసు తురుష్కులను జయించుట.

అట్లు తిమ్మరుసుమంత్రి కృష్ణరాయనితోఁ గలసి సైన్యములను మరలించుకొని సురక్షితముగా నేతెంచి విజయనగరము ప్రవేశించిన వెనుక, గోలకొండ సుల్తాను మహమ్మద్ కూలీ కుతుబ్ షాహ లక్ష సైన్యముతోఁ గొండవీటిపై దండెత్తివచ్చుచున్నాఁడని తెలియవచ్చెను. అతఁడు కృష్ణరాయనికిఁ జెప్పి రెండులక్షల సైన్యములతోఁ దురుష్కులను జయించి కొండవీటి దుర్గమును సంరక్షించుటకై బయలుదేఱెను. ఇట్లు బయలువెడలి కొండవీడు సమీపించునప్పటికి కుతుబ్ షాహ కృష్ణానదిని దాటి బెల్లముకొండను వశపఱచుకొని కొండవీటి దుర్గము సమీపమునకువచ్చెను. అప్పు డుభయ సైన్యములకు భయంకరములైనయుద్ధముజరిగెను. ఈ యుద్ధమునందు ఆర్వీటి నారపరాజు తిమ్మరుసునకు కుడిభుజముగా నుండి కొండవీటికడఁ దురుష్కులతోఁ గఠారియుద్ధముగావించి కుతుబ్షాను దల్లడిలఁగొట్టి తఱిమెను. ఇచ్చటి సుల్తాను కూలీకుతుబ్షాహ తిమ్మరుసునుగాని రాయనిఁగాని జయించినాఁడని ఫెరిస్తా వ్రాసిన సంగతి సత్యముకాదు.* ఈయుద్ధమునందే తిమ్మ

* ఈయుద్ధములోఁ గుతుబ్షాతో స్వయముగాఁ బోరాడి యాతని నోడించినవాఁడు ఆర్వీటి నాగపరాజని కళాపూర్ణోదయములోని యీక్రింది పద్యమువలన స్పష్టపడఁగలదు.

రుసు తన్నెదిరించిన కుతుబ్షా సేనాని యగు మదార్ నుల్ ఖా నుని భార్య సమేతముగాఁ జెఱఁగొని వానిధనకనకవస్తువాహ నాదులఁ జూఱఁగొని విజయనగరమునకుఁ బంపివేసెను. ఈసే నాధిపతియైన తురుష్కుఁ డామరణానంతమును జెఱ యందే యుంచఁబడెను. ఇట్లు తిమ్మరుసు తురుష్కులను దేశ మునుండి పాఱఁద్రోలి కొండవీటిరాజ్యపరిపాలనము జక్కఁబఱ చుటకు సమకట్టెను.

తిమ్మరుసు మేనల్లుండ్రు.

తిమ్మరుసు కొండవీడును గజపతులనుండి స్వాధీనపఱచు కొన్న పిమ్మటను నాదిండ్ల అప్పామాత్యుని కొండవీటిరాజ్య మునకుఁ బరిపాలకునిగా నియమించెనని యిదివఱకు చెప్పియు న్నాఁడను. తిమ్మరుసు తన తోఁబుట్టువగు కృష్ణాంబికను నా దిండ్ల తిమ్మామాత్యునకిచ్చెనని ప్రథమ ప్రకరణమునఁ దెలిపి యున్నాఁడను. ఆదంపతులకు మువ్వురుపుత్త్రులుగలరు. వారిలో అప్పనమంత్రి రెండవవాఁడు. గోపనమంత్రి మూఁడవవాఁడు. పెద్దవాఁడైన కోనయమంత్రినిగుఱించి మనకేమియును దెలి యదు. కృష్ణరాయఁడు పూర్వ దిగ్విజయయాత్రకు వెడలు నప్పుడు గుత్తి దుర్గాధ్యక్షుఁడుగానున్న తన తమ్ముని గోవింద రాజదండనాథుని విజయనగరాధ్యక్షునిగా నియమించి తిమ్మ

"చ. వదలక యుత్కలేంద్రుని సవాయి బకీదు నడంచు దుర్గయుఁ
గదుపఁ మలుకఁ దల్లడిలఁగొట్టె మహాద్భుత సంగరంబులో
నెదిరిచి కొండవీటి కడనెవ్వఁడు సాటి విచిత్రశౌర్యసం
పదపస నారసింహ విభుపట్టికి నారసపాల మౌళికిన్."

రుసు తన మూఁడవ మేనల్లుని గోపనమంత్రిని గుత్తి దుర్గాధ్యక్షు నిగా నిర్ణయించి తనతమ్ముని స్థానమునందు నిలిపెను. ఇంత వఱకును అప్పనయు గోపనయు దండనాథులుగనుండిరి.* ఇప్పుడు తిమ్మరుసు వీరలను గొప్పరాజ్యములకుఁ బాలకులుగ నియమించెను. కొండవీటిరాజ్యమునకు గోపనమంత్రిని, వినుకొండ, గుత్తిరాజ్యములకు అప్పనమంత్రినిఁ బరిపాలకులనుగా (గవర్నరులను) నియమించెను. కృష్ణరాయని సామ్రాజ్యమున మంత్రులకును గొప్పసేనానులకు నెట్టిమర్యాదలు జరుగుచుండెనో అట్టి మర్యాదలనన్నిటిని వీరు పొందుచుండిరి. వీరలు సంస్కృతాంధ్రభాషలయందు మంచి పాండిత్యముగలవారు. అప్పనమంత్రి మాదయగారి మల్లన కవివర్యునిచే రాజశేఖర చరిత్రము నంకితమునొందెను. వీరి దానశాసనములు కొండవీడు, వినుకొండ సీమలలోఁ బెక్కులుగానవచ్చుచున్నవి. వేదవేదాంగ విదులైన బ్రాహ్మణోత్తములకనేకుల కగ్రహారములను భూములనొసంగిరి. దేవస్థానములను జక్కపఱచి దానధర్మములను గావించి సంరక్షించిరి. చెఱువులను ద్రవ్వించిరి. మహోపకార కార్యములెన్నో యాచరించి విఖ్యాతిఁగాంచిరి. అప్పనమంత్రియు గోపనమంత్రియును రామలక్ష్మణులవలె నన్యోన్యప్రియులైయ

---

* ‹‹శా॥ ప్రాపిత రాజ్యవై భవనిరాకృత పాకవిరోధిరైన యా
గోపనమంత్రి ధర్మధనగోపన సన్మతి గుత్తి దుర్గల
క్ష్మీవరిపాలన క్రమసమిద్ధ భుజాబలశాలి రూపసే
ఖా పరమత్స్య లాంఛనుఁడ యాహవ కార్యధురంధరుండిలన్.
(రాజశేఖరచరిత్రము)

లరిరని మాదయగారి మల్లన కవీంద్రుఁడు నొక్కి వక్కాణించి యున్నాఁడు. * తిమ్మరుసు దేశమునందెచ్చటను శత్రువులను లేకుండఁజేసి దేశమున శాంతి నెలకొలిపి మేనల్లుండ్రను ప్రతినిధిపాలకులనుగా నారాజ్యములందు నిలిపి విజయోత్సాహముతో రాజధానికివచ్చి రాయనిచే ననేకవిధముల సమ్మానింపఁబడియెను.

రాచూరి దండయాత్ర.

తిమ్మరుసుమంత్రి రాజధాని ప్రవేశించినవెనుకఁ గొన్ని సంవత్సరములు యుద్ధములు మాని రాజ్యాంగవ్యవహారసంస్కరణంబునమాత్రము బుద్ధిని బోనిపి ప్రజాసౌఖ్యమునకై పాటు పడియెను. అయినను క్రీ. శ. ౧౫౨౦-వ సంవత్సరములో కృష్ణరాయఁడు విజాపురసుల్తానుపై దండెత్తిపోయి తురుష్కలనుజయించి రాచూరు ముదిగల్లు దుర్గములనుబట్టుకొని స్వాధీనపఱచుకొనియెను. ఆదిల్ షాహా రాజధానియగు విజాపురమును విడిచిపాఱిపోయెను. ఈదండయాత్రలోఁ దిమ్మరుసు మాత్రము పాలుకొనియుండలేదు. తిమ్మరుసుతమ్ముఁడు గోవిందరాజుమాత్రము ముప్పదివేలకాల్బలముతో రాయని వెంటఁజనియెను. ఏడులక్షల సైన్యమును నడిపించుకొనిపోయి కృష్ణరా

---

* కం. ఆయనుగుందమ్ముఁడు వి
యాయతమతిఁ గొల్వనప్పనార్యుఁడు నతఁడున్
బాయక యన్యోన్యప్రియు
లై యలరిరి రామలక్ష్మణాకృతులగుచున్.

(రాజశేఖరచరిత్రము)

యఁడు తురుష్కులతో ఘోరయుద్ధము చేసి సంపూర్ణవిజయము గాంచిన వెనుక విజాపురసుల్తాను సంధిచేసికొని నాటనుండి చాలకాలము విజయనగర ప్రభువులతో మైత్రిగలిగియుండెను. ఈయుద్ధమునందు స్వయముగా తిమ్మరుసు పాలుగొనకపోయి నను తిమ్మరుసు చూపినమార్గము ననుసరించిపోయి రాయఁడు విజయమును గాంచెను. అట్లు విజయమునుగాంచి కృష్ణరాయఁడు మరలి విజయనగరమునకు వచ్చినవెనుక తిమ్మరుసు రాయనివీక్షించి 'దేవా! సాళ్వనరసింహ భూపాలుఁడుగాని మీతండ్రి నరసింహ దేవరాయఁడుగాని, మీయన్నవీరనరసింహ దేవరాయఁడుగాని సాధింపలేక విడిచినవానిని నీవు సాధించి వశపఱచుకొంటి' వని బహువిధముల శ్లాఘించెను.

అప్పా! ఇదియంతయు భవత్కృపావిశేషము వలననైనదికాని మఱియొకండుకాదని తనకృతజ్ఞతాబుద్ధిని వెల్లడించెను.

దశమ ప్రకరణము.

తిమ్మరుసు పరిపాలనము.

ఏనాఁడు సాళువనరసింహధరాతలేంద్రుఁడు విజయనగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెనో ఆనాఁడు మొదలుకొని నలువది సంవత్సరముల కాలమును తిమ్మరుసు విజయనగరంబునఁ గడపెను. సమకాలికులలో నాతనితో సమానుఁడగు ప్రతిభాశాలి

దక్షిణ హిందూస్థానమునఁ గానరాఁడు. దక్షిణ హిందూస్థానమున మాత్రమెగాదు. భరతఖండమునఁగూడ గానరాఁడని చెప్పవచ్చును. కర్ణాట సామ్రాజమనియెడు నీ హైందవ సామ్రాజ్యమును మహోత్కృష్టమైన స్థితికిఁదెచ్చెను. ఈ హైందవ సామ్రాజ్యముయొక్క కీర్తి ఖండాంతరములఁగూడ వెలయునట్లుచేసెను. రాజకుటుంబములలో జనించిన కలహములనడంచి, అసమర్థులను వెనుకకునెట్టి సమర్థులను ముందునకుఁ గొనివచ్చెను. తనకాలమునఁ దనకోరిక ననుసరించి నల్వురను పట్టభద్రులను గావింపవలసి వచ్చినను రాజధానీ నగరమున నెట్టి విప్లవమును జనింపకుండఁజేసి నగరమును గాపాడినమహనీయుని కాలమున నెంత యభివృద్ధి కలిగినదన్నను వింతయేముండును? బలాఢ్యులయిన శత్రురాజులను జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసెను. సామ్రాజ్య మధ్యమున జనించిన రాజ ద్రోహము నంతయునడంచివైచెను. సామ్రాజ్యమునకు లోఁబడిన సామంతరాజులు కప్పములు సరిగా చెల్లించునట్లు కట్టుదిట్టములు గావించెను. సైన్యముల విషయమై జరిపిన సంస్కరణ మిదివఱకే తెలిపియున్నాఁడను. సైన్యములఁ బరీక్షించి సైన్యాధిపతులకు సైనికులకుఁ బహుమానము లిచ్చుటకు విజయదశమి యుక్తమైన దినముగఁజేసెను. తిమ్మరుసు సమర్థులని తోఁచినప్పుడు బ్రాహ్మణులకు సయితము సైన్యాధిపత్యము లొసంగుచువచ్చెను. ఈ సామ్రాజ్యమున బ్రాహ్మణులలో తిమ్మరుసునకుఁ దరువాత మహాసేనాధిపతిగానున్నవాఁడు రాయసము కొండమరుసను కొండమరాజు. కృష్ణరా

యని పూర్వదిగ్విజయ యాత్రలోఁగూడ నుండుటయేగాక ఆదిల్ షాహాపై దండెత్తిపోయినపుడు లక్ష సైన్యమున కధికారియై కృష్ణరాయని వెంటఁబోయి తురుష్కులతో యుద్ధము చేసెను. తిమ్మరుసు తమ్ముఁడగు గోవిందరాజుకూడ కొండమరుసువంటివాఁడే. ముప్పదివేల సైన్యమున కధికారియై కృష్ణరాయని వెంటఁబోయి తురుష్కులతో యుద్ధము చేసి ఖ్యాతిఁగాంచినవాఁడే. తిమ్మరుసు కొడుకు గోవిందరాజుకూడ దండనాథుఁడుగ నుండెను. అల్లసాని పెద్దిరాజు (పెద్దనామాత్యుఁడు) నంది తిమ్మనామాత్యుఁడు, కవులు మాత్రమేగాక మండలాధిపతులుగఁ గూడనుండిరి. తిమ్మరుసు సేనల్లుండ్రను గూర్చి వ్రాసియే యున్నాను. తిమ్మరుసు రాజ్యపాలనము వహించినది మొదలుకొని మహాసేనాధిపత్యములు మండలాధిపత్యములు తెలుగువారికే లభించుచుండెను. తిమ్మరుసు కాలము నాటినుండియు సామ్రాజ్యమునఁ బలుకుఁబడి తెలుగువారికే యెక్కువగనుండెను. విస్తీర్ణమునఁ బెరిఁగినది సామ్రాజ్యము మాత్రమేగాక రాజధానీ నగరముకూడ పెరిగినది. నాగలాపురము మొదలగునవి నూతనముగాఁ గట్టఁబడినవి. మంచి బాటలేర్పడినవి. నగరమునకు మంచినీటివసతి యేర్పఱచబడినది. మహానగరమంతయు జలసమృద్ధియు, వస్తుసమృద్ధియుఁ గలిగి వఱలుచుండెను. నగరాకృతిని వీక్షించినప్పుడును, నగరైశ్వర్యమును దలపోసి కొన్నప్పుడును పాశ్చాత్యులకు సయితము దిగ్భ్రమను బుట్టించి ప్రపంచమున నిట్టి మహానగరము నెందును జూడలేదనియచ్చెరు వందునట్లుం

డెను. తిమ్మరుసునకు సమకాలికులైన పోర్చుగీసు చరిత్రకారు లెందఱో యీ మహానగర వైభవమును గన్నులారఁ గాంచి యిట్టినగరము ప్రపంచమున లేదని యభివర్ణించి యున్నారు. అట్టివర్ణనముల సామ్రాజ్య చరిత్రమున బాఠకులు పఠింతురని యిందువ్రాయ విరమించి నాఁడను. మరియునీతని ప్రోత్సాహమున నే నూతనములైన దేవాలయములును మందిరములును, పట్టణములును కాలువలును నిర్మింపఁబడి శిల్పకళ లభివృద్ధి గావింపఁ బడియెను. సామ్రాజ్యమున భూమియంతయుఁ గొలత వేయబడినది. సుంకములు కొన్ని మాన్పింపఁ బడినవి. పూర్వము వివాహములపై సుంకము వేయుచుండిరి. ఇతఁడు దానిని మాన్పించెను. దొరతనమువారి ద్రవ్యముఁతో బ్రజోపకారకరములైన కార్యములు నెఱవేర్పఁ బడినవి. ఇతనికాలమున సంస్కృతాంధ్ర కర్ణాటభాష లభివృద్ధిగాంచినవి. ఆంధ్రమునకు గౌరవము హెచ్చినది. ఇతఁడు దేవాలయములకును విద్వాంసులయిన బ్రాహ్మణులకును భూదానములను శెక్కులను గావించుటయేగాక కృష్ణరాయని చేతఁగూడ ననేక దానములను జేయించెను. మఱియు శైవమని, వైష్ణవమని భేదమెంచక శివాలయములకును విష్ణ్వాలయములకును సమముగా దాన ధర్మములను జరుపుచువచ్చెను. ఈతని మార్గమునే యవలంబించి కృష్ణరాయఁడుకూడ రెంటియందును సమదృష్టితోఁ జూచెను. వీరిని మాత్రమెగాదు, జైనులపట్లగూడ సమానము వహించి జైనపండితులఁగూడ నాదరించుచువచ్చెను. ఇట్లు హిందూజైన మతములు మాత్రముగాక క్రైస్తవ మహమ్మ

దీయ మతములుగూడ వ్యాప్తము లగుచున్నను తిమ్మరుసు శత్రుత్వమును బూనియుండలేదు. తనసైన్యములోఁ గొందఱు మహమ్మదీయులను గూడఁజేర్చుకొని వారి యుపయోగార్థము విజయనగరమున మసీదు గట్టించెను అందువలన తిమ్మరుసు పరిపాలనము సర్వజనసమ్మతమైనదిగా నుండెను. పాశ్చాత్యులైన పోర్చుగీసు వారితో నెప్పుడును విరోధము పెట్టుకొనలేదు. గోవా పరిపాలకులను గౌరవముతోఁ జూచుచు వచ్చెను. ఆబాలవృద్ధులు తిమ్మరుసునకు వినయ విధేయులై వర్తించిరి. విదేశములతోడి వ్యాపారము విస్తరింపఁజేయఁబడినది. సామ్రాజ్యవిభవ మపారమై యుండెనని పాశ్చాత్యుల వర్ణనములనే ప్రత్యక్ష సాక్ష్యములనుగాఁ జూపవచ్చును. ఏ సమయమందైనను అవసరమైనయెడల యిరువదిలక్షల సైన్యములు సమకూర్చుట కనువుగల్పించెను. వేయునేల? తిమ్మరుసుమంత్రి లేనియెడల కృష్ణదేవరాయఁడును లేఁడని తలంపవలయును. కృష్ణదేవరాయని రక్షించినవాఁడు తిమ్మరుసు; కృష్ణదేవరాయని బోషించినవాఁడు తిమ్మరుసు; కృష్ణదేవరాయనికి రాజ్యమిప్పించినవాఁడు తిమ్మరుసు; కృష్ణదేవరాయని దిగంత విశ్రాంత యశస్కుని గావించిన వాఁడు తిమ్మరుసు; అట్టి తిమ్మరుసు తెలుఁగుదేశమునఁ బుట్టినవాని కెవ్వనికి బూజ్యుఁడుగాక యుండును?

అంత్యదశ.

శ్రీ కృష్ణదేవరాయనికి వాంఛలన్నియుఁ దీఱిన వెనుక నొకదుర్బుద్ధిపుట్టెను. తాను బ్రదికియుండగాఁ దనకుమారుఁడు

పట్టాభిషిక్తుఁడు గావలయునని తలంచెను. తన మరణానంతరము తన తమ్ముఁడుగాని తన యన్నకొడుకుగాని తనకొడుకును దఱిమివేసి సింహాసనమాక్రమించుకొందురన్న భయము జనించెను. తిమ్మరుసుగాని, తిమ్మరుసుతమ్ముఁడుగాని తనకుమారునకుఁ దోడ్పడకున్నయెడల రాజ్యము తనకుమారునకుఁ దక్కదను గట్టి సందేహము పుట్టెను. తిమ్మరుసునెడ నవిశ్వాసమంకురించెను. దేశమంతయుఁ దిమ్మరుసు పలుకుఁబడిలో నుండెను. తిమ్మరుసు బంధువులు మిత్రులు ననేకులు గొప్పపదవులందుండిరి. వారి ప్రాపులేకున్నఁ దనకొడుకు పట్టాభిషిక్తుఁడగుట సంభవింపదని తలపోసెను. ఇట్టి కుటిలబుద్ధితో నాతఁడు బాలుని ౧౫౨౪-గవ సంవత్సరములో సింహాసనమెక్కించి తాను మంత్రియై కార్యనిర్వాహకర్తగ తిమ్మరుసు నేర్పఱచి పరిపాలనము చేయనారంభించెను. తిమ్మరుసు కొడుకు గోవిందరాజునకు సేనాధిపత్యమొసంగెను. ఎనిమిది మాసములు స్వారాజ్యమునందంతట మహోత్సవములు సలుపఁబడెనట! ఆకస్మికముగా నొక్కనాఁడేదో జాడ్యముంకురించి యాబాలరాజు మృతినొందుట సంభవించెను. తానొకటితలంచిన దైవము వేఱొకటి తలంచెను. తిమ్మరుసుకొడుకు విషముపెట్టి చంపించెనన్న దుర్వార్తయొకటి రాయనిచెవినిఁ బడియెను. అతఁడా దుర్వార్తనిశ్చయమనినమ్మి క్రోధావేశపరవశుఁడై తిమ్మరుసు మంత్రిని, దళవాయియైన యతనిపుత్త్రుని గోవిందరాజును, నగరాధ్యక్షుఁడైన యతనితమ్ముని గోవిందరాజును, వారిబంధు

వులను, ప్రభువగులను, దండనాథులను నెల్లవారిని రప్పించి కొలువుదీర్చి తిమ్మరుసు మొగముగాంచి యిట్లుపలికెను.

"నిన్ను ప్రాణమిత్రునిగా నెప్పుడును జూచుకొనుచున్నాను. నీవు నాకిచ్చిన యీ రాజ్యమునకంతకును నీవేపాలకుఁడవుగా నుంటివి. అయిన నందులకు విశ్వాసముఁ జూపఁజాలను ఎందుకన నీకు విధ్యుక్తమైన కార్యమును నెఱవేర్చుటయందు మాకుఁ బ్రతికూలముగాఁ బ్రవర్తించితివి. నీప్రభువగు నాయన్నగారినా నేత్రములనుతీయించివేయ వలసినదని నీకాజ్ఞ చేసినప్పుడు వానియాజ్ఞకు నీవులోఁబడవలసిన వాఁడవయ్యుండియు నతనియాజ్ఞను జెల్లింపలేదు. అతనికి విధేయుఁడవును గాలేదు. మీదుమిక్కిలి మేకకన్నులు పెఱికించి తెప్పించి చూపి మోసపుచ్చినాఁడవు. అందువలననీవును నీతనయులును రాజద్రోహులైరి. ఇప్పుడు నాతనయునకు విషము పెట్టి చంపినారని తెలిసినది. అందుకొఱకే మిమ్ములను జెఱసాలలో ఖైదీలనుగాఁజేసెదనని చివాలునలేచి వారలంబట్టుకొని తనకును తన రాజ్యమునకు నేయపాయముఁ గలుగకుండఁ బోర్చుగీసు వారిని దోడ్పడుమని ప్రార్థించెను.

ఇట్లు తిమ్మరుసు తమ్మునితోడను కొడుకుతోడనుబట్టువడి చెఱసాలంద్రోయఁబడియెను. కానితిమ్మరుసు కొడుకెట్లో చెఱసాలనుండి తప్పించుకొనిపోయి తన బంధువగు నొకదుర్గాధ్యక్షుని కడకుఁజేరి సైన్యములం గూర్చికొని రాయనితో యుద్ధము చేయుటకు సంసిద్ధ పడియెను. తరువాత రాయల సంఖ్యాకంబులగు సైన్యములను బంపఁగా రాయల సైన్యము

నకును తిమ్మరుసు కొడుకు గోవిందరాజునకును గొప్ప యుద్ధము జరిగిన వెనుక గోవిందరాజు శత్రువుచేఁజిక్కెను. అంత నాశత్రువు వానిని బట్టుకొనివచ్చి. రాయనికి నొప్పగించెను. కృష్ణదేవరాయఁడు క్రూరుఁడై కృతఘ్నుఁడై తరువాత వారి కన్నులను దీయించివేసెను. ఆవృద్ధ బ్రాహ్మణుఁడు చెఱసాలలో మూఁడు సంవత్సరములుండి స్వర్గస్థుండయ్యెను.

ఈకథ వ్రాసినవాఁడు నన్నిజ్ అను పోర్చుగీసు చరిత్రకారుఁడు. అతఁడు వారలకు సమకాలికుఁడు గావున నసత్యముని త్రోసి వేయరాదు. తిమ్మరుసుగాని, కుమారుఁడు గోవిందరాజుగాని, రాయనికుమారునకు విషప్రయోగము గావింపవలసిన కారణము గానరాదు. గోవిందరాజు సేనాధిపత్యమొసంగి తన్నాదరించి గౌరవించి గొప్పపదవికిఁ గొనివచ్చిన ప్రభువునెడ విశ్వాసములేక ప్రభు పుత్త్రునకు విషప్రయోగము చేసెననుమాట యెంత విశ్వాసపాత్రమగునో దెలియరాదు. తిమ్మరుసునకు విరోధులగువారు వీరిపై నీదోష మారోపించియుండవచ్చును. ఇందలి నిజమేమో లోకమెఱుంగదు. ఇంతకును వారి మరదృష్టమట్లున్నది.

సమాప్తము.

B. Ramabhan

PRINTED AT THE ARROW PRESS, MOUNT ROAD, MADRAS.

శారదాపబ్లిషింగు కంపెనీ.

ప్రకాశకులు.

గ్రంథకర్తలకు అనుకూలమును పద్ధతులను పాఠశాలల కుపయోగకరమగు గ్రంథములను ప్రకటింతురు.

వివరములకు

శారదాపబ్లిషింగు కంపెనీ
28 పైక్రాఫ్టు రోడ్డు, ట్రిప్లికేను, మద్రాసు.

128

మనసు ఫౌండేషన్ పుస్తకాల పరిశీలనాపట్టిక

పుస్తకం సంఖ్య	TPLA110B119
పుస్తకం పేరు	తిమ్మరుసు మంత్రి
తారీఖు	26/10/24
ముందు అట్ట	no
వెనుక అట్ట	no
మొత్తం పేజీలు	137
పెద్ద సైజు పేజీలు	No
ఖాళీ పేజీలు	
లేని పేజీలు	No
తయారు చేసినది	Ch. Ramya
పేజీలు విడదీసినది	Thasin
స్కాన్ చేసినది	Mounika
పరీక్ష చేసినది	prathyusha
పేజీలు సరిచూసినది	
బైండింగు చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
పరిస్థితి	Good